

Universell utforming som idé, strategi og praksis

*En konseptanalyse og en casestudie av universell utforming i
planlegging og utforming av Bjørvika i Oslo kommune*

Frøydis Elvestrand

Masteroppgave ved Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi

UNIVERSITETET I OSLO

22.05.2008

Innhold

1. Innledning	4
1.1 Bakgrunn	5
1.2 Problemstillinger	8
2. Metode	11
2.1 Kvalitative metoder	12
2.2 Intervjuer	16
2.3 Casestudier	19
3. Universell utforming	22
3.1 Ideen om universell utforming	23
3.2 Det normative grunnlaget. Likeverd og menneskerettigheter?	25
3.3 Forskjellighet, mangfold og ulike forutsetninger	28
3.4 Funksjonshemming	30
3.5 Funksjonalitet	33
4. Funksjonalisme	34
4.1 Funksjonalisme i arkitekturen	34
4.2 Orden og solidaritet	35
4.3 Funksjonalisme i sosiologien	36
4.4 Sosiale system og helhetstenkning	37
4.5 Forklaringskraft og kausalitet	39
5. Universell utforming som strategi	42
5.1 Evaluering	42
5.2 Brukermedvirkning	44
5.3 Medvirkningstenkning	45

---

6. Teorier om planlegging	48
6.1 Planleggingens innhold og formål	51
7. Universell utforming i Fjordbyen/Bjørvika	56
7.1 Fjordbyplanen	57
7.2 Saksbehandling	61
7.3 Standarder og ulikt veiledningsmateriell. Eksempler fra Bjørvika	63
7.4 Brukerbegrepet og medvirkning	70
7.5 Brukermedvirkning og universell utforming	73
7.6 Organisasjonene og medvirkningsprosesser	74
7.7 Universell utforming, en faglig forankret tilnærming	77
7.8 Kontroll og evaluering	79
7.9 Universell utforming som et av flere hensyn	82
7.10 Planlegging og politikk	86
8. Konklusjoner og avsluttende refleksjoner	90
8.1 Universell utforming som en ny måte å tenke på	90
8.2 Konseptet universell utforming og parallellen bærekraftig utvikling	94
Vedlegg nr.1. Kart over Fjordbyen	98
Vedlegg nr.2. Intervjuguide	99
Litteratur	101

1. Innledning

"Universell utforming er utforming og sammensetning av ulike produkter og omgivelser på en slik måte at de kan brukes av alle mennesker, i så stor utstrekning som mulig, uten behov for tilpasning og en spesiell utforming." (Statens bygningstekniske etat og Husbanken, 2004:6).

Universell utforming er en idé som legger til grunn at den fysiske utformingen av samfunnet påvirker befolkningens faktiske muligheter og begrensninger. Den fysiske utformingen antas videre å påvirke mennesker på ulike måter, avhengig av personens utgangspunkt. I en utformingssammenheng bør man derfor legge til grunn en forståelse av at mennesker har forskjellige utgangspunkt og ut fra dette forsøke å skape omgivelser som gir alle så gode muligheter som mulig til å bruke dem, og ideelt sett på like vilkår. Universell utforming handler derfor først og fremst om brukbarhet, hvor variasjonen, med hensyn til funksjonsevner i befolkningen. Man skal derfor strebe etter design som også ivaretar mennesker som har et lavere funksjonsnivå eller som fungerer på andre måter enn det man går ut fra i hva man kan kalle en mer tradisjonell tilnærming. Hensikten defineres gjerne som å gi individene så stor grad av selvstendighet mulig. Ingen skal gjøres avhengig av særskilte tiltak der dette ikke er nødvendig. Universell utforming er derfor uttrykk for både en idé om relasjonen mellom befolkning og fysisk utforming av samfunnet, og noen normer og viktige verdier for samfunnet og den videre utviklingen.

Universell utforming er blitt et internasjonalt konsept og viser samtidig til et begrep som har vist seg å ha stor gjennomslagskraft. Konseptet henvender seg også til alle som er involvert i samfunnsplanlegging og utforming. Politikere, planleggere, arkitekter, designere, ingeniører, håndverkere, eiendomsbesittere og eiendomsutviklere er kanskje noen av de viktigste. Men akademia, som denne oppgaven er et eksempel på, deltar også i stadig større grad i diskusjonen over hva universell utforming er, kan eller bør være.

Konseptet universell utforming berører utforming generelt, fordi konseptet handler om noen grunnleggende prinsipper for utforming. I en praktisk tilnærming innebærer dette at universell utforming kan handle om utforming av bygningsmasse og uterom på mange ulike nivå. Fra en overordnet tilnærming rettet mot sammenhenger mellom disse i en by eller region, og til en tilnærming som i større grad handler om detaljer ved et bygg en vei eller en

---

plass. Universell utforming kan også dreie seg om utforming av transportmidler, nettsider, skilt og annet som gir informasjon, automater som for eksempel minibanker.

Denne oppgaven handler i hovedsak om universell utforming i en teoretisk sammenheng. Den empiriske undersøkelsen belyser sider ved universell utforming i praksis, men det er likevel de teoretiske implikasjonene av denne som er oppgavens hovedperspektiv. Hensikten med dette perspektivet kan formuleres som et ønske om å belyse konseptet universell utforming i seg selv, men også et ønske om å belyse hvordan disse prinsippene forstås og ivaretas innenfor etablerte strukturer, forståelsesrammer og praksiser i planlegging.

1.1 Bakgrunn

Begrepet universell utforming oppstod i USA på 1980 tallet, første gang skriftlig da Ron Mace brukte det i en artikkel i "Designers West" i 1985 (Wågø et. al 2006). I dag er konseptet i stor grad basert på 7 prinsipper for universell utforming som i sin tid ble utarbeidet av en gruppe amerikanske arkitekter, produktdesignere, ingeniører og forskere på miljødesign (environmental design). Denne gruppen bestod av Betty Rose Connel, Mike Jones, Ron Mace, Jim Mueller, Abir Mullick, Elaine Ostroff, Jon Sanford, Ed Steinfeld, Molly Story og Gregg Vanderheiden (Christophersen 2002). En førsteutgave av prinsippene for universell utforming kom i 1995, og den utgaven som brukes i dag kom i 1997 (Wågø et. al 2006).

I Norge har rapporten "*Universell utforming. Planlegging og design for alle*" skrevet av Aslaksen og Bergh et.al. (1997) vært viktig for innføring av begrepet (Heggem 2003:7). Denne rapporten har blitt fulgt opp av flere offentlige utredninger og stortingsmeldinger¹. I 1997 startet også Husbankens utdanningsprosjekt "universell utforming av bolig, bygning og utemiljø" (Heggem 2003:7).

Universell utforming er på flere måter noe nytt, men brukes ofte synonymt med begreper som "tilgjengelighet for alle", "barrierefrie design", "Inclusive Design" og

---

¹ For eksempel; NOU 2001:22 "Fra bruker til borger", "Regjeringens handlingsplan for økt tilgjengelighet for personer med nedsatt funksjonsevne, plan for universell utforming innen viktige samfunnsområder" (Arbeids- og sosialdepartementet 2004), NOU 2005:8 "Likeverd og tilgjengelighet".

”Universal Usability” (Andersen 2003). Dette er begreper som viser til ulike konsepter og strategier, men hvis fremste hensikt må sies å være å bedre situasjonen for handikappede mennesker. Opprinnelsen til ”barrierefri design” er for eksempel i utgangspunktet knyttet til rehabiliteringsfeltet. Etter den 2. verdenskrig hadde man mulighet til å gi mange av de krigsskadede, som var blitt alvorlig handikappede mennesker, stor grad av selvstendighet gjennom tilgang til kunnskap og teknologi. Man observerte da at mange fungerte svært selvstendig inne på rehabiliteringssenteret, som var tilrettelagt for dem, men at samfunnet utenfor var fullt av hindre og barrierer. Den grunnleggende forståelsen av at de fysiske omgivelsene har stor betydning for den funksjonshemmedes muligheter til å klare seg selv vokste slik frem og kom til uttrykk blant annet som ideen ”barrierefri design” (Steinfeld & Tauke 2002:165).

Tilgjengelighet for handikappede har vært et tema gjennom flere år i fysisk planlegging, i Norge og andre land. Det har for eksempel vært krav til tilgjengelighet i byggforskriftene siden 1976 (Heggem 2003), og i Kristiansand kommune har man arbeidet med tilgjengelighet for handikappede siden tidlig på 1970-tallet (Guldbrandsen & Staalesen 2003). Flere hevder også at situasjonen for mange handikappede klart er blitt bedre gjennom det arbeidet som er blitt gjort (Asmervik 2002, Tennøy 2002)². Like fullt forstås situasjonen som lite tilfredsstillende og slik at det fortsatt er et godt stykke igjen. For eksempel viser undersøkelser at bare 44 % av befolkningen med funksjonsnedsettelse er sysselsatt, hvorav halvparten av disse har deltidsstillinger (Dok, og Sosial- og helsedirektoratet 2006). Det hevdes og at tilgjengeligheten ofte blir bedre for bevegelseshemmede generelt enn for orienteringshemmede, blinde og svaksynte, mennesker med forståelsesproblemer (dysleksi, demens) og hørselshemmede, hvor man fortsatt trenger mer kunnskap om hvordan deres funksjonsnivå påvirkes av samfunnets fysiske utforming (ibid.).

Det er noen viktige forskjeller mellom tidligere og lignende ideer ut i fra en teoretisk forståelse, men det er og et faktum at universell utforming i mange sammenhenger *brukes* på samme måte som tidligere ideer og strategier. Det vil si at universell utforming i mange sammenhenger forbindes med, og brukes som en strategi for å bedre funksjonshemmedes

---

² Tiltak som handikapptolett, heis og ramper har vært, og er fortsatt, viktig for bevegelseshemmede. Rundskriv T-5/99 anses også som et dokument med god effekt.

---

muligheter i samfunnet mer spesielt. Universell utforming fremmes for eksempel som en viktig strategi i NOU 2001:22 "Fra bruker til borger", i forhold til ivaretagelse av funksjonshemmedes rettigheter og muligheter for deltakelse. Selv om universell utforming ideelt sett er rettet mot "god utforming for alle", forstår jeg konseptet likevel som relatert til dette "feltet" i flere sammenhenger, som mer eksplisitt handler om å ivareta handikappedes behov.

Universell utforming som begrep benyttes nå i økende grad i planleggings- og utformingssammenhenger. Dette kan man forstå som et resultat av at Norge har forpliktet seg til å ivareta menneskerettighetene og FNs standardregler for like muligheter for mennesker med funksjonshemming. Standardreglene er ikke juridisk bindende, men uttrykk for en "... *sterk moralsk og politisk forpliktelse fra statenes side.*" (NOU 2001:22 kap.5.2). Universell utforming fremmes ofte som en av de viktigste strategiene for å kunne etterleve disse forpliktelsene, som et viktig grep man må gjøre i arbeidet for full deltakelse og likestilling for funksjonshemmede mennesker.

I et slikt perspektiv blir rettighetstenkningen førende og staten får en viktig rolle og et ansvar for at prinsippene for universell utforming blir ivaretatt. Staten er i dag en viktig aktør i arbeidet med å fremme universell utforming. Miljøverndepartementet, Sosial- og helsedepartementet, Statens byggtekniske etat, Husbanken og Deltasenteret produserer/finansierer alle materiell om universell utforming som utdyper hva dette dreier seg om, hvorfor det er viktig, og hvordan problemene kan løses. Slikt materiell spenner fra informasjon og veiledning om universell utforming til rapporter og offentlige utredninger som NOU 2001: 22 "Fra bruker til borger", og NOU 2005:8 "Likeverd og tilgjengelighet". Standard Norge utarbeider nå også nasjonale standarder for universell utforming innenfor bygg- og anlegg, symboler og piktogrammer, transport, turisme, informasjonsteknologi og telekommunikasjon, ergonomi og elektriske installasjoner på oppdrag fra Sosialdepartementet (Wågø et. al 2006).

Prinsippene for universell utforming er pr i dag ikke forankret i plan- og bygningsloven som konkrete krav, men er formulert i henhold til funksjonstankegangen som ble innført i teknisk forskrift (TEK), i 1997 (Statens byggtekniske etat og Husbanken 2004). Funksjonskravene som stilles i TEK er behandlet mer detaljert i REN, veiledning til TEK, men dette har også vist seg å være for lite konkret og detaljert og det er derfor utarbeidet en

temaveiledning, ”Bygg for alle”, som ”gir en mer detaljert omtale av de hensyn som må legges til grunn ved valg av gode løsninger for materialbruk, fargesetting, lyssetting m.m.” (Statens byggt tekniske etat og Husbanken 2004:11). Enkelte forstår forankringen i lovverket som god nok, men praksis har likevel vist at man ikke får til gode nok løsninger med hensyn til universell utforming ved kun å forholde seg til plan- og bygningsloven. Forankringen i lovverket vil ikke være et viktig tema i denne oppgaven, men jeg synes likevel det er viktig å påpeke at det pågår en stor diskusjon over både muligheten for og nødvendigheten av å forankre krav til universell utforming i et lovverk. For bare kort å si noe om dette så kan man i dag forstå lovverket i seg selv som godt nok, og i tråd med prinsippene for universell utforming, men at det er mangler i den nødvendige kunnskap hos aktørene og eventuelt prioritering og kontrollrutiner som er hovedproblemet (Aslaksen 2003, Tennøy 2002). Problemet kan slik forstås som manglende vilje, men også manglende konkretisering og standardisering som er etterspurt i byggebransjen (Wågø et. al 2006). På den annen side står argumentet om at et mer konkret og detaljert lovverk er helt nødvendig for at alle aktørene skal prioritere tilgjengelighetsproblematikk i tilstrekkelig grad. Et lovverk vil kunne innsnevre ideen universell utforming betydelig, som et resultat av standardisering, men det kan og forstås som et nødvendig kompromiss for i det hele tatt å få noe gjort.

I den litteraturen jeg hovedsakelig har benyttet finnes det noe ulike syn på hva det er som gjør at man i praksis ofte ender opp med halvgode og mindre gode løsninger. Artikkelsamlingene ”Universal Design” (Christophersen red. 2002), og ”Tilgjengelighet overalt!” (Sosial- og helsedirektoratet 2003), SINTEF rapporten ”Universell utforming, begrepsavklaring” (Wågø et. al 2006) og utredningen ”Fra bruker til borger” (NOU 2001:22), som er den litteraturen jeg har valgt å bruke til denne oppgaven, viser likevel til sammensatte forklaringer. Problemet med implementeringen av universell utforming knyttes både til holdninger, kunnskap, medvirkning av handikaporganisasjoner, utvikling av standarder og nødvendig forankring i et lovverk.

1.2 Oppgavens problemstillinger

Denne oppgaven omhandler hvordan ideen og strategien universell utforming kan forstås i et plan- og samfunnsfaglig perspektiv. Ved å forstå konseptet universell utforming ut fra et samfunnsfaglig og planteoretisk perspektiv er det mulig å trekke på viktig kritikk av teorier

---

om samfunnsforståelse og planlegging som bidrar til å forklare hva som gjør konseptet universell utforming vanskelig å gjennomføre i praksis. Dette utgangspunktet innebærer også at jeg ikke belyser funksjonshemmedes situasjon som sådan. Oppgavens hensikt er heller ikke å vurdere om den fysiske utformingen av våre omgivelser er god eller dårlig med hensyn til universell utforming, men reflektere over hvordan man kan forstå, og hvordan man forstår og arbeider med universell utforming som idé og utformingsprinsipp.

For å belyse universell utforming i en empirisk, og praktisk, sammenheng har jeg valgt å se på det som skjer i Bjørvika i Oslo kommune, hvor universell utforming er fremhevet i de retningsgivende dokumentene for utvikling av område. Disse er ”Fjordbyplanen”, som er en overordnet plan for området, og ”Designhåndboka” som er et vedlegg til reguleringsplanen for Bjørvika - Bispevika – Lohavn. Designhåndboka utdyper reguleringsplanens innhold og beskriver retningslinjer for utforming: ”*Boken vektlegger helhetlig design, universell utforming og estetisk kvalitet*” (Plan- og bygningsetaten 2004:6). Universell utforming ligger inne som begrep og premiss for utforming, men er ikke konkretisert. Denne studiens hensikt vil derfor også til en viss grad være forbundet med å belyse hvordan universell utforming konkretiseres i Bjørvika.

Universell utforming anses på mange måter for å være forholdsvis enkle utformingsprinsipper å forholde seg til dersom de legges til grunn fra begynnelsen av, som heller ikke innebærer ekstra kostnader. Det anses for å være ”enkelt” eller i det minste enklere å ivareta tilgjengelighetshensyn når dette innarbeides fra grunnen av, slik man nå har muligheten til i utviklingen av Bjørvika (jamfør Tennøy 2002). Når man arbeider med universell utforming i eksisterende bygningsmasse, og særlig den eldre, vil man i større grad måtte forholde seg til for eksempel vernehensyn og økte kostnader som ofte er en følge av at tiltakene er kompliserte og mer omfattende. Det betyr ikke dermed at universell utforming er lett i Bjørvika. Det kreves forståelse og kunnskap av mange aktører og en rekke avveininger der prinsippene for universell utforming utfordres av andre ønsker og ideer om byen og fremtiden, og det er blant annet slike aspekter jeg er opptatt av. I Designhåndboken er for eksempel en merknad fra byutviklingskomitéen sitert, som sier noe om slike ønsker:

”... Bjørvika som porten til Norges hovedstad skal fremstå som et uttrykk for moderne norsk bykultur og identitet i byggekunst, teknologi og bærekraftig byutvikling. Den nye bydelen skal være til glede og stolthet for hele Oslos befolkning, og bevisst bidra til å beskrive byens historiske utvikling fra opprinnelse til det 21. århundre.” (Plan- og bygningsetaten 2002:1).

Jeg har valgt å rette problemstillingene mot perspektiver på planlegging og aktører hovedsakelig knyttet til Plan- og bygningsetaten. Dette betyr ikke at disse er de eneste viktige aktørene, eller at alt i bunn og grunn hviler på dem, men at de har en viktig rolle, slik blant annet Imrie & Hall (2001) identifiserer de ulike aktørenes betydning. Oppgavens empiriske del er også avgrenset mot deler av en planleggingsprosess og mot temaer som handler mer om avveininger og problemstillinger, som planleggere og arkitekter møter underveis, enn om *det* konkrete valget av løsning. Utgangspunktet for en slik tilnærming er også basert på en forståelse av at det er flere store og tunge aktører involvert i utviklingen av Bjørvika, og at en utfordring vil være å få kommunisert ideen om universell utforming tilstrekkelig godt til alle de involverte. Dette forstår jeg som en særskilt oppgave for plan- og bygningsetaten, i tillegg til at det er de som skal kontrollere og håndheve de krav som planene for området stiller.

Oppgaven er i hovedsak strukturert etter to problemstillinger. Disse diskuteres hver for seg, men må likevel forstås i en viss sammenheng, fordi argumentasjonen gjennom oppgaven er basert på en mer spesifikk teoretisk tolkning av universell utforming som følger av den første problemstillingen. Denne teoretiske forståelsen av universell utforming vil hele tiden være et referansepunkt for senere diskusjon og utgjør dermed et kritisk grunnlag for hele oppgaven.

Problemstillinger:

1. Hva er universell utforming og hvordan kan universell utforming forstås som ide og strategi, i et plan- og samfunnsfaglig perspektiv?
2. Hvordan forstår fortrinnsvis aktører i plan- og bygningsetaten, som arbeider med Fjordbyplanen og Bjørvikautbyggingen, universell utforming? Og hvordan arbeider de for at universell utforming skal bli en realitet i Bjørvika?

2. Metode

Bakgrunnen for dette prosjektet var et ønske fra Helse- og velferdsetaten i Oslo kommune om å få belyst hvorfor visjonen om universell utforming og tilgjengelighet for alle er så vanskelig å gjennomføre. Dette var utlyst som et mulig studentprosjekt gjennom vitenskapsbutikken på SV-fakultetet ved problemstillingen; ”Universell utforming – fra visjon til null?”. Prosjektet er likevel ikke styrt av ønsker fra Helse- og velferdsetaten. Det har vært helt opp til meg å formulere problemstillinger i forhold til universell utforming, velge teoretiske innfallsvinkler og case. Formålet med oppgaven er likevel å belyse forholdet mellom universell utforming som *idé*, og universell utforming som *praksis*. Oppgavens oppbygning reflekterer dette ved en analytisk presentasjon av ideen og konseptet universell utforming i kapitlene 3, 4, 5 og 6, som også referer til den første problemstillingen. Den andre problemstillingen, som er tema i kapittel 7, er en empirisk undersøkelse utformet som en casesstudie. Denne er basert på dokumentstudier og intervjuer av noen viktige aktører blant dem som arbeider med utforming av byrom i Bjørvika, men må, som tidligere nevnt, også forstås ut fra det teoretiske grunnlaget som er lagt i de foregående kapitlene.

På et overordnet nivå handler oppgaven om hvordan universell utforming står i et forhold til noen vitenskapsteoretiske idealer, og hvordan de utførende forstår og beslutter i forhold til ideen om universell utforming i praksis. Det er et potensielt ganske stort gap mellom en visjonær idé, som universell utforming er, og den praktiske implementeringen av idealene i henhold til ideen. Det er imidlertid ikke min intensjon å påvise at man ikke har klart å gjennomføre prinsippene for universell utforming i Bjørvika. Mitt ønske er å belyse de mer komplekse sidene ved universell utforming, både i en teoretisk og i en empirisk sammenheng. Oppgaven handler derfor om forhold ved selve konseptet som en grunnleggende ide for utforming, og hvordan konseptet forstås ut fra noen praktiske/faktiske utfordringer med hensyn til operasjonalisering og gjennomføring i en plan- og utformingssammenheng.

Til dette formålet har jeg funnet kvalitativ metode hensiktsmessig for hele oppgaven. Kvalitative metoder er i følge Thagaard (2002) egnet når formålet er å forstå sosiale fenomener, eller få innsikt i sosiale fenomener slik de forstås av de personene forskeren studerer. Kvalitativ forskning egner seg også på felt hvor man har liten kunnskap i

utgangspunktet og til problemstillinger som søker svar på spørsmål som innledes med ”hvorfors” eller ”hvordan”, til forskjell fra kvantitative studier som er et bedre utgangspunkt for å beskrive utbredelse av fenomener, altså spørsmål av typen ”hvor mye”. Kvalitative metoder er også egnet der forskeren er opptatt av fenomeners kompleksitet.

2.1 Kvalitative metoder

I følge Thagaard (2002) tar kvalitative metoder utgangspunkt i ”tekster”. Tekster i en post-strukturalistisk forstand går utover skrevne tekster. Kvalitative data kan være i form av dokumenter, i form av notater eller utskrifter av intervjuer, eller i form av film eller bilder som enten finnes fra før eller er materiale fra forskerens observasjoner. Dette er et særtrekk ved de kvalitative metoder. Kvantitative metoder gir gjerne data som uttrykker mengdetermer, beskrivelser av utbredelse og antall (Thagaard 2002). Coeffey & Atkinson (1996) hevder imidlertid at skillet mellom kvantitative og kvalitative data ikke er så klart, fordi den kvantitative forskningen har et utgangspunkt i den positivistiske tradisjonen og kan lese tekst og tall som entydige data. Den kvalitative forskningen mener de har sitt utgangspunkt i en post-positivistisk tilnærming som vektlegger analyse av mening og meningsfylte handlinger. Den kvalitative forskningen kan derfor også benytte kvantitative data, som tall, i søken etter mønstre i sine analyser. Det er derfor ikke slik at man kan sette et klart og entydig skille mellom kvalitative og kvantitative metoder eller data, men det er likevel noen særtrekk ved kvalitative metoder som ofte fremheves, og som er viktige å forstå betydningen av i relasjon til denne studien.

De fleste kvalitative metoder er preget av en direkte kontakt mellom forskeren og dem det forskes på gjennom samtaler, intervjuer, direkte observasjon eller analyse av film eller bilder, til forskjell fra kvantitative metoder som ofte, men ikke nødvendigvis, er preget av større avstand. Dokumentanalyse har også en lang tradisjon i kvalitativ forskning og er kjennetegnet av at teksten foreligger på forhånd. Tekstens utforming vil ikke påvirkes av forskeren, men vil kunne tolkes ut i fra et annet perspektiv enn det som er utgangspunktet for forfatteren av teksten. Et kjennetegn ved dokumenter som analyseres er at dokumentet er utformet med et annet formål enn det forskeren skal bruke det til (Thagaard 2002:59). NOU 2001:22 ”Fra bruker til borger – en strategi for nedbygging av funksjonshemmende barrierer” er et eksempel på et slikt dokument som jeg har brukt. Formålet med dette dokumentet er å

---

belyse funksjonshemmedes situasjon og si noe om hva man kan gjøre for å forbedre denne. Universell utforming er her en av strategiene som fremmes for å bedre situasjonen for mange funksjonshemmede.

I den kvalitative forskningen er målsettingen ofte å forstå sosiale fenomener (Thagaard 2002) eller å fortolke ord og handlingers mening (Coeffey & Atkinson 1996:5). Fortolkning er derfor særlig viktig i kvalitative metoder, og hvordan forskeren tolker de fenomenene som studeres vil derfor være av stor betydning for de slutninger forskeren trekker (Thagaard 2002). Thagaard peker videre på systematikk og innlevelse som to kvaliteter som må virke sammen der man benytter kvalitativ metode. Forskerens evne til å leve seg inn i andres opplevelse legger et viktig grunnlag for forskerens forståelse av sine data. Systematikk refererer til forskerens beslutninger om ulike fremgangsmåter, eller metoder. Holdningen til disse bør være reflektert, for gjennom en reflektert holdning til ulike metoder legges et grunnlag for at forskningsarbeidets kvalitet kan vurderes. Dette betyr også at forskeren i prinsippet bør begrunne en hver beslutning som er foretatt i forskningsprosessen, og gjøre eksplisitt rede for dem, slik at også andre kan vurdere de resultatene som forskeren er kommet frem til.

I kvantitative metoder brukes begrepene validitet og reliabilitet på forhold som er avgjørende for forskningens gyldighet og kvalitet. Thagaard (2002) mener det i kvalitative metoder kan være mer hensiktsmessig å benytte begrepene troverdighet og bekreftbarhet, siden begrepene validitet og reliabilitet har ulikt innhold i henholdsvis kvalitative og kvantitative metoder. Troverdighet referer til om forskningen er utført på ”*en tillitsvekkende måte. Bekreftbarhet knyttes til kvaliteten av tolkningen, og om den forståelsen det enkelte prosjekt fører til, støttes av annen forskning.*” (Thagaard 2002:21). Yin (2003) viser til at et godt og eksplisitt forskningsdesign kan bidra til å vise en studies kvalitet med hensyn til betydningen av disse begrepene. Et forskningsdesign skal i følge Yin (2003) bidra til å vise hvordan problemstillinger, teoretisk rammeverk og valg av datakilder henger logisk sammen. Avhengig av hensikten med studien referer han også til fire ”tester” som kan hjelpe forskeren til en god forskningsdesign, med henblikk på validitet og reliabilitet.

“● *Construct validity: establishing correct operational measures for the concepts being studied.*

- *Internal validity (for explanatory studies only, and not for descriptive or exploratory studies): establishing a causal relationship, whereby certain conditions are shown to lead to other conditions, as distinguish from spurious relationships*
- *External validity: establishing the domain to which a study's findings can be generalized*
- *Reliability: demonstrating that the operations of a study –such as the data collection procedures–can be repeated, with the same results”(Yin 2003:34)*

Jeg vil i det videre derfor gjøre rede for den metodiske fremgangsmåte som ligger til grunn for denne oppgaven. Fordi jeg i utgangspunktet ikke visste noe om universell utforming og ikke hadde noen som helst tilknytning til feltet ”utforming” før prosjektet startet, var det nødvendig å sette seg inn i dette før det var mulig å stille relevante spørsmål vedrørende denne ideen og strategien. Et viktig spørsmål ble da; hva er universell utforming? Dette arbeidet har for en stor del vært preget av å lese litteratur om temaet, men gjennom Helse- og velferdsetaten har jeg for eksempel også fått delta på konferansen ”Byplanlegging for alle” i desember 2004, og verkstedet ”bokkvalitet i tett by” februar 2005. Jeg har også deltatt på seminaret ”Universell utforming 10 år i Norge – nye muligheter og ny kunnskap i forskning og høyere utdanning”, november 2007. Gjennom prosjektperioden har jeg slik også fått kontakt med mennesker som arbeider med universell utforming, som ikke er en del av mine informanter, men som likevel kan sies å ha bidratt til min forståelse av universell utforming.

Kapitlene 3, 4, og 5 er både en presentasjon av ideen om universell utforming og en analyse av denne etter den første problemstillingen. Analysen baserer seg i hovedsak på diskusjon av sentrale begreper slik jeg har forstått det ut fra artikler som presenterer universell utforming. Hensikten har vært å få en forståelse av de grunnleggende aspektene ved ideen om universell utforming. Disse aspektene belyses av ulike teorier jeg har funnet relevante for å belyse begrepenes meningsinnhold. Denne analysen av konseptet universell utforming er i hovedsak basert på en teoretisk tolkning, men den er også påvirket av mine empiriske undersøkelser, fordi analysen er et resultat av en abduktiv tilnærming. I kapittel 7 er det tilsvarende tolkningen av det empiriske materialet som dominerer, men presentasjonen av empirien er også styrt av den teoretiske tolkningen i de foregående kapitlene og den teorien jeg har funnet relevant å støtte meg til. Et kjennetegn ved kvalitative metoder er nettopp en slik syklisk analyseprosess.

"The process of analysis should not be seen as a distinct stage of the research; rather, it is a reflexive activity that should inform data collection, writing, further data collection, and so forth." (Coffey & Atkinson 1996:6).

Begrepet analyse er det innen metodelitteraturen imidlertid ikke konsensus om. For noen referer analysebegrepet i følge Coffey & Atkinson (1996) til hvordan man finner, sortere, koder, og manipulerer sine data. I et slikt perspektiv kan man forstå håndtering av data og prosedyrene for organisering og innhenting av data som analyse. For andre refererer analyse primært til;

"... the imaginative work of interpretation and the more procedural, categorizing tasks are relegated to the preliminary work of ordering and sorting the data. For such authors, perhaps, analysis is essentially imaginative and speculative." (Coffey & Atkinson 1996:6-7).

I denne oppgaven referer "analyse" i hovedsak til tolkning som går utover kategorisering, samtidig forstår jeg innhenting og kategorisering av data også som avhengig av forskerens forforståelse. I denne oppgaven er først data fra litteraturstudier kategorisert, ut fra hva jeg forstår som grunnleggende aspekter ved universell utforming. Disse kategoriene drøftes så i lys av teoretiske perspektiver som går utover beskrivelsen av normative prinsipper for universell utforming. Koding av data refererer, i følge Thagaard (2002), til å knytte begreper til ulike kategorier av tema i datamaterialet. Koding er en måte for forskeren å organisere sine data på, en måte å få oversikt over ulike tema og å finne forbindelser i materialet og forbindelser til relevante konsepter. Kodeprosessen bør likevel forstås som et resultat av en interaksjon mellom forskerens forforståelse og tendenser i datamaterialet (Thagaard 2002). Coffey & Atkinson (1996) mener imidlertid det er viktig å være klar over at de kodene forskeren velger å organisere sitt arbeid etter nok er en viktig del av en analyseprosess men at de ikke bør forstås som analyse i seg selv.

"Coding reflects our analytical ideas, but one should not confuse coding itself with the analytical work of developing conceptual schemes." (Coffey & Atkinson 1996:27).

Koding kan man forstå som en forenkling av datamaterialet om kodene er få og generelle. Men koding kan også ta form av data komplisering ("data complication"). Koding vil da kunne brukes til å utvide og endre forståelsen av dataene, rekonseptualisere dem og åpne for nye analytiske muligheter (Coffey & Atkinson 1996:29). I praksis er det imidlertid oftest en

kombinasjon av dataforenkling og datakomplisering. Koding brukes både for å dele opp materialet i enklere og mer oversiktelige kategorier og som utgangspunkt for å stille nye spørsmål (Coffey & Atkinson (1996).

Mitt kodearbeid startet med forenkling og var en måte å få oversikt på. Den teoretiske analysen har likevel karakter av datakomplisering gjennom begrepsdiskusjoner. Disse diskusjonene utgjør også grunnlaget for å forstå universell utforming i lys av andre konsepter og teorier som er brukt i oppgaven. Disse drøftingene er slik både del av en presentasjon av hva universell utforming er, og en analyse av konseptets grunnleggende logikk og mulige konsekvenser av denne. Jeg har valgt å bruke flere teoretiske perspektiver, noe som bidrar til å belyse universell utforming fra flere innfallsvinkler, men som også bidrar til å belyse de mer problematiske sidene ved konseptet i en plan- og utformingssammenheng. Enkelte vil kanskje undre seg over at jeg ikke knytter oppgaven til ”disability-studies”, noe som kunne vært et aktuelt utgangspunkt. Dette opplevde jeg ikke som riktig, først fordi universell utforming i prinsippet er for alle, og dernest fordi mine problemstillinger hele tiden har vært rettet mot de som faktisk har ansvaret for utforming av det bygde miljøet. Som jeg også har nevnt innledningsvis; oppgaven handler ikke om funksjonshemmede per se.

2.2 Intervjuer

Det kvalitative intervjuet er egnet der man ønsker omfattende informasjon om hvordan andre mennesker oppfatter sin situasjon. Intervjuet åpner opp for at informantene med egne ord kan beskrive ulike situasjoners kompleksitet, og med egne ord gi uttrykk for tanker om sammenhenger, årsak og virkning. Dette kan i et positivistisk perspektiv forstås som en faktisk beskrivelse av informantens erfaringer og opplevelse, som forskeren kan forholde seg ”nøytral” til og ”nøytralt” formidle videres. I et konstruktivistisk perspektiv på intervjudata betraktes informantens beskrivelser som kontekstavhengige og knyttet til intervjusituasjonen. De er konstruert i intervjusituasjonen gjennom den relasjonen som oppstår mellom forsker og informant. I et perspektiv som inntar en posisjon mellom disse svært ulike perspektivene, slik Thagaard (2002) fremmer, forstås intervjudata som en beskrivelse av informantens faktiske erfaringer, men samtidig også som informantens egen tolkning av sine erfaringer og påvirket av informantens oppfatning av forskeren og situasjonen.

Uavhengig av hvilket perspektiv man måtte ha på intervjudata, vil intervjusituasjonen i følge Thagaard (2002) ha betydning. Dette gjelder særlig der forskeren ønsker seg informasjon om sensitive tema og tema som krever at informanten har stor grad av tillit til forskeren før han/hun er villig til å dele sin historie eller sine erfaringer. Ved intervju vil informantens oppfattelse av forskeren og forskningsprosjektet kunne påvirke hva informanten er villig til å fortelle om og hvordan hun/han velger å fortelle om ulike tema (Thagaard 2002). Generelt vil de fleste føle seg tryggere i et kjent miljø, som oppleves trygt. Det vil si at det oftest er bedre at forskeren reiser ut enn at informantene trekkes inn, på for eksempel universitetet, men dette må vurderes ut i fra intervjuets tematikk. Dermed bør forskeren ta regi over intervjusituasjonen på en slik måte at informanten føler seg trygg, og forskeren bør vise sympati som bidrar til å skape en fortrolig situasjon.

Mine intervjuer har funnet sted på informantenes arbeidsplasser, fortrinnsvis i møterom. Jeg har ikke opplevd sosial avstand som noe problem, slik Thagaard (2002) hevder kan bidra til at informantene blir skeptiske til hva forskeren representerer. Jeg har heller ikke på noe tidspunkt vært ute etter noe annet enn å få forståelse av universell utforming og eksempler på dette ut fra et faglig perspektiv. Jeg har møtt mennesker som både er engasjerte og nysgjerrige på oppgavens tema, både hos dem som visste mye om universell utforming og dem som visste noe mindre. Universell utforming er et begrep de fleste som arbeider med utbyggingen i Bjørvika og planleggingen av Fjordbyen nå har hørt om. Men i følge informanter i dette prosjektet er det nok likevel slik at det er et fåtall som vet mye om konseptet, og mange som vet litt. Noen har rett og slett mer erfaring med implementering av konseptet. De har likevel alle bidratt til å få frem et mer nyansert og komplekst bilde av hva universell utforming er og bør være og hva som er viktige praktiske problemstillinger i forhold til konseptet. Flere ganger opplevde jeg også at intervjuet nesten tok form av en diskusjon fordi informantene begynte å stille spørsmål til hva universell utforming muligens innebærer, spørsmål til sin egen forståelse, som refleksjoner over sine egne svar. Fordi oppgavens tema ikke handler om personlige historier, oppfatter jeg det heller ikke som problematisk at jeg eventuelt har fått informantene til å reflektere over sin kunnskap om og forhold til universell utforming.

I kvalitativ forskning er valg av informanter viktig med hensyn til at de må besitte den informasjonen forskeren er interessert i. I dette prosjektet ville det være uten mening å intervju en som ikke har begreper om hva universell utforming i planlegging og utforming

handler om. Å finne slike informanter kan være en utfordring. Jeg har delvis benyttet meg av den såkalte ”snøball metoden”, hvor jeg startet med en informant i plan- og bygningsetaten som ledet meg videre til to andre, som igjen tipset meg om en tredje.

Handikaporganisasjonene og OSU har jeg tatt kontakt med på egen hånd. Jeg kunne intervjuet langt flere i forbindelse med dette prosjektet og i større grad rettet problemstillingene mot utbyggere og politikere. Dette har jeg imidlertid funnet for omfattende, og casesstudien viser derfor på ingen måte til det totale bildet av universell utforming som del av planlegging og utforming av Bjørvika. Jeg mener likevel at studien viser en viktig del av dette bildet med hensyn til utfordringer av prinsipiell karakter i planlegging, saksbehandling og utforming.

Studien er avgrenset i tid, ved at dokumentene om universell utforming i Bjørvika som undersøkelsen viser til er laget i perioden 2002-2006, og av intervjuer som har foregått over to perioder, vår 2005 og høst 2007. Universell utforming kan man forstå som en del av en pågående læreprosess, det er ikke veldig lenge siden begrepet ble ”viktig”, og det er stadig ting som skjer; kurs, konferanser, utarbeidelse av standarder, lovverk etc. Dette kunne implisere at informantene som ble intervjuet i 2007 visste mer enn dem som ble intervjuet i 2005, men det er det ikke mulig å se ut av intervjuene. Forklaringen er muligens at innholdet i universell utforming fortsatt er det samme, men at kanskje flere er blitt kjent med det. Alle intervjuene, med unntak av ett hvor jeg bare har notater, er tatt opp på minidisc og deretter transkribert. Alle informantene har også godkjent dette og prosjektet er meldt til Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste. Informantene har også skrevet under på et samtykkeskjema, hvor det har vært mulig å reservere seg mot direkte sitater uten ekstra godkjenning.

Jeg har intervjuet i alt 9 personer hvorav 7 har arkitektfaglig bakgrunn. Jeg har en informant fra Norges Blindforbund (NBF) og en fra Oslo S utvikling (OSU) som ikke har denne bakgrunnen. Videre har jeg en informant fra Norges Handikapforbund (NHF) tre arkitekter som er knyttet til Plan- og bygningsetaten i Oslo kommune, og tre informanter hvorav en arkitekt og to med både arkitekt og planleggerbakgrunn (Civitas). Disse tre har arbeid mer og mindre relatert til Bjørvikautbyggingen. At jeg har informanter fra Handikaporganisasjonene, en fra OSU, og benytter dokumentanalyse bidrar til å bekrefte studiens funn fra ulike perspektiver. Dette omtales ofte som triangulering og forstås generelt som et bidrag til å gi en undersøkelse større troverdighet.

Intervjuer er en viktig datakilde i kvalitativ forskning. Det er også en av de viktigste informasjonskildene i casestudier, i følge Yin (2003). I følge Yin bør intervjuer til bruk i casestudier være ”konverserende”. Forskeren må lede samtalen, men samtidig gjøre dette på en ”vennlig” og ”ikke truende” måte hvor spørsmålene må ha en ”open-ended” karakter. Intervjuguiden jeg har brukt har endret seg gjennom prosjektet, men har hele tiden hatt en delvis strukturert karakter og de samme overordnede spørsmålene. Alle intervjuene er imidlertid preget av en samtale som flyter, hvor tema glir over i hverandre. Jeg har delvis styrt samtalen gjennom spørsmål fra intervjuguiden, men og delvis latt informantene styre gjennom å la dem prate seg ferdig når det oppstår assosiasjoner til andre tema som kanskje har betydning. Jeg har også ønsket at de skulle få fortelle om hva de selv synes er viktig i forhold til universell utforming.

2.3 Casestudier

Opgavens empiriske del, som presenteres i kapittel 7, er utformet som en casestudie. En casestudie er en empirisk undersøkelse som:

“• investigates a contemporary phenomenon within its real-life context, especially when

• the boundaries between phenomenon and context are not clearly evident.” (Yin 2003:13).

Casestudier er egnet der man antar at kontekstuelle forhold i stor grad påvirker fenomenet som studeres (Yin 2003:13), noe som er i tråd med mine antakelser om at kontekst og praksis i stor grad vil påvirke det konkrete utfallet av konseptet universell utforming.

Det finnes i følge Andersen (1997) ingen klar eller entydig definisjon på hva en casestudie er, men, slik også Yin (2003) definerer det, at det er en studie av samtidige fenomener i sin kontekst, hvor fenomenenes kontekst er av stor betydning og der skillet mellom kontekst og fenomen ikke er klart definert. En casestudie er en studie av et tilfelle, men henviser også til at dette tilfelle tilhører en klasse av fenomener. På den ene siden åpner et casestudie for kunnskap om det unike ved det aktuelle *caset* eller fenomenet, på den andre siden studerer man et fenomen som er et case av noe, og dermed åpner casestudiet også for kunnskap om den klasse av fenomener som det aktuelle *caset* er en del av (Andersen 1997). I

det man klarer å se hvilken klasse av fenomener ens eget case tilhører, er det mulig å ta ut et generaliseringspotensiale som ligger i casestudier (Andersen 1997, Yin 2003). Til forskjell fra kvantitative metoders grunnlag for statistisk gyldig generalisering, er det i casestudier et grunnlag for analytisk generalisering. Dette innebærer at den enkelte casestudien, som indikere undersøkelse av et eller flere *unike* fenomen, eller *tilfeller*, kan forstås ut fra teoretisk etablerte konsepter som gjør det mulig å forstå *flere unike* fenomen ut fra samme teoretiske konsept. Det innebærer at det i generaliserende casestudier er kritisk å forstå hva ens egen casestudie er et tilfelle av.

At det er et generaliseringspotensiale i casestudier betyr ikke at dette nødvendigvis må tas ut. En casestudie kan, i følge Yin (2003), også være deskriptiv eller eksplorerende. Tilsvarende beskriver Andersen (1997) at det finnes tre hovedtyper av casestudier; a-teoretiske studier, teoretisk fortolkende studier og teoriutviklende enkeltstudier. A-teoretiske studier legger vekt på å formidle den sosiale virkeligheten, idealet er at studien ikke skal påvirkes av teoretiske innfallsvinkler og at forskeren nærmest blir et medium som forskningsobjektene kan uttrykke seg gjennom. Slike studier er etter idealet deskriptive, de er ikke styrt av generelle innsikter eller har som mål å komme frem til generelle innsikter, men den rene a-teoretiske studien må, i følge Andersen (1997), forstås som en illusjon. Definisjonen av et case vil aldri være en gitt egenskap ved caset, men vil i praksis styres av forskerens ideer, bevisste eller ubevisste, og den prosess hvor forskeren i feltet til dels samler og til dels vil skape sine data (Andersen 1997). A-teoretiske studier er vanlige innen deler av antropologien og blant etnometodologer, hvor hensikten er å avdekke unike sosiale systemer eller prosesser, ofte forbundet med fenomener der det i utgangspunktet finnes lite tilgjengelig kunnskap. En annen hovedgruppe av a-teoretiske casestudier springer ut av et samfunnmessig engasjement og vil ofte ligge bak offentlige utredninger eller konsulentoppdrag (Andersen 1997).

Teoretisk fortolkende studier er studier der det aktuelle caset representerer et eksempel på; "*en (eller flere) klasser av fenomener som det allerede eksisterer en viss kunnskap om*" (Andersen 1997:68). En slik tilnærming vil derfor vanligvis ikke bidra til utvikling av ny teori, men kan bidra til å vise teoretisk relevans. Ved å vektlegge ulike sider ved et case kan en slik tilnærming også åpne for flere ulike teoretiske tolkninger. Teorien brukes aktivt til å organisere størsteparten av den empiriske variasjonen og blir styrende for hvilke data som av forskeren anses for relevante.

Teoriutviklende studier innebærer at man ser utover det enkelte case, ser utover det unike ved caseet og bidrar til generaliseringer som gjelder klassen av fenomener. Enkeltstudiers empiriske variasjon kobles til teoretisk relevans gjennom; *”utvikling av nye begreper, gjennom modifisering av eksisterende begreper eller falsifisering eller modifisering av etablert teori”* (Andersen 1997:73).

I denne oppgaven har jeg benyttet casestudie som metodisk tilnærming for å svare på problemstilling 2. *Hvordan forstår fortrinnsvis aktører i plan- og bygningsetaten, som arbeider med Fjordbyplanen og Bjørvikautbyggingen, universell utforming? Og hvordan arbeider de for at universell utforming skal bli en realitet i Bjørvika?* Den empiriske undersøkelsen kan, etter problemstillingen, synes å rettes mot et deskriptivt ideal. Men, som jeg har vært inne på, er den empiriske undersøkelsen også styrt av min tolkning av universell utforming og de teoriene jeg har valgt å belyse konseptet med. Undersøkelsen bør derfor i større grad forstås som en teoretisk fortolkende studie enn en deskriptiv studie.

Som Yin (2003) viser, er det for casestudier også en fordel at forskeren både vet noe om hva han eller hun ønsker informasjon om, og at det teoretiske rammeverket for studien får styre datainnsamlingen, fordi det er her grunnlaget for analytisk generalisering ligger. Denne oppgaven er likevel ikke strukturert etter en spesiell eller veletablert teori, men etter problemstillingene og min tolkning av universell utforming som knytter seg til flere etablerte teoretiske konsepter. Casestudien er organisert tematisk, delvis etter ideer om planlegging som utgjør et viktig grunnlag for problemstilling nr. 2, men ikke etter en ideell rekkefølge i en planprosess. Temaene følger i større grad en organisering fra abstrakt ide og forståelse til praktiske utfordringer og noen konkrete eksempler. Studien reflekterer slik først og fremst utgangspunktet for oppgaven; hva betyr universell utforming som idé i et plan- og samfunnsfaglig perspektiv, hvordan forstår viktige aktører denne og hva betyr dette i konkret og praktisk arbeid. Som nevnt tidligere er en av de store utfordringene med casestudier å forstå hva ens eget case er et tilfelle av. Slik jeg forstår mitt eget case, så handler dette om implementering av en visjonær idé, som utfordrer etablerte praksiser og måter å tenke på i plan- og utformingsprofesjoner. Dernest at dette er et resultat av eksternt press på de aktuelle profesjonene, fra stat, kommune og interesseorganisasjoner som etterlyser endring i utformingspraksis. Implementeringen av universell utforming kan slik forbindes med prosesser for læring og endring av praksis, initiert av eksternt press.

3. Universell utforming

Hva er universell utforming og hvordan kan universell utforming forstås som idé og strategi, i et plan- og samfunnsfaglig perspektiv?

Det er utarbeidet 7 prinsipper for universell utforming, som blant annet er beskrevet i veilederen "Bygg for alle" (Statens bygningstekniske etat og Husbanken 2004) og i artikkelsamlingen universell utforming overalt" (Andersen & Bergh red. 2003). Disse bruker jeg ikke aktivt gjennom oppgaven, men de må likevel forstås som en del av grunnlaget for min analyse og de konklusjonene jeg trekker.

7 prinsipper for universell utforming

1. **Like muligheter for bruk.** *Definisjon:* Utformingen skal være brukbar og tilgjengelig for personer med ulike ferdigheter.
2. **Fleksibel bruk.** *Definisjon:* Utformingen skal tjene et vidt spekter av individuelle preferanser og ferdigheter.
3. **Enkel og intuitiv i bruk.** *Definisjon:* Utformingen skal være lett å forstå uten hensyn til brukerens erfaring, kunnskap, språkferdigheter eller konsentrasjonsnivå.
4. **Forståelig informasjon.** *Definisjon:* Utformingen skal kommunisere nødvendig informasjon til brukeren på en effektiv måte, uavhengig av forhold knyttet til omgivelsene eller brukerens sensoriske ferdigheter.
5. **Toleranse for feil.** *Definisjon:* Utformingen skal minimalisere farer og skader som kan gi ugunstige konsekvenser, eller minimaliserer utilsiktede handlinger.
6. **Lav fysisk anstrengelse.** *Definisjon:* Utformingen skal kunne brukes effektivt og bekvemt, med et minimum av besvær.
7. **Størrelse og plass for tilgang og bruk.** *Definisjon:* Hensiktsmessig størrelse og plass skal muliggjøre tilgang, rekkevidde, betjening og bruk, uavhengig av brukerens kroppsstørrelse, kroppstilling eller mobilitet.

(Sosial- og helsedirektoratet 2003:14)

Prinsippene fremmer kriterier for brukbarhet, uavhengig av definerte kategorier av brukere. Det er også vanlig å presentere retningslinjene for utforming sammen med

---

definisjonen av hvert prinsipp. Jeg har ikke gjort det her, men retningslinjene for utforming retter seg mer konkret mot forhold av relevans for brukbarhet. Også disse er formulert uavhengig av på forhånd definerte kategorier av brukere.

3.1 Ideen om universell utforming

Universell utforming blir av mange presentert som et konsept. Et konsept viser til en idé eller et utkast, og i dette tilfelle til en idé om forholdet mellom det fysiske miljøet og menneskene som lever i dette. Grunnleggende forstås det slik at det i dag er en "mis-match" mellom de krav omgivelsene stiller og mangfoldet av menneskers ulike forutsetninger for å mestre disse kravene. Tidligere og tilsvarende ideer som; "inkluderende design", "barrierefrie design", "design for et bredere gjennomsnitt", "universell brukbarhet" og "tilgjengelighet for alle" (Sandhu 2002) bygger alle på at det er en sammenheng mellom det fysiske miljøet og menneskene som omgir seg med dette, som også universell utforming gjør. Men disse ideene handler i større grad om den fysiske funksjonelle tilgjengeligheten eller brukbarheten *for handikappede*. Tilgjengelighetsspørsmålet har da også tidligere i stor grad blitt forbundet med 1960-årenes handikappløsninger som ramper, spesielle heiser, større toaletter og det internasjonale symbolet som illustrerer en rullestolbruker. Disse *særløsningene* brakte i følge Asmervik (2002) med seg betydelige forbedringer for de handikappede, og særlig bevegelseshemmede, men det bidro også til negativ stigmatisering av handikappede mennesker. Universell utforming legger derfor på en antakelse om at det fysiske miljøet nå ikke bare rent fysisk diskriminerer enkelt individer og hindrer deltakelse, men også kan bidra til sosial stigmatisering av de diskriminerte gjennom hvordan "*the appearance of things affects social perceptions*" (Steinfeld & Tauke 2002:165). Like løsninger for alle skal derfor etterstrebes. Særløsninger for allerede diskriminerte og eventuelt stigmatiserte grupper spesielt, antas å bidra til eller underbygge fortsatt diskriminering og eventuelt stigmatisering. Universell utforming vil derfor skille seg fra flere tidligere strategier som ofte nettopp endte i særløsninger for spesielle grupper, som for eksempel egne innganger for rullestolbrukere.

Universell utforming bygger også på en antakelse om at utformingen av det fysiske miljøet kan bli bedre for *alle*. Det er ikke bare rullestolbrukere som møter vanskeligheter, men også barn, eldre generelt og mennesker med midlertidige handikap av ulik karakter. Så

ved å fokusere på funksjonelle prinsipper fremfor kategorier av handikappedes behov skal hele befolkningens varierende forutsetninger, i prinsippet, legges til grunn for utformingen. I følge Asmervik (2002) vil man og med et livsløpsperspektiv alene kunne favne en stor del av befolkningens varierende funksjonsevner, fordi den generelt reduserte funksjonsevnen som følger med alderdom, på mange måter vil være sammenfallende med ulike former for handicap. Et mye brukt eksempel på dette er at løsninger tilpasset rullestolbrukere generelt også vil være godt tilpasset mennesker med barnevogn og stor bagasje. Å være et menneske med barnevogn eller stor bagasje på bytur, regnes vanligvis ikke som et handicapet menneske, selv om det i mange tilfeller virker handikappende. Og dette er et viktig poeng, fordi de fleste vil, i løpet av livet, erfare flere slike ulike situasjoner enten dette er grunnet en barnevogn, et benbrudd, eller andre midlertidige og situasjonsbetingede forhold. Dette kan også beskrives som at handlingsalternativene begrenses av *forholdet mellom de krav omgivelsene stiller til den enkelte, og de forutsetningene den enkelte til enhver tid har for å mestre disse kravene*. En annen grunnleggende antakelse er at utforming som er god for mennesker med ulike funksjonsnedsettelse også antas å være god for alle andre. Poul Østergaard skriver for eksempel; "*Accessibility is comfort for the many, necessity for the few*" (2002:150). Det vil si at universell utforming, basert på effektive og funksjonelle løsninger, vil tilfredsstille behovet flere har for tilrettelagte omgivelser, og samtidig innebære *komfortable* løsninger for dem som ikke har dette behovet.

At en løsning eller et produkt er utformet "universelt", henspiller på at den kan brukes av alle, men ikke at den konkrete løsningen kan brukes overalt. Universell utforming er heller ikke kjennetegnet av et spesielt estetisk uttrykk eller stilart: "*The concept simply means an attitude or way of considering things, where surroundings, buildings and products are planned and designed so they can be used by everyone to the greatest extent possible.*" (Asmervik 2002:45). Som tidligere nevnt, søker universell utforming bort fra særløsninger for handikappede. Man søker "helhetlige" løsninger som alle kan benytte på en så likestilt måte som mulig, ikke løsninger som peker seg ut som løsninger beregnet på enkelte grupper i befolkningen. Utformingen skal være inkluderende både når det gjelder funksjonelle kriterier og estetiske kriterier. Wijk (2002) hevder at universell utforming derfor enkelt sagt er det man omtaler som god design, utforming som tilfredsstiller både høye funksjonskrav og er estetisk tiltalende. Universell utforming er en idé hvor løsninger forstås som mulig *sosialt stigmatiserende*, men like mye kan man kanskje si at ideen søker vekk fra det som oppfattes

---

som *stigmatiserte løsninger*, som for eksempel rullestolramper i metall, markeringsteip for svaksynte og lignende tiltak. Dette oppfattes av mange som mindre god design fordi det estetiske ikke er ivaretatt.

Universell utforming skiller seg også fra andre lignende retninger fordi den har sprunget ut av en kulturell kritikk som har sine røtter i humaniora og samfunnsvitenskap heller enn (miljø)design og rehabilitering (Steinfeld & Tauke 2002). At universell utforming er en ”kritisk idé” innebærer her et mål om å endre *status quo*. Det søkes mot en gjennomgripende holdningsendring, hvor for det første *brukbarhet forstås som en grunnleggende viktig kvalitet ved god design* (begrepet design defineres vidt innen denne tilnærmingen). Og hvor for det andre, *brukbarhet må forstås ut fra grunnleggende innsikt i at befolkningen er en heterogen gruppe* med hensyn til ulike fysiske forutsetninger for å vurdere brukbarhetskriterier.

3.2 Det normative grunnlaget; likeverd og menneskerettigheter?

Menneskerettighetene kan forstås som en del av det normative grunnlaget for ideen om universell utforming, men kanskje særlig som et viktig argument der universell utforming nå er en del av *politisk* initierte strategier og tiltak. Menneskerettighetene har de fleste vestlige land, deriblant Norge, forpliktet seg til å ivareta, i tillegg til FNs Standardregler for like muligheter for mennesker med funksjonshemming som kom i 1993 (Sosial- og helsedirektoratet 2004). Universell utforming er i mange sammenhenger beskrevet som en strategi for å ivareta disse rettighetene basert på menneskers likeverd.

Likeverd mellom mennesker sier noe om at hvilken tilstand et individ er i, fysisk eller psykisk, ikke skal påvirke individets verdi, som individ, som person, som menneske, i forhold til andre individers verdi, som menneske. Ethvert menneske er unikt og har et iboende verd, menneskeverdet er derfor ikke begrunnet utenfra eller i bestemte egenskaper, men i det å være menneske (NOU 2001: 22). Likeverdighet kan også, i følge Manneråkutvalget (NOU 2001:22), knyttes opp til begrepet ”sjanselighet”. Sjanselighet innebærer at alle skal gis like gode sjanser til å delta i samfunnet. Dette betyr at enkelte individer må få mer støtte enn andre, for at alle skal ha like muligheter til deltakelse.

Likeverd betyr altså ikke at alle mennesker er like eller bør behandles likt. Ulik behandling skal sikre likeverdet og gi reell likestilling. Om sjanselighet er oppnådd derimot, vil være vanskelig å måle fordi ønsker og verdier vil variere. Man bør likevel gå ut fra at ønsker og verdier er de samme for funksjonshemmede mennesker som for andre mennesker (NOU 2001: 22). Det vil si at man bør gå ut fra at ønsker og verdier ikke varierer spesielt med funksjonsnedsettelse, men at variasjonen av ønsker og verdier vil være den samme for funksjonshemmede mennesker som for alle andre mennesker og at man slik kan gå ut fra at funksjonshemmede mennesker har de samme ønsker og behov som alle andre. Ønsker og behov som det gjerne refereres til i forbindelse med universell utforming er for eksempel relatert til steder og måter å bo på, mulighet for å reise kollektivt, delta i politikken, bruke nettressurser, biblioteker, butikker eller kafeer.

Hovedpoenget er her muligens likevel at dette skal være mulig *uten å måtte være avhengig av personlig assistanse* for å finne frem eller komme inn over terskelen, eller opp trappen. Menneskerettighetene og likestillingstenkningen er basert på ideen om det *frie og selvstendige individet*. Dette er, slik jeg ser det, ikke nødvendigvis del av det normative grunnlaget for ideen om universell utforming. Dette er noe også Imrie & Hall (2001) blant annet kritiserer universell utforming for. De mener for eksempel at universell utforming er en a-politisk idé som i for stor grad refererer til alle, og *i for liten grad* knytter seg til både handikappede, ”sosial-arkitektur” og rettighets spørsmål. I praksis er imidlertid rettighetsdiskursen i mange tilfeller knyttet opp til ideen om universell utforming slik jeg har funnet det, og derfor også viktig mener jeg, selv om den kanskje ikke er en del av det opprinnelige normative grunnlaget. Jeg skal derfor også kort beskrive noen utfordringer med hensyn til rettighetstenkningen.

Menneskerettigheter er viktig moralsk mener Freeman (2002), men fremhever at det ofte fremstilles som enkle løsninger på til dels svært komplekse problemstillinger. Det komplekse i FNs menneskerettighetskonvensjoner er forbundet med flere forhold. Det er, blant annet, nå definert svært mange rettigheter som står i et komplekst forhold til hverandre. Ivaretagelse av en rettighet kan for eksempel medføre krenkelse av en annens rettighet, eller samme rettighet til en annen person. Alle rettigheter gjelder heller ikke alle mennesker, som for eksempel retten til å avgi stemme ved nasjonale valg, hvor retten vanligvis er begrenset til de over 18 år som er borgere av denne nasjonen. Freeman (2002) viser en rekke eksempler på situasjoner hvor man må håndtere rettigheter i konflikt, og et av hans hovedpoeng er

---

nettopp at det ikke finnes klare retningslinjer på hvordan man håndterer slike situasjoner. Menneskerettighetskonseptet må man derfor forstå at i seg selv er komplekst og videre at det også bygger på en del kontroversielle antagelser.

Det er mange eksempler på at man ikke klarer å ivareta alles ønsker og behov for tilrettelegging i en og samme løsning, som blant andre Andersen (2003) påpeker. Det er derfor allerede i definisjonen det forbehold at man søker en løsning for alle ”i så stor utstrekning som mulig” og at man må arbeide for likeverdige løsninger der man ikke klarer å ivareta alle i en og samme løsning. *Retten* til tilrettelagte omgivelser på en likestilt måte vil derfor måtte forstås ut fra at avveininger og muligens også kompromiss er helt nødvendig, både med referanse til *rettigheten* i seg selv, og med referanse til erfaringer i praksis.

Ved å begrunne universell utforming med rettighetstenkning må man også være klar over at grunnlaget for denne tenkningen baserer seg på at vi har noen ”behov” som teoretisk er vanskelig å begrunne ut fra samfunnsvitenskapelig teori. Behovsbegrepet er et begrep nyere samfunnsvitenskapelig teori forholder seg generelt kritisk til, fordi de behov man er opptatt av å belyse i samfunnet i dag (som for eksempel behovet for tilgjengelighet og likeverdige løsninger eller mulighet til å velge hvor man vil bo) ikke kan forstås som objektive størrelser, men vil være forbundet med sosiale kontekster hvor skillet mellom ønsker og behov blir vanskelig å trekke. Selve definisjonen av ”behov” blir dermed fort problematisk (Pacione 2001). *Begrunnelsen for menneskerettighetene er det da heller ikke konsensus om* (Freeman 2002). Noen har forsøkt å begrunne rettighetene ved å vise til behov mennesker har for å kunne overleve; et minimum av mat og et minimum av beskyttelse for eksempel. Men vi har og menneskelige behov som vi ikke nødvendigvis har en menneskerett til. For eksempel å ha venner, eller en meningsfylt jobb. Enkelte vil da hevde at forklaringen på dette ligger i at rettigheter følges av plikter, og ingen har plikt til å være din venn eller gi deg en meningsfylt jobb. Definisjonen av behov, både biologiske og kulturelt betingete, blir vanskelig også fordi konseptet er universelt og skal gjelde for alle mennesker i alle ulike sosiale og kulturelle kontekster (Freeman 2002). Andre har forsøkt å begrunne menneskerettighetene med ivaretagelse av verdighet, men definisjonen av verdighet er like problematisk. Hvilke kriterier som legges til grunn for at et menneske skal kunne bevare sin verdighet vil også variere med ulike verdier og sosiokulturelle kontekster (Freeman 2002). Freeman selv vil begrunne menneskerettighetene med moral, men fremholder at rettighetene ikke representerer alt som er viktig moralsk og at rettigheter også må sees og tolkes i lys av

andre verdier. Noe som innebærer at man må kunne vurdere å balansere mellom hva som i en gitt situasjon er rett og galt, fordi dette ikke alltid er gitt av rettighetene (2002). I følge Freeman (2002) er det nok likevel slik at det er mulig å bli enige om hva rettighetene betyr og innebærer, men ikke *hvorfor det er eller bør være slik*.

Dersom man knytter universell utforming til rettighetstenkningen, så kan man si at dette impliserer at man må kunne vurdere komplekse forhold innenfor konseptet og samtidig anerkjenne at universell utforming (som rettighet) ikke representerer alt som er viktig. Man må kunne vurdere hvordan universell utforming forholder seg til verdier utenfor konseptet. I praksis dreier dette seg om avveininger i forhold til kostnader forbundet med både investering og vedlikehold, eller også estetikk og vernehensyn som er andre ofte nevnte faktorer. Dette er også faktorer som, i følge Wågø et. al (2006), bidrar til at universell utforming ikke kan være et enkelt prinsipp, men heller bør anses som en overordnet målsetting, der en i hvert enkelt tilfelle må vurdere hva som er hensiktsmessige tiltak.

Begrunnelsen for universell utforming basert på rettigheter, kan man slik forstå som god og viktig, men ikke derfor som enkel og universell. Man kan for eksempel også tenke seg at behovet for selvstendighet, som er så sterkt fokusert i rettighetstenkningen, ikke ville være fremtredende om ideen la til grunn betydningen av at mennesker er avhengige av hverandre, noe jeg mener er mulig. Verdien selvstendighet er relatert til en kanskje særlig vestlig sosial kontekst og et moderne ideal, som ikke nødvendigvis er like viktig eller fremtredende i en annen sosial kontekst.

3.3 Forskjellighet, mangfold og ulike forutsetninger

Den tradisjonelle og moderne planleggingen er gjerne forbundet med et utgangspunkt i det sunne og friske idealmennesket, slik en for eksempel finner det i arbeidene til Le Corbusier og Neufert. Le Corbusier utarbeidet etter vitenskapelige prinsipper "Le Modulor", en *gjennomsnittsmann* som var et viktig utgangspunkt for den nye "funksjonelle arkitekturen" for det moderne mennesket. Han ble brukt blant annet til å beregne hvor stor plass et menneske behøver og hvor høyt eller lavt ting bør plasseres for å fungere så effektivt og funksjonelt som mulig. Neufert, også arkitekt fra den funksjonalistiske tradisjonen,

---

utarbeidet to slike idealtyper, en litt mindre for Europa og en litt større for USA, og en tjukk bok med anvisninger for funksjonelle løsninger.

Argumentasjonen universell utforming bygger på, er at den virkelige verden *ikke* består av gjennomsnittsmennesker eller idealtyper, følgelig er det ikke dem vi skal planlegge å bygge for. Det er for eksempel veldig mange som ikke er midt i livet, løsninger beregnet på en frisk og rask 35-åring kan være ganske dårlig tilpasset en 5-åring eller en 85-åring. I den virkelige verden finnes veldig mange forskjellige mennesker som er i ulike faser av livet og som i tillegg er svært forskjellig utrustet med funksjonsevner. For å kunne konstruere gode løsninger for alle må man ha kunnskap om *variasjonen*.

Å definere folk etter normaler og standarder vil videre gi folk med avvikende mål og evner. Avvikere vil kunne være andeler av befolkningen som på ulike måter har *nedsatt* funksjonsevne i forhold til normalen. Definerings av normaler og avvik er mye brukt i rangering og man kan si at ideene bak universell utforming søker mot en ideologisk endring av det tradisjonelle friske gjennomsnittlige idealet av to grunner; den ene er som nevnt over, at de aller fleste faktisk ikke representerer et gjennomsnitt eller en normal, og det empiriske faktum at løsninger beregnet på en normal for veldig mange representerer mindre gode eller også fullstendig ubrukelige løsninger. Den andre grunnen er at normaler lett fører til kategorisering og rangering av mennesker som antas å kunne bidra til stigmatisering (Steinfeld & Tauke 2002).

Forskjellighet mellom individer kan også relateres til alder, kjønn, etnisk bakgrunn, kultur, preferanser og ferdigheter slik Andersen (2003) trekker frem. Slike problemstillinger er imidlertid ikke problematisert og diskutert i den litteraturen jeg har brukt. Universell utforming er i stor grad er preget av å være en mer ”objektiv” tilnærming, rettet mot forståelse av funksjonalitet ut fra biologisk relaterte ulikheter, og i Wijks (2002) terminologi, også som en tilnærming som er kritisk til å legge kategorier av handikap til grunn for forståelse av funksjonalitet og brukbarhet.

“... , there are the traditionally accessibility promoters with their categorical interest in addressing the specific needs of groups, maintaining the assumption that man can be seen as a set of categories. However, the sum of categorical needs is not the same as covering the needs of all people. When thinking in categories one overlooks the needs that people share” (Wijk 2002:101).

Det er likevel slik at forståelse av funksjonshemninger i praksis er viktig, selv om universell utforming retter seg mot en mer grunnleggende forståelse av funksjonalitet og brukbarhet. I praktisk veiledningsmaterieell for universell utforming finner man da også hovedsakelig fire kategorier. Det er; *bevegelseshemmede* (alle som har vanskelig for å bevege seg, pluss mennesker som benytter rullestol eller stokk), *orienteringshemmede* (synshemmede, hørselshemmede og alle med forståelsesproblemer eller kognitive funksjonshemninger, som kan være alt fra dysleksi til demens), *miljøhemmede* (astmatikere, allergikere, lungesyke og mennesker med nedsatt immunforsvar) og til sist, *multifunksjonshemmede* (mennesker som faller inn i flere av de nevnte kategorier) (Statens bygningstekniske etat og Husbanken 2004).

Hvordan mennesker fungerer eller ikke fungerer er et felt preget av stor kompleksitet både i forhold til grad og type av funksjonshemning, men og i forhold til individuelle forskjeller i hvordan mennesker lærer og tilpasser seg ulike situasjoner. Det er i teorien, slik jeg forstår det, en viss åpning for å forstå funksjonalitet og brukbarhet ut fra en mer subjektiv opplevelse av hva som er en foretrukket løsning, selv om brukbarhet hovedsakelig forstås ut fra en mer "objektiv" biologisk tilnærming, hvor hva som er funksjonelt kan observeres også fra en utenforstående.

3.4 Funksjonshemning

"Når den enkeltes forutsetninger er permanent lavere enn de kravene som omgivelsene stiller, kan vi snakke om en funksjonshemning. Funksjonshemninger er resultater av et misforhold mellom fysisk utforming (samfunnets krav) og individets forutsetninger" (Statens bygningstekniske etat og Husbanken 2004).

Dette mis-forholdet blir ofte illustrert som en "gap-modell". Det illustrerer en "mis-match" mellom forutsetninger og krav og viser en relasjonell forståelse av funksjonalitet. Det er forholdet, eller relasjonen, mellom den fysiske utformingen av samfunnet og det enkelte individets utgangspunkt som utgjør en eventuell funksjonshemning. Ved å endre den fysiske utformingen, kan man endre på dette forholdet, slik at omgivelsenes krav til menneskene, gjennom det bygde miljøet, senkes og på en måte resulterer i at mennesker vil kunne bli *mindre funksjonshemmede* (Andersen & Bergh 2003).

Begrepet funksjonshemmet har opp gjennom årene endret definisjonsmessig innhold. Forståelsen av handikap eller funksjonshemninger har beveget seg fra en medisinsk/biologisk forståelse knyttet kun til individet, frem til en relasjonell forståelse som i større grad har vært brukt de siste 20 år (NOU 2001:22). Samfunnets fysiske karakter er nå forstått som avgjørende for hvilke konsekvenser en funksjonsnedsettelse vil medføre for individets muligheter til deltakelse i samfunnslivet og demokratiet. Man forstår også funksjonshemning som noe situasjonsbetinget, og man har derfor gått over til å snakke om funksjonshemninger fremfor funksjonshemmet. At en funksjonshemming er situasjonsbetinget betyr at en funksjonsnedsettelse ikke nødvendigvis har noen betydning i alle situasjoner. Det går for eksempel fint å være blind og snakke i telefonen (NOU 2001:22).

Til tross for at man forstår funksjonshemning som situasjonsbestemt, og som et resultat av forholdet mellom individ og samfunn, faller mange likevel i praksis tilbake til en beskrivelse av egenskaper ved individet. At funksjonshemning er noe som er knyttet til individet er også den vanlige forståelsen blant folk, derfor bør man ha begreper som kan skille mellom det individuelle og det relasjonelle, fordi den relasjonelle forståelsen av funksjonshemning alene lett blir inkonsistent (NOU 2001:22).

"En trenger et begrep som referer til individers vanskeligheter med å utføre visse aktiviteter eller funksjoner, og et som referer til relasjonen mellom disse individene og det miljø og samfunn som de lever i. Videre bør en på det individuelle nivå markere et skille mellom det absolutte og det relative/relasjonelle. Med det absolutte menes funksjonsnedsettelsen som biologisk fenomen, det som referer til kroppens eller kroppsdelers funksjoner. Det relative/relasjonelle viser til individet i sitt miljø."
(NOU 2001:22, s.17)

Redusert funksjonsevne eller funksjonsnedsettelse brukes om biologiske, fysiologiske og psykologiske funksjoner knyttet til individets kropp. Altså er dette begreper som referer til individers vanskeligheter med å utføre visse aktiviteter eller funksjoner og funksjonsnedsettelsen som biologisk fenomen. *Funksjonshemmende forhold* viser til gapet mellom samfunnets krav til funksjonsevne og individenes forutsetninger, og referer da til relasjonen mellom individene og det miljøet de lever i. Skillet mellom det absolutte og det relative vil imidlertid være flytende (NOU 2001:22).

Universell utforming handler om funksjonshemmende forhold og gapet mellom forutsetninger og krav. Ideen er rettet mot hva vi kan gjøre for bedre å kunne tilpasse

samfunnsutformingen til mennesken i motsetning til tidligere strategier som i stor grad vektlegger utvikling av individuelle hjelpemidler for å øke grad av selvhjulpenhet, og slik hvordan individet kan tilpasses samfunnet. Universell utforming er ikke dermed en strategi som skal erstatte individuelle hjelpemidler, men en strategi som kan forstås i sammenheng med dem. Mye av den praktiske utformingsveiledningen er i dag også eksplisitt rettet mot individuelle hjelpemidler som rullestoler, teleslynge og førerhund.

Man kan forstå universell utforming som en strategi for å bedre funksjonshemmedes situasjon og slik at funksjonshemmede vil være et naturlig fokus. Men man kan også forstå universell utforming som en tilnærming til brukbarhet som grunnleggende kvalitet i design, eller ”*ergonomics*” som Wijk (2002) mener det handler om. Det jeg vil frem til er at forskning på funksjonshemmedes situasjon og forskning på løsninger som universell utforming derfor ikke nødvendigvis er eller bør være det samme. Jeg oppfatter at det er et spenningsfelt her hvor dette skillet ikke alltid er så klart, men likevel at universell utforming i utgangspunktet handler om ”gapet mellom forutsetninger og krav”. Dette innebærer på en måte at universell utforming blir viktig for funksjonshemmede mennesker som opplever dette gapet i større grad enn andre, men at universell utforming i utgangspunktet handler om hvordan fysisk utforming påvirker hvordan vi fungerer og ikke fungerer, og dermed funksjonshemmende forhold.

Funksjonshemming er pr. definisjon knyttet til individet og til individet i sine omgivelser. Funksjonshemmende forhold derimot berører direkte en mye større gruppe, man kan blant trekke frem familie og sosialt nettverk. Å ha eller få et funksjonshemmet barn, ektefelle eller venn vil i mange tilfeller redusere de reelle mulighetene til å velge bosted og felles aktiviteter utenfor hjemmet. Man bør derfor være oppmerksom på at det ikke uten videre er åpenbart *hvem* som lider under hvilke funksjonshemmende forhold i samfunnet. Dette perspektivet vektlegger på en måte også mennesker som sosiale og avhengige av hverandre og vil slik være en tilnærming som muligens vil stå i et spenningsforhold til rettighetstilnærmingen slik jeg har diskutert. Rettighetstilnærmingen vil muligens også bidra til at universell utforming på en annen måte vil dreie seg om de funksjonshemmede, nettopp fordi den er sterkt individorientert og dermed rettes mot de som berøres direkte gjennom egen kropp.

Wijk (2002) skriver om universell utforming at:

“The strategy is not to think in terms of people, but to look at every single aspect of human functioning. What should be done, is dividing human needs into separate aspects of functioning, and then search for the proper values to cover the extremes in each of these aspects.” (Wijk 2002:101).

Wågø et. al (2006:44) mener tilsvarende at universell utforming innenfor en planleggingsmodell prinsipielt må stilles som et funksjonskrav. Et funksjonskrav må stilles i forhold til hvilken eller hvilke funksjoner designet eller produktet skal tjene og i forhold til brukergrensesnitt. Brukergrensesnitt er en måte å identifisere flere menneskers bruksmønstre på, og hvor personer kan defineres under flere brukergrensesnitt.

3.5 Funksjonalitet

Jeg forstår det funksjonelle aspektet som gjennomgående i universell utforming, både ut fra de 7 prinsippene og ut fra andres tolkninger og beskrivelser av ideen. At noe er funksjonelt kan også beskrives som formålstjenelig eller hensiktsmessig. Andre begreper/synonymer som benyttes i beskrivelse av både funksjonalitet og universell utforming er gjerne anvendelig, brukbar, effektiv, god, bekvem og praktisk (jamfør Kunnskapsforlaget 1998, Heggem 2003, Vavik 2003). Wijk skriver også:

“Aspects of functioning are just the ordinary things which people do to function in the environment, like seeing, hearing, feeling, touching, smelling, recognising, understanding, appreciating, moving around, operating, breathing, staying warm and cooling down. Once these aspects are seen in the light of human diversity, it is possible to validate the functional values concerning all kinds of environmental parameters like lightening, acoustics, temperature, space and texture.” (Wijk 2002:102).

Flere beskriver funksjonalismen som den tradisjonen som ligger nærmest universell utforming (som Heggem 2003, Asmervik 2002) og jeg forstår den funksjonelle tenkningen som grunnleggende i universell utforming. Funksjonalismen er blitt kraftig kritisert både innen arkitektur og sosiologi noe jeg mener kan være verdifullt å ta med seg i forståelsen av muligheter og begrensninger, særlig når det gjelder de implikasjoner som følger av en funksjonalistisk tankegang. Jeg vil derfor i det videre belyse noen aspekter ved funksjonalismen slik den forstås innen arkitektur og sosiologifaget.

4. Funksjonalisme

Funksjonalisme i arkitektur og sosiologi er ikke det samme, men det er likevel noen felles grunnleggende antagelser som vil bli trukket frem her. Den kanskje viktigste ligger i den "instrumentelle" eller "organismiske" forståelsen av studieobjektet (boligen, byen, samfunnet/gruppen eller individet). Den andre antagelsen, som henger sammen med den første, er at det må etableres en holistisk (helhetlig) tilnærming, alle deler må forstås i lys av den helheten de inngår i. En tredje antagelse er knyttet til at orden vil kjennetegne et godt samfunn "ved god helse" (Barnes 1995, Hall 2002).

4.1 Funksjonalisme i arkitekturen

Funksjonalisme i arkitekturen er forbundet med et særegent stilistisk uttrykk preget av en ren klar form og enkle geometriske linjer. Men funksjonalismen er også forbundet med en klippefast tro på forbedringer i hverdagslivet (Findal 1996). Østerberg skriver om den funksjonelle urbanismen;

"Teknikk og vitenskap gir løfter om at menneskeheten skal befris fra slit og strev, sykdom og lidelse. Den nye urbanismen tegner bilder av et lett og behagelig liv for innbyggerne, eller rettere sagt: teknikken og vitenskapens muligheter virkeliggjøres nettopp ved den nye, funksjonelle urbanismen. Slik er håpet, og illusjonen." (1999:237)

De nye materialene og byggeteknikken med armert betong, stål og glass var viktige og nødvendige for stilsiftet som kom med funksjonalismen, men stilsiftet hadde også kulturelle grunner og begrunnelser. Slik Østerberg (1999) viser, viderefører funksjonalismen moderniteten og dens idealer om fremskrittet, fornuften og vitenskapen, og det frigjorte selvstendig tenkende og handlende individet.

Ideen universell utforming kan man si deler den klippefaste tro på *forbedringer* som man finner i funksjonalismen. Teknikk og vitenskap er definitivt et viktig element i strategien universell utforming, om enn det vitenskapelige synet ikke lenger er forbundet med naturvitenskapen i samme grad. Universell utforming er derimot ikke forbundet med et

---

stilistisk uttrykk (hvert fall ikke foreløpig), men er like fullt en idé om å forstå og ivareta funksjonelle aspekter ut fra en forståelse av hensiktsmessig utforming for *mennesket*.

4.2 Orden og solidaritet

Funksjonalister blir gjennomgående omtalt som ordensmennesker. Dette ordenskravet medførte i de fleste planer en form for sortering og segregering eller en sonedeling som i ettertid har vist seg å ha en rekke uheldige konsekvenser og derfor er blitt kraftig kritisert. Disse planene er også gjerne forbundet med å være altfor ambisiøse meta-planer, preget av en uheldig ”top-down” tilnærming basert på snever forståelse av mennesket og standardiserte løsninger (jamfør Hall 2002). Men funksjonalistenes sonedeling, eller funksjonsseparering av byen, som skilte boligområder, industriområder og kontor- og butikkstrøk fra hverandre, er i følge Østerberg (1999) også en måte og ordne byen på som er grunnleggende innstilt på kollektiv orden og kollektive løsninger. Funksjonalistisk arkitektur har forbindelser til Bauhausskolen opprettet i Weimar 1919 og arkitektene Peter Behrens, Mies van der Rohe og Walter Gropius som alle var knyttet til denne skolen. Skolen hellet politisk mot sosialismen, og Walter Gropius var en av dem som mente at tanken bak Bauhaus bare ville kunne gjennomføres fullt ut under sosialistiske samfunnsforhold:

"Funksjonalismen forutsetter ikke bare overblikk og planer, men også mennesker med makt til å gjennomføre planene. Mange funksjonalister ønsker derfor en statsmakt som er sterkere enn den borgelig-liberale, og omvendt er forkjemperne for en mer sosial-liberal, korporativ eller sosialistisk stat ofte tilhengere av funksjonalismen" (Østerberg 1999:241).

Østerberg anser en sterk stat, eller en sterk leder, og lojale borgere også som nødvendige forutsetninger, fordi den urbane funksjonalismen *"kaller på vår solidaritet, på vår kollektive rasjonalitet i egenskap av innbygger, trafikant og deltaker i yrkeslivet"* (Østerberg 1999:141).

Prinsippene for universell utforming må i følge litteraturen ta utgangspunkt i helhetlig tenkning, hvor, slik jeg forstår prinsippene, *sammenheng* i utgangspunktet er kritisk. Bredden av menneskelig variasjon er grunnleggende for å vurdere brukbarhet, men man må også forstå hvordan ting virker sammen, eller *ikke* virker sammen. Ideen om universell utforming

kan se ut til å innebære en intensjon om at dersom ideen *internaliseres som en holdning til utforming, vil standardisering og lovverk ikke være nødvendig*. Dette er gjerne også fremmet som viktig med henblikk på at nettopp standardisering av løsninger i mange tilfeller har vist seg uheldig. Men slik Aslaksen (2003) viser er en viss standardisering nødvendig. Det for eksempel viktig å se tiltak på ulike nivå i sammenheng, slik at tiltakene kan virke sammen. For mange, orienteringshemmede særlig, er det også forutsigbarhet, og dermed standardisering som er kritisk (Aslaksen 2003). Entydighet og helhetlig tenkning, for eksempel i forhold til ledelinjer, handler på en måte om å benytte et gjennomført "språk" og en gjenkjennbar logikk.

Universell utforming innebærer et prinsipielt krav til orden, men ikke nødvendigvis en geometrisk orden eller en orden som impliserer funksjonsseparasjon. Ordenskravet kan man si ligger i kravet til logikk, som innebærer at utformingen bygger på gjennomførte prinsipper, ikke nødvendigvis spesifikke prinsipper, men dette krever, så vidt jeg kan forstå, overordnede retningslinjer. Jeg mener slik at en overordnet, og kanskje også moderne, form for planlegging og styring kan se ut til å være nødvendig for å ivareta enkelte av prinsippene. Overordnet planlegging og styring spesielt, kan også forstås som nødvendig, i den grad universell utforming, tross mye oppmerksomhet om begrepet, representerer en ny måte å tenke på. Dersom dette stemmer, forutsetter gjennomføring av prinsippene for universell utforming, både overblikk, planer og antakelig også mennesker med makt, for å si det med Østerbergs ord.

4.3 Funksjonalisme i sosiologien

Funksjonalismen i sosiologien har røtter helt tilbake til Emilie Durkheim, men er nå oftest forbundet med arbeidene til Talcott Parson og delvis Robert K. Merton, som representanter for funksjonalismens gullalder i etterkrigsårene. Funksjonalismen er her gjerne forbundet med såkalte "grand theories", eller ambisiøse metateorier som vil *forklare* hele samfunnet.

Mange har, i følge Barry Barnes (1995), ansett funksjonalismen for nå å være et avsluttet kapittel i sosiologien fordi den har blitt så kraftig kritisert. Dette mener imidlertid Barnes ikke er tilfelle. Han mener at funksjonalismen for det første er den mest misforståtte og misbrukte av alle teorier om det sosiale, og for det andre at den er så inngrodd i

---

samfunnsvitenskapens tenkemåte, at man er nødt til å ta den alvorlig ved å sette seg inn i dens styrker og svakheter. Samtidig kan man også finne at funksjonalismen videreføres gjennom arbeidene til for eksempel Luhmann og Habermas (fra 1980 årene og utover).

4.4 Sosiale system og helhetstenkning

Et viktig utgangspunkt for en funksjonalistisk tilnærming er den helhetlige tenkningen. I sosiologien betyr dette å ta utgangspunkt i et helhetlig sosialt system, eller en samfunnsmessig helhet, hvor man studerer delene i lys av hvilken funksjon de har for systemets opprettholdelse (Barnes 1995).

Et samfunn antas å være en helhet som kan deles opp i ulike deler som alle har en funksjon for samfunnets opprettholdelse. Verdien av samfunnet, eller det sosiale systemet man studerer, vil ikke kunne reduseres til en sum av de enkelte delene, men antas å være større enn summen av de delene som det består av. Likevel forstås helheten ut fra delenes funksjoner. Funksjonalistiske teorier vil videre ofte legge til grunn at sosiale system kan forstås på samme måten som man kan forstå en maskin eller en organisme.

Sammenligningen med en organisme går helt tilbake til Durkheim, som trekker på Darwins ideer, som uten tvil representerer den viktigste bidragsyter til utvikling av funksjonalismen (Johnston et. al 2000). Durkheim ville studere "sosiale fakta", og man kan si at han også ville avdekke det August Comte kalte "social physics", det vil si kunnskap om samfunnets "fysikk", på lik linje med den kunnskap man etter hvert fikk om naturens fysikk (Smith 1998).

For å illustrere en funksjonell/instrumentell forståelse av samfunnet brukes ofte et sentralvarmeanlegg. Et sentralvarmeanlegg er et lukket system og representerer den helheten vi er interessert i. Sentralvarmeanleggets hensikt er å opprettholde stabil temperatur innenfor sine grenser, for eksempel en leilighet, som er utsatt for varierende temperatur av sine omgivelser. Hensikten, å opprettholde en stabil temperatur, kan systemet klare gjennom sine interne mekanismer og kobling til omgivelsene via en termostat. En funksjonalistisk forklaring, eller beskrivelse, av et sentralvarmeanlegg vil ta utgangspunkt i delene anlegget består av, for å forklare hvordan anlegget virker.

En slik tilnærming til et sosialt studieobjekt har viktige implikasjoner. For eksempel må all teori bygge på selektiv oppmerksomhet. Ved å beskrive et system funksjonelt fokuseres det oftest på de funksjonene som tjener til systemets opprettholdelse og hensikt:

"Many connections are missed out. The arrival of the hot water causes the radiator metal to corrode, but this would not be mentioned as a function of the water pump. The operation of the boiler produces CO2 emissions, but this would not be mentioned either. A functionalist account mentions only those operations, and those consequences thereof, that help us to understand the equilibrium of the system."
(Barnes 1995:40)

Et mekanisk system, som et sentralvarmeanlegg, gir slik mange muligheter for beskrivelse av ulike kausale relasjoner, som vanligvis ikke blir tatt hånd om i en funksjonalistisk tilnærming fordi man i utgangspunktet søker å avdekke funksjoner som bidrar til systemets *opprettelse og/eller hensikt*.

Med hensyn til universell utforming, er poenget at også et holistisk perspektiv er selektivt og avhenger av hvordan systemers "hensikt" defineres. Ingen teorier kan si noe om "alt". Slik at selv om intensjonen bak universell utforming er inkluderende og det vektlegges at strategien er for "alle", så kan det argumenteres for at det funksjonelle perspektivet også er en ekskluderende struktur, fordi samfunnets utforming i dette perspektivet gis en definert hensikt. Hvis vi følger Barnes (1995) her, så kan det likevel argumenteres for at dette er helt greit, bare man er bevisst på den helhetlige tenkningens begrensninger og *hvilken* helhet man velger å se på.

Flere mener at universell utforming bør ta opp i seg problemstillinger som handler om kjønn, kultur og miljø for på en enda bedre måte å ivareta det helhetlige perspektivet (Andersen 2003, Welch & Jones 2002). Men med utgangspunkt i en funksjonalistisk tenkemåte slik Barnes (1995) beskriver, så er det ikke sikkert at det verken er nødvendig eller den beste løsningen. Ved å tydeliggjøre, for eksempel hvilke kriterier for brukbarhet universell utforming handler om, kan dette også bidra til en bevisstgjøring av hvordan universell utforming er et begrenset perspektiv. Dette kan bidra til en pragmatisk, men likevel kritisk forståelse som kanskje er vel så verdifull. Universell utforming som prinsipper for utforming kan på en måte ikke ta opp i seg alt som er viktig med hensyn til utforming, men vil måtte vurderes i forhold til andre ideer og hensyn.

4.5 Forklaringskraft og kausalitet

Ved å forstå hvordan ulike deler i et system opprettholder systemet, er det også muligheter for et perspektiv som har en viss forklarende verdi. Ved å forstå hvordan de ulike delene fungerer, vil man til en viss grad kunne forstå hvorfor de er der. Man vil da forstå delene på den måten at de er en del av systemet på grunn av sin funksjon. Men å referere til et organs *funksjon* for en organisme er generelt ikke akseptert som en *forklaring*, verken i biologi eller fysiologi. Ved å forklare et organ med sin funksjon kan man risikere å forklare et organs hensikt i et system som ikke kjenner noen hensikt (Barnes 1995).

Den logiske kritikken av funksjonalismen retter seg mot dens forklaringskraft. Innenfor funksjonalismen har det vært en tendens til å forklare årsaksforhold med hva som er virkninger. En komponent i et mekanisk system kan man anta er der fordi den har en hensikt, og at hensikten dermed vil kunne være sammenfallende med årsaken. Et sosialt system kan vanskelig forklares ut fra systemets hensikt, fordi man ikke kan gå ut ifra at det sosiale systemets hensikt er kjent. Det man eventuelt kan forklare innenfor et sosialt system, er hvordan en virkning kan opprettholde sin egen årsak.

"The import of this for a functionalist sociology is that the model for its theory is not a paradigm of scientific explanation at all, but a pragmatically valuable form of description that involves specific moral and evaluative assumptions." (Barnes 1995:43).

For å belyse problematikken rundt hva som kan forstås som henholdsvis årsak og virkning i en vitenskapelig forklaringsmodell, kan vi se på den såkalte struktur-aktør debatten. I funksjonalismen og andre strukturorienterte retninger vil aktørens valg og valgmuligheter styres av overordnede samfunnsstrukturer. Aktørene vil, uten å være seg det bevisst, tjene systemet gjennom sine handlinger slik at handlingene opprettholder systemet. I individorienterte, eller aktørorienterte retninger som voluntarisme og idealisme, forstås samfunnsstrukturene, eller det sosiale systemet, som et resultat av individenes handlinger. Individene er frie i sine handlinger og vil kunne endre samfunnsstrukturene gjennom å endre sine handlinger. Debatten dreier seg både om forståelsen av individet og samfunnets strukturer og organisering, og fremfor alt; *hvordan relasjonen er mellom disse*. Det vil si, hvilke slutninger kan vi trekke om årsaks- virkningsforhold mellom samfunnsstrukturer og individer. Debatten går parallelt mellom retningene miljødeterminisme og

sosialdeterminisme. Er fysiske hindringer en virkning, en konsekvens av sosiale strukturer, eller en årsak til sosiale strukturer? Er stigmatisering en konsekvens, en virkning av fysiske strukturer, eller en årsak til fysiske strukturers form og karakter? Og man kan stille seg spørsmålet: Er det en sammenheng mellom diskriminerende utforming og stigmatisering overhodet?

Universell utforming er ikke en teori om, eller en forklaring på samfunnet som sådan, men slik jeg tolker den, en idé om at det er en sammenhengen mellom samfunnets fysiske utforming og hvordan mennesker påvirkes av denne ut fra hvilke forutsetninger de har. Slik jeg har forstått universell utforming mener jeg likevel at den logiske kritikken av funksjonalismen kan overføres til konseptet universell utforming. Det betyr at det finnes et grunnlag for verdifulle beskrivelser av relasjonene mellom arkitektur, samfunn og individer, men ikke et tilstrekkelig grunnlag for å trekke slutninger med hensyn til årsakssammenhenger, for eksempel mellom samfunnets fysiske utforming og sosiale prosesser som stigmatisering, diskriminering og sosial eksklusjon.

Jeg forstår dermed ikke universell utforming som en funksjonalistisk teori om det sosiale, men jeg forstår likevel den funksjonelle tenkemåten og det pragmatiske perspektivet som grunnleggende. Funksjonalismen beskrives gjerne som strukturdeterministisk. Universell utforming bygger ikke på et rent struktur eller miljødeterministisk utgangspunkt, og er i utgangspunktet heller ingen *forklaring*. Universell utforming bygger likevel på noen antakelser om en sammenheng og retter seg mot samfunnsstrukturene som representerer noe det er mulig å endre. Man kan derfor kanskje si at ideen er ”strukturfokusert”, hvor utgangspunktet er at man vil endre disse strukturene slik at *mulighetene* med hensyn til brukbarhet maksimeres. Samfunnsstrukturer, eller kanskje heller den mer konkrete samfunnsutforming er ikke noe man stiller seg ”avmektig” overfor eller noe som anses for å være styrende for ”alt”, men som noe man, med opparbeidet innsikt, kan tilpasse på en mye bedre og inkluderende måte enn hva som er tilfellet i dag.

Jeg har nå drøftet ideen universell utforming og forsøkt å belyse den ut fra litt ulike teoretiske perspektiver. Men universell utforming kan også forstås som en strategi, som for eksempel Wågø et. al (2006) legger til grunn. En strategi kan man forstå som en metode for å løse et problem. Problemet kan her forstås på flere måter, men ut fra min diskusjon er det særlig to ulike tilnærminger som kunne være aktuelle. Den ene har utgangspunkt i en politisk

tilnærming, med vekt på ivaretagelse av rettigheter. Og den andre, som jeg i det videre har valgt å belyse, tar utgangspunkt i en faglig tilnærming til utforming, hvor kritikken av funksjonalismen og modernistiske planleggingsidealer er forsøkt tatt på alvor.

Problemstillingen rettes da mot det metodiske grunnlaget for analyser av forholdet mellom mennesker og miljø. For å belyse dette har jeg tatt utgangspunkt i begrepene *evaluering* og *brukermedvirkning* som to viktige kvaliteter ved en *refleksiv og brukerorientert tilnærming*. Gjennom diskusjon av disse begrepene blir det da også tydeligere hvordan ideen om universell utforming står i forhold til en mer tradisjonell funksjonalistisk tilnærming.

5. Universell utforming som strategi

Ideen universell utforming tar utgangspunkt i en forståelse av at samfunnets utforming påvirker hvor godt mennesker fungerer, ut fra prinsipper om tilgjengelighet og brukbarhet, og verdier som likeverd og menneskeverd. Strategien universell utforming dreier seg om metoder for implementering, som ivaretar den grunnleggende forståelsen og verdiene som ideen er basert på.

I følge Wijk (2002) bør man ha som utgangspunkt at all design, også arkitektur, hele tiden må søke bedre løsninger basert på mer og bedre kunnskap. Dette beskriver han som det første kriteriet for at en disiplin skal kunne forstås som vitenskap. Han trekker videre frem bilindustrien som et eksempel på en disiplin innen design som ivaretar dette kriteriet, og videre hvordan forbedringene her alle også er *funksjonsdrevne*. Dette mener han *bør* være fundamentalt for arkitekturen men at det i dag, i de fleste tilfeller, ikke er slik. For at design og arkitektur skal ivareta det første kriteriet for vitenskap, så forutsetter det at produktene, eller ”output”, evalueres (Wijk 2002:88).

5.1 Evaluering

Evaluering er noe som kan skje underveis i en plan- og byggeprosess som en prosessevaluering, og i etterkant av denne som en resultatevaluering. Evalueringens hensikt med henblikk på universell utforming er både å bedre forstå forholdet mellom mennesker og miljø, og på sikt å opprettholde den kritiske og lærende holdningen som hele tiden vil søke bedre løsninger for brukerne. Evalueringens hensikt kan også rettes mot forholdet mellom arkitektens/designerens intensjoner og brukernes faktiske erfaringer med og tolkninger av det ferdigstilte produkt (Sandhu 2002). Evaluering med hensyn til universell utforming vil derfor ha et naturlig utgangspunkt i en brukerorientering.

Evaluering betinger likevel at man definerer en rekke funksjoner som evalueringen tar utgangspunkt i. Det vil si at det er nødvendig å velge noen kriterier for brukbarhet som kan legges til grunn for å vurdere om noe fungerer tilfredsstillende eller ikke. Den eller de som evaluerer må også kunne stille seg kritisk til hvilke kriterier som legges til grunn og

---

hvilke problemstillinger man er opptatt av. Både kvalitative og kvantitative metoder kan tas i bruk, men gode og klare problemstillinger hvor det man vil evaluere er tydelig definert og operasjonalisert, vil være avgjørende for evalueringens senere verdi (Preiser 2002). Når man evaluerer en kvalitet som universell utforming, reiser det seg derfor en rekke metodiske spørsmål, som det gjør i forskning generelt. Universell utforming må operasjonaliseres, men den som evaluerer må også forholde seg til ens egen forståelse av brukerne. Er det riktig å forstå brukerne ut fra et faglig objektivt ideal, eller skal man forstå dem gjennom deres egen subjektivitet? Er det brukernes egen forståelse av godt eller dårlig man vil forstå, eller vil man med utgangspunkt i brukernes forståelse av hva som er godt eller dårlig videre tolke dette ut i fra sin faglige forståelse?

Det finnes i dag mye konkret veiledningsmaterieell på universell utforming som har utgangspunkt i brukbarhetskriterier for grupper av handikappede. Noen vil kanskje forstå dette som svaret på hva universell utforming *er*. Jeg forstår det ikke uten videre slik. Universell utforming kan man forstå som en grunnleggende *kritisk søkende holdning*. Som Steinfeld og Tauke (2002) foretrekker, bør man for eksempel forstå begrepet *i form av et verb*, som ”universal designing”, heller enn universell utforming forstått som et resultat. Begrepet referer da mer til den veien man går enn til selve målet. Man kan slik arbeide med universell utforming som en utopisk ide, hvor målsettingen om det universelt utformede samfunnet leder arbeidet gjennom prøving, feiling, nye vurderinger, stadig forbedringer og endringer. Endringer kan være konsekvenser av ny kunnskap om forholdet mellom mennesker og miljø, like mye som konsekvenser av endringer i samfunnet, hvor for eksempel ny teknologi som kan kompensere for typer av funksjonsnedsettelse som biologisk fenomen, endrer på noen tidligere gitte forutsetninger. Evaluering bør ut fra en slik forståelse gå ut over det å sjekke at kravene i veiledningsmaterialet er oppfylt, som kanskje bedre kan beskrives som kontroll.

En evaluering med sluttbrukere i sentrum kan man derfor si at impliserer en eller annen form for brukermedvirkning. Brukermedvirkning kan imidlertid foregå på mange ulike måter og med et stort eller et lite antall deltagere. Deltagere kan delta aktivt gjennom å svare på spørreskjema eller inngå i en gruppe som for eksempel går gjennom en bygning og deltar i en diskusjon i etterkant. De medvirkende kan også delta passivt i en evaluering gjennom at den som evaluerer går rundt, foretar observasjoner og filmer eller fotograferer (Preiser 2002).

Slik jeg leser litteraturen er universell utforming en brukerorientert strategi med mennesket i sentrum. Evaluering av resultatene, med hensyn på at universell utforming er en søkende og kritisk tilnærming til utforming, må derfor inkludere et brukerperspektiv. På hvilken måte og i hvor stor grad dette innebærer brukermedvirkning, er imidlertid ikke helt klart. Men vanligvis så fremmes medvirkning av *funksjonshemmede* som strategisk og viktig i situasjoner der man vektlegger behovet for *læring*.

5.2 Brukermedvirkning

Jon Christophersen identifiserer fem ulike strategier for brukermedvirkning, som av ulike forfattere er fremmet som aktuelle for å få en bedre forståelse av brukerne med hensyn til universell utforming. En strategi er å hente inn funksjonshemmede mennesker som foredragsholdere, som kan informere om hva som representerer vanskeligheter og hva som erfaringsmessig fungerer bra. En annen strategi er å involvere brukere i tester og evaluering, som også kan forgå på ulike måter. En tredje er å studere brukernes behov gjennom intervjuer. En fjerde er å kombinere intervjuer med observasjon for å forstå brukerens "way of life". En femte strategi er ofte referert til som en simuleringsøvelse. Denne innebærer at man, ved hjelp av for eksempel spesialbriller som reduserer synsfelt på ulike måter eller rullestol, i en begrenset tidsperiode får erfare funksjonshemming (Christophersen 2002:11).

Det legges i de fleste sammenhenger til grunn at man først og fremst trenger mer kunnskap om relasjonen mellom utforming og mennesker med ulike former for funksjonsnedsettelse. Dette er også grunnet i antakelsen om at man ved å ivareta dem med lavest funksjonalitet, eller minst fleksibilitet med hensyn til funksjonalitet, automatisk også vil ivareta dem med stor fleksibilitet. Dette understreker til en viss grad også at universell utforming faktisk handler om å forstå brukbarhet ut fra liten grad av funksjonell fleksibilitet. Brukermedvirkning som strategi for universell utforming er dermed ikke er for "alle", men rettet eksplisitt mot mennesker med funksjonshemninger.

Ønsker og "behov" i befolkningen generelt er et tema som ligger utenfor konseptet, slik at universell utforming må ikke forstås som en strategi for å definere befolkningens "behov". Men som jeg har diskutert tidligere er universell utforming et konsept som gjerne forstås i sammenheng med behov definert ut fra deltakelse, rettigheter og likeverd. Andre,

---

som Wijk, mener at man må ta utgangspunkt i de ”behovene vi som mennesker deler”. Disse definerer han blant annet som knyttet til ”...*recognising, understanding, appreciating, moving around, operating, breathing, staying warm, and cooling down.*” (Wijk 2002:102). Hvilke behov universell utforming egentlig handler om kan likevel synes noe problematisk å definere. Parallelt til rettighetsdiskusjonen er det et underliggende spørsmål her som kan ha flere og ulike svar. Nemlig: Hvorfor ønsker vi universell utforming og hvorfor er dette viktig? Dette spørsmålet er kanskje også særlig viktige å stille i forhold til en kritisk evaluering og i forhold til medvirkningsprosesser.

5.3 Medvirkningstenkning

Konseptet universell utforming står på flere måter i et nært forhold til modernismen. Og kanskje nettopp fordi universell utforming ligger såpass nært modernismen i målsettinger og tenkemåte blir modernismen, og særlig kritikken av denne, viktig og trukket frem av flere (Heggem 2003, Imrie og Hall 2001, Asmervik 2002). Det presiseres da på hvilke områder man anser at modernismen feilet og hvordan man vil unngå å gjøre disse feilene igjen. Befolkningen må differensieres og forstås på en måte som gjenspeiler virkeligheten, ikke som gjennomsnitt eller idealstørrelser. I dette perspektivet kan argumentet om medvirkning se ut til å være et bærende argument for at universell utforming ikke representerer den tekniske og mye kritiserte ”eksperttilnærmingen”. Men i henhold til Wijk (2002) bør universell utforming både baseres på en funksjonsbasert og en vitenskapelig tilnærming. Slik jeg forstår universell utforming, så er på en måte ”eksperttilnærmingen” beholdt, fordi kriterier for utformingen skal ha en sterk faglig, vitenskapelig forankring. Den faglige forankringen skal baseres på en mer ”virkelig” forståelse av mennesker, som jo representerer en viktig forskjell, men er like fullt, mener jeg, uttrykk for en moderne tilnærming, til forskjell fra for eksempel en postmoderne tilnærming.

”Eksperttilnærmingen” er blitt kraftig kritisert, med rette, men som Imrie og Hall (2001) skriver, er det største problemet kanskje ikke at en er ekspert, men at en ikke alltid er seg bevisst hva en er ekspert på. Er for eksempel arkitekten ekspert på estetisk gode løsninger, eller på å forstå hva som er viktig for folk? Imrie & Hall (2001) retter særlig kritikk mot konseptet universell utforming fordi de mener det dreier seg om å utarbeide nye tekniske løsninger og design og prosedyrer for dette:

“A technical and procedural response is, however, necessarily partial because it leaves intact the social and attitudinal relations which influence the form and content of design. Given that these attitudes are, at present, broadly discriminatory, there is no reason to suppose that technical adaptations, in and of themselves, will significantly change the lives of disabled people.” (Imrie & Hall 2001:16-17)

De mener også at konseptet i stor grad er a-politisk, rettet mot ”alle” og ikke mot dem som trenger det, de funksjonshemmede. De kritiserer også konseptet for å trekke oppmerksomheten vekk fra handikap, og slik at handikap på en måte er noe som vil bli borte med de riktige løsningene. Et handikap mener de også kan være en viktig del av en persons identitet, og at dette som fenomen er underkjent i universell utforming. For å illustrere betydningen av dette kan det være nyttig å se universell utforming som forskjellig fra ”Inclusive Design” som Imrie & Hall (2001) fremmer. Universell utforming mener de rettes mot tekniske løsninger, men at det holdes fast ved at utforming bør baseres på en mer ”objektiv ekspertise”. ”Inclusive Design” er et konsept som er eksplisitt rettet mot funksjonshemmedes ønsker og er derfor også et deltakerorientert konsept til forskjell fra universell utforming (Imrie & Hall 2001).

Poenget er da at medvirkning, som del av en strategisk og metodisk tilnærming for universell utforming, ikke innebærer at de funksjonshemmede skal forstås som ”eksperter” på universell utforming, men at de kan formidle viktige erfaringer om det å være funksjonshemmet. Funksjonshemmede kan man forstå som eksperter på sin egen situasjon, men ikke dermed som eksperter på andres situasjon som kan være svært forskjellig fra deres egen. Det er store forskjeller mellom ulike former for og grader av funksjonshemninger. Det er derfor arkitekten, designeren og planleggerens oppgave å vurdere det *totale bildet av ulike hensyn* ut fra sin faglige kompetanse og forståelse av funksjonshemmedes utgangspunkt.

Universell utforming berører en rekke fagfelt, deriblant planlegging, som Finn Aslaksen (2003) skriver om. I overordnet planlegging er utfordringen i følge Aslaksen (2003) på mange måter å identifisere hvordan de rammer og mål som er satt for planleggingen også legger premisser for utforming i senere planfaser. Medvirkning på planleggingsstadiet hevder han er viktig for å ivareta prinsippene for universell utforming av to grunner. Den første grunnen handler om at planleggeren i utgangspunktet ikke har tilstrekkelig kunnskap om ulike befolkningsgruppers behov, og den andre grunnen referer til at denne kunnskapen må tidlig inn i prosessen for at de nødvendige korrektivene skal være mulig å ta hensyn til på en

---

god måte (Aslaksen 2003:38). Han diskuterer egentlig ikke medvirkning som metode på planleggingsnivå, men skriver;

”En større vektlegging av universell utforming vil i større grad plassere ansvaret hos planleggerne. For at planleggerne skal være i stand til å ta en slik utfordring, kreves en bredere og mer omfattende kunnskap. Det blir et større behov for mer generell planleggerkompetanse i tillegg til den nødvendige sektorspesifikke kunnskapen.” (Aslaksen 2003:39)

I det neste kapittelet vil jeg belyse noen perspektiver på planlegging som idé og fagfelt. Planleggingsperspektivet er viktig når det gjelder implementeringen av universell utforming fordi mange av premissene legges her. I teorier om planlegging finner man også begrepet evaluering som kritisk og viktig for læringsprosesser, og tilsvarende er medvirkningsbegrepet viktig i mange sammenhenger. Planlegging kan forstås som et redskap for å styre utviklingen til fellesskapets beste, men kan også forstås som en aktivitet med et særlig ansvar for å ivareta svakere stilte grupper i samfunnet. Det er flere sentrale spørsmål i teorier om planlegging, men de jeg har funnet relevante for å belyse universell utforming i en empirisk planleggingssammenheng (i kapittel 7), er særlig knyttet til medvirkningstenkning og ulike former for rasjonalitet, men også planlegging som en samordnende aktivitet.

6. Teorier om planlegging

Det finnes i dag ikke én teori som godt beskriver hvordan planlegging foregår (Amdam & Veggeland 1998). Det finnes heller ikke ett svar på hvorfor vi planlegger, eller hva som er viktig å ivareta i planlegging. I teoretiske definisjoner av hva planlegging er, er det likevel to hovedelementer som ofte går igjen; ”*planlegging bygger på bruk av en eller annen form for vitenskapelig, kunnskapsbasert analysemetode.[Og,] med utgangspunkt i dette metodiske grunnlaget blir det truffet beslutninger om fremtidig handling.*” (Kleven red. 1998:12). Planer kan forstås som ambisjoner om å styre utviklingen, og de fleste planer blir dermed også normative. De sier noe om hva vi *bør* gjøre (Kleven red. 1998).

Det første hovedelementet viser til at planlegging bygger på en form for vitenskapelighet, men kunnskapsbaserte analysemetoder kan ta utgangspunkt i ulike idealer og ulike virkelighetsoppfattelser. I den tradisjonelle tilnærmingen etter en rasjonalistisk modell, baseres planleggingen på det instrumentelle og formålsrasjonelle idealet og det opprettes et klart skille mellom politikerne og faglig ekspertise. Politikerne setter opp målsettinger og problemstillinger, administrasjon og annen faglig ekspertise utarbeider et sett handlingsalternativer og konsekvensanalyser som forelegges politikerne. Politikerne foretar deretter et valg, og planene gjennomføres uten store endringer. Dette er ikke et godt eller riktig bilde av virkeligheten, men det kan likevel forstås som den *dominerende normen* for hvordan planlegging *bør* skje (jamfør Amdam & Veggeland 1998, Kleven red. 1998, og Amdam & Amdam 2000).

Den instrumentelle rasjonaliteten baserer seg på en type objektiv tilnærming som forstår sosiale og kommunikative handlinger som ”irrasjonelle”, og er karakterisert av troen på full oversikt over alle relevante årsakssammenhenger (Amdam & Veggeland 1998). Kritikken av den instrumentelle rasjonaliteten finner vi gjerne i teorier som vektlegger medvirkning. Medvirkning som en viktig del av planlegging, forbindes gjerne med teorier om kommunikativ planlegging og postmodernisme, eller retningene ”sosial læring”, ”sosial mobilisering”, etter Friedmanns kategorier (Amdam & Veggeland 1998). Den kommunikative planleggingens idealer har sitt grunnlag i en annen virkelighetsoppfatning enn den instrumentelle og formålsrasjonelle planleggingen. Ingen har enerett på definisjonen av verken faktisk eller ønsket virkelighet. Som Allmendinger (2002:210) skriver; “*a defining*

---

characteristic of collaborative planning is its recognition of difference and the reconciliation of this with the need to reach consensus and act.”. Medvirkning i den mer ekstreme og rendyrkede varianten av ”collaborative planning” legger ofte Habermas ideelle samtalsituasjon til grunn. En slik ideell samtalsituasjon skal kjennetegnes av maktlikevekt og åpen dialog, som er grunnlaget for at man skal kunne finne frem til en felles forståelse av hva som er den riktige og beste løsningen for alle (Allmendinger 2002). Kunnskap oppfattes ikke som objektiv eller nøytral, som etter det instrumentelle og formålsrasjonelle idealet, men det ligger likevel til grunn en antakelse om at man vil komme frem til en forståelse som har en slags objektiv karakter (ibid). Som Amdam & Veggeland (1998:36) beskriver, holder Habermas fast ved moderniteten, ”med dens rasjonalisme som et ufullendt, men lovende og nødvendig prosjekt”. Det er ikke det å være rasjonell som sådan det er noe galt med, ”men den instrumentelle rasjonalitetens totaliserende ideologi- og praksisfunksjon” (Amdam & Veggeland 1998:36). Konsensusstenkningen som ligger til grunn den kommunikative planleggingen aksepteres imidlertid ikke av den postmoderne planleggingsteorien, som avviser ideen om at kunnskap kan forstås kumulativt og at samfunnet kan forstås som holistisk (Allmendinger 2002:210). Postmodernismen legger til grunn en forståelse av at samfunnet aldri kan eller bør bli ensrettet i noen form for konsensus fordi samfunnet grunnleggende består av et mangfold av språkspill, livsformer, forståelsesformer og kulturer (Amdam & Veggeland 1998:36).

Konseptet universell utforming mener jeg i utgangspunktet bør forstås ut fra et rasjonelt ideal, konseptet passer ikke inn i en postmoderne forståelse av samfunnet. Men selv om medvirkning kan forstås som en viktig del av konseptet, bør konseptet ikke dermed forstås etter den kommunikative rasjonalitetens idealer. Etter det kommunikative idealet må også de grunnleggende normene og verdiene for planleggingen være åpne for diskusjon (Amdam & Veggeland 1998). Hvis for eksempel brukbarhet som grunnleggende verdi ved universell og god utforming skal diskuteres, og eventuelt diskuteres ”vekk”, så forsvinner på en måte grunnlaget for å drive med universell utforming. Den kommunikative planleggingen vektlegger prosessen, hvor man gjennom samtale og dialog kommer frem til hva som er viktig og riktig. Til en viss grad kan man diskutere universell utforming, og hva dette betyr og innebærer, men skulle universell utforming bli et resultat av kommunikative prosesser, så ville det forutsette at man ble enige om at prinsippene for universell utforming er riktig og viktig, noe man ikke kan forutsi. Universell utforming bør derfor antakeligvis forstås

nærmere et instrumentelt og formålsrasjonelt ideal i en plansammenheng, hvor den nødvendige kunnskap om prinsippene er en del av planleggenes kompetanse og *ekspertise*.

Mellom disse teoretiske ytterpunktene jeg nå kort har nevnt befinner det seg flere mellomposisjoner, og i praksis er det i følge Amdam & Veggeland (1998) alltid en kombinasjon av flere. Man kan for eksempel ha en tilnærmet kommunikativ prosess frem til implementeringsfasen, og deretter gå over til en mer ”diktatorisk” og ovenfra - ned styrt prosess. Noen aktører kan jobbe kommunikativt gjennom hele eller deler av en prosess, hvor andre i den samme prosessen ikke gjør det. Det instrumentelle formålsrasjonelle idealet er muligens fortsatt dominerende, men i dag er det mye oppmerksomhet rettet mot kommunikative planleggingsidealer og særlig medvirkning er et sentralt begrep. Viktige problemstillinger er da knyttet til i hvor stor grad lokalsamfunnet kan og bør medvirke, og på hvilken måte (Amdam & Veggeland 1998).

I etterkrigsårene var de fleste planleggerne arkitekter eller ingeniører, og perioden var preget av store prosjekter dominert av ideer om masterplaner, bygging av helt nye byer og moderne arkitektur. Mange av visjonene bygget også på miljødeterministiske ideer. Fra slutten av 60-tallet flyttet man oppmerksomheten mot betydningen av økonomi og politikk, og samfunnsvitenskapene influerte i større grad planene. Design, utforming av bygg og omgivelser ble i mindre grad et tema i planleggerprofesjonen og planene. Utformingen ble i større grad styrt av den prosjekterende arkitekten, ”markedskreftene” og estetikk. Estetikk ble forstått som en svært subjektiv kvalitet som det i hovedsak ikke fantes grunnlag for å bedømme som godt eller dårlig (Higgins & Karski 2000).

I dag er det stadig økende oppmerksomhet mot betydningen av både sosiale, økonomiske og miljømessige avveininger, og at planlegging er en arena for samordning hvor befolkningen på ulike måter aktivt bør involveres. Higgins & Karski (2000:265) skriver for eksempel: ”*Urban design should be a collaborative process, involving multi-disciplinary teams and local communities*”. Planleggeren må da i mye større grad forholde seg til samfunnets kompleksitet og en rekke ulike aktører og interesser, hvor utforming av omgivelsene er ett tema. Et viktig tema som diskuteres innen planlegging er i denne sammenhengen relatert til selve formålet med planlegging. Hvem planlegger man for, og hva bør planer ut fra dette inneholde.

6.1 Planleggingens innhold og formål

Mange har kritisert planer for hovedsakelig å handle om arealbruk og organiseringen av denne fremfor mennesker og utformingen av omgivelser med god kvalitet (Prior 2000). Prior er blant dem som hevder at planer *bør* fokusere eksplisitt på omgivelsenes utforming for å ivareta det menneskelige aspektet og aspekter rundt like muligheter.

”... as well as being vehicles for bringing about a ”desired” pattern of development, plans should also be sensitive to the distributive consequences of land allocations, in the ways they improve or reduce opportunities for different groups in the population. These groups include ethnic minorities, women, children, disabled people, and older people.” (Prior 2000:64)

Slik jeg forstår Prior, så er problemet at det ofte ikke er slik i praksis. Higgins & Karski (2000) identifiserer også utforming av omgivelsene som både en viktig arena og videre som en arena hvor planleggeren må forholde seg både til en rekke andre profesjoner og organisasjoner, samt befolkningen mer generelt for å lykkes. Altfor ofte mener de at det mangler effektiv utformingspolitikk basert på analyser av den stedlige kontekst som tar for seg funksjonelle, sosiale og økologiske aspekter og at politikken i altfor stor grad er rettet mot det rent visuelle:

”Given that successful design happens on a site-specific basis, local plan policies assume great importance. (...). Too often policies have been too bland and not specific enough to be helpful to the planning application process.” (Higgins & Karski 2000:258).

De lokale myndighetene vil i følge Higgins & Parski (2000) være nøkkelaktører i forhold til utforming av omgivelser med god kvalitet, fordi de både skal oppmuntre til kreative løsninger med god kvalitet og fordi det er deres oppgave å kontrollere at ideer og forslag har den nødvendige og ønskede kvalitet. I tillegg vil det være essensielt at planleggerne har en koordinerende funksjon, slik at for eksempel alle etater som arbeider med utforming av omgivelsene samarbeider, eller koordinerer arbeidet i de ulike etater eller på de ulike fagfelt.

Medvirkning i planlegging kan ha ulike hensikter, kan foregå på ulike nivå og på ulike måter. Men en viktig lærdom er at en god medvirkningsprosess generelt krever kompetanse med hensyn til teknikk og verktøy samt nøye forhåndsvurderinger av formålet og hvordan informasjonen er tenkt brukt (Dark 2000, Aslaksen 2003). Hvilket formål

medvirkningsprosesser skal tjene må derfor sees i sammenheng med planleggingens hensikt. I et planteoretisk perspektiv skal medvirkningsprosesser i prinsippet føre til reell maktoverføring fra profesjonelle planleggere til dem det planlegges for, som for eksempel Amdam & Veggeland (1998:70) skriver, betyr medvirkning ideelt sett ”*at innbyggerne i et samfunn selv planlegger fremtiden sin*”. Enkelte vektlegger også at medvirkningsprosesser bør rettes spesielt mot grupper som i utgangspunktet forstås som særlig utsatt og/eller diskriminert. Grupper som er definert ut fra rase, kjønn, eller handikap er vanlig å inkludere her (Dark 2000). I et slikt perspektiv vil planleggingens hensikt også rettes mot ivaretagelse av de svakerestilte i samfunnet og medvirkningsprosesser i planleggingen vil kunne gi planleggerne bedre forståelse for disse gruppenes situasjon, og hvordan denne påvirkes av planene (Prior 2000).

Mange mener derfor at det tradisjonelle formålsrasjonell idealet i dag ikke er et godt nok grunnlag for god planlegging. Den kommunikative planleggingens idealer er imidlertid også kraftig kritisert, av for eksempel Tewdwr-Jones (2002), samtidig som han i stor grad aksepterer idealene. Kommunikativ planlegging legger i prinsippet til grunn at man gjennom samtale og dialog vil komme til enighet om hva som må være det viktigste, og hvilke beslutninger som er de riktige. Planleggeren skal opptre mer som en ”kritisk venn” i følge Forester (i Tewdwr-Jones 2002:69). Planleggeren som ekspert, i en dialog etter kommunikative prinsipper, gir uønskede skjevheter fordi eksperten vil ha større makt til å definere hva som er viktig. Planleggeren som ekspert fornektes derfor i stor grad i den kommunikative planleggingen og som Tewdwr-Jones (2002) hevder, blir det vanskelig å være *profesjonell* planlegger. I lys av dette stiller Tewdwr-Jones blant annet spørsmål ved hva planlegging er og hvem planlegging er for, om planleggeren faktisk har et moralsk ansvar for å oppmuntre til medvirkningsprosesser, og hvordan man i så tilfelle skal forstå ”moralsk ansvar” i planlegging. Han gir flere eksempler på egne erfaringer fra plan- og kontrollarbeid på kommunalt nivå som belyser viktige dilemmaer og konflikter. Dilemmaer knyttet til ønsket om både å ivareta den enkelte samfunnsborgers interesser og samtidig måtte ivareta hensyn til politikernes vedtak. Dette kan for eksempel være i forbindelse med planer for vern eller utbygging, eller hensynet til kollegaer og profesjonen, som gjør det vanskelig å imøtekomme enkeltpersoners interesser. Hans erfaringer viser til at det i mange tilfeller ikke har vært mulig å komme frem til enighet om hva som er riktig og viktig. Særlig vanskelige avveininger, ut fra kommunikative idealer, møter planleggeren der det er konflikt

mellom hensynet til den enkelte og hensynet til en større gruppe, og der tidkrevende brede, og åpne, kommunikative prosesser, må vurderes i forhold til nødvendigheten av strategisk og målrettet planlegging. Hans erfaringer viser både til konkrete konflikter mellom ulike hensyn og til den mer grunnleggende utfordringen; hvilken rolle skal planleggeren ha i forhold til ivaretagelse av de bredere interessene publikum representerer? (Tewdwr-Jones 2002:75). Planleggeren kan man forstå som plassert ”in the firing line” (Tewdwr-Jones 2002:81), og kanskje særlig med hensyn til kontakt med publikum slik han beskriver noen av sine erfaringer:

”The public's frustrations with planning are more related to planners unique ability to frustrate some people's dreams and at the same time deliver dreams for people to the annoyance (envy, jealousy?) of other members of the community.” (Tewdwr-Jones 2002:81)

Darke (2000) beskriver på noe tilsvarende vis hvordan medvirkning i praksis vil kunne referere til en svært lang liste av ulike interesser og krav fra aktører eller grupper som er involvert i samfunnsplanlegging. En utfordring i planleggingsammenheng er å veie disse ulike interesser og krav, som godt kan være motstridende, opp mot hverandre. Det er ikke noen automatikk i at en gruppes krav vil forstås som viktigere å ivareta enn en annens. Darke lister opp grupper og individuelle aktører som ofte er involvert i medvirkningsprosesser som;

”developers (individuals and organisations); neighbours; civic societies and local interest groups; the local planning authority dealing with policies or planning applications; other “interests” within local councils (including politicians and officials representing education, social services and other committees); neighbouring councils: district and strategic planning authorities (district/county or regional bodies); utility companies (water, gas, electricity); national bodies (such as Environment Agency) linked to government; the DETR; local voluntary organisations and national bodies not linked to the government (Landowners Associations, Friends of the Earth), and so on.” (Dark 2000:389)

Alle disse mener antakelig at de har en legitim plass i en planprosess, og flere mener kanskje også at de ivaretar offentlighetens interesser på en bedre måte enn de lokale myndighetene, noe som i følge Darke (2002) ikke alltid er tilfelle. Protester av typen NIMBY (”not in my backyard”) kan være et eksempel på det (Dark 2002). Det kan for eksempel være protester mot bygging av boliger for samfunnets vanskeligstilte fra et nabolag, fordi dette forbindes med bråk, hærverk og tyveri og redusert bokvalitet for de som bor der i utgangspunktet. Også

Tewdwr-Jones mener at ekspertise i planleggingen er nødvendig og at den kommunikative planleggingens fornektelse av ekspertise faktisk kan medføre en forringelse av planlegging.

I dag er medvirkningstenkningen også en del av den politiske diskusjonen og kan forstås som et politisk veldig ”riktig” begrep. Et begrep som vektlegges i en rekke offentlige dokumenter og i tillegg er lovfestet etter plan- og bygningsloven i Norge. I denne sammenhengen kan medvirkningstenkningen forstås som viktig ut fra demokratiske prinsipper. Vårt demokrati baserer seg på representative prinsipper med utgangspunkt i at det er vanskelig, eller umulig, å involvere alle i de daglige avgjørelser som tas i statlig og kommunal styring og administrasjon. Med henblikk på medvirkning etter demokratiske prinsipper skiller Darke (2000, etter Jones & Randson 1989) mellom politikk og ”government” (styring). Politikken handler på mange måter om ulike handlingsalternativer for å løse problemer, problemer som kan diskuteres offentlig. Deltakelse i politikken kan også dreie seg om å få satt saker på dagsorden. ”Government” refererer til den formelle avgjørelsen som i et representativt demokrati kan tas av valgte politikere på bakgrunn av deres vurderinger av ulike synspunkter og meninger som er ytret.

Medvirkning rettes i dette perspektivet i første omgang mot politikken, men kan også rettes mot den formelle avgjørelsen. Men når det opprettes formelle muligheter til medvirkning direkte i en planprosess kan man si at det vil underminere ideen om det representative demokratiet og isteden bygge opp under det deltakende demokratiet (Darke 2000:388). På tross av sterk forankring i representative prinsipper, mener mange likevel at direkte medvirkning i planlegging er nødvendig fordi politikere og profesjonelle ikke kan ha oversikt over *”the growing diversity of needs and interests within the population”* (Darke 2000:387). Mer direkte medvirkning i planprosesser er slik ofte begrunnet med at det er mange fattige og svakerestilte grupper i samfunnet som ikke ivaretas i den ordinære planleggingen. Planleggere og andre ”eksperter” trenger en bedre forståelse for disse gruppens situasjon og hvordan denne påvirkes av planleggingen.

Medvirkning er i Norge pålagt etter plan- og bygningsloven, men Amdam & Veggeland (1998) er kritiske til den lovfestede medvirkningens begrensninger som for publikums del stort sett dreier seg om offentlig ettersyn. På dette stadiet er mange viktige avgjørelser allerede tatt som ikke lenger vil være åpne for diskusjon. Publikum kan reagere eller protestere, men har ikke reelle muligheter for innflytelse over beslutningene, ofte

---

grunnet tidspress og prestige (Amdam & Veggeland 1998). Når publikum eller andre skal få delta i planleggingen innebærer dette, ifølge Amdam & Veggeland (1998), at interessegrupper bør få varsel om planleggingsprosessen og gis anledning til å påvirke denne. Etter behov må disse også eventuelt få hjelp til å utarbeide planer på sine premisser, fordi konstruktive reaksjoner på planutkast krever at man kan lese og forstå konsekvensene av planen. Makten vil likevel være ujevnt fordelt og slik at vedtakene fortsatt vil fattes på planleggenes premisser, fordi vedtaksretten er lagt til organer der interessegrupper ikke er direkte representert i følge Amdam & Veggeland (1998:74). Amdam & Veggeland skiller imidlertid også mellom formell og uformell medvirkning. Begge deler er viktig hevder de, men medvirkning er kanskje særlig viktig i den uformelle fasen, hvor silingen av løsninger foregår. De hevder også at;

”I mange situasjoner kan vi ha reell selvbestemmelse selv om den formelle avgjørelsen er tatt på overordnede nivåer, dersom det formelle vedtaket bare betyr å prøve om det reelle vedtaket er i samsvar med gjeldende regler, en legalitetskontroll” (Amdam & Veggeland 1998:75).

Slik jeg nå har forsøkt å vise kan man i planlegging legge ulike former for rasjonalitet og virkelighetsoppfattelse til grunn for planleggingen. Jeg har også vist til at en mange ulike hensyn kan være en utfordring å ivareta samtidig, og at planlegging i dag gjerne forbindes med et særskilt ansvar for å ivareta svakerestilte grupper. I denne sammenhengen kan universell utforming, og bør vil sikkert flere hevde, forstås ut fra en slik hensikt, og slik være i tråd i med teorier om planlegging som er aktuelle i dag. Men jeg vil også hevde at dette ikke nødvendigvis er grunnleggende for universell utforming, dersom ideen i sin essens handler om kriterier for brukbarhet, og videre hvordan brukbarhet som kvalitet må være en del av hva man definerer som god utforming og design. En slik påstand mener jeg også vil være i tråd med Imrie & Hall's (2001) kritikk av universell utforming som en *a-politisk idé*.

”Planleggingsarenaen” kan imidlertid også forstås som en del av den empiriske undersøkelsens kontekst, hvor problemstillinger som mer generelt tilhører planleggerprofesjonen er noe man kan anta at vil påvirke forståelsen, operasjonaliseringen og implementeringen av ideen om universell utforming. Dette skal jeg da også forsøke å belyse i det videre kapittelet.

7. Universell utforming i Fjordbyen/Bjørvika

Hvordan forstår fortrinnsvis aktører i plan- og bygningsetaten, som arbeider med Fjordbyplanen og Bjørvikautbyggingen, universell utforming? Og hvordan arbeider de for at universell utforming skal bli en realitet i Bjørvika?

Dette kapittelet er utformet som en casestudie og handler om universell utforming som planleggings- og utformingsprinsipp slik jeg har funnet det i en empirisk sammenheng. Universell utforming er ikke pålagt gjennom plan- og bygningsloven i dag, men er utformet som retningslinjer for tilgjengelig utforming i REN, som er en veiledning til teknisk forskrift (TEK). Dette er vanligvis ikke forstått som et godt nok grunnlag for å ivareta prinsippene for universell utforming. Det kreves ytterligere spesifiseringer og krav. I følge litteraturen, både om planlegging og universell utforming, er det slik at der politikerne stiller krav vil utbyggerne i all hovedsak forholde seg til det (Kleven red. 1998, Imrie og Hall 2001). Dette er en forståelse som også mine informanter bekrefter, politiske vedtak følges stort sett opp.

Jeg har i metodekapittelet gjort rede for mitt ønske om å belyse det komplekse ved universell utforming som plan- og utformingsprinsipp, det har av denne grunn også vært viktig å velge et case hvor universell utforming (på ett eller flere nivå) er vedtatt av politikerne, slik at universell utforming i utgangspunktet er en del av prosessen. Casestudien baserer seg i dette tilfellet på at universell utforming er et *begrep* i politisk vedtatte planer som skal ligge til grunn for utbyggingen i dette området.

Fjordbyplanen er en overordnet, politisk prinsipp-plan for utbyggingen av området Fjordbyen, hvor universell utforming er en av flere målsettinger for utbyggingen. Fjordbyen dekker et stort område som strekker seg langs Oslos sjøside fra Ormsund og Bekkelaget til Filipstad og Frognerkilen mot Bygdøy. Noe er ferdig bygget, som Aker brygge, andre områder er fortsatt på planstadiet, som Vippetangen og Ormsund. Jeg har konsentrert meg om området ved Pipervika og Bjørvika som er under bygging i disse dager (se vedlegg 1 for kart over området).

7.1 Fjordbyplanen

Fjordbyplanen er utarbeidet av Plan- og bygningsetaten, Fjordbykontoret:

”... med basis i et større faglig arbeid som har pågått siden 2003 med blant annet; transportanalyser, formulering av tre fremtidsbilder, charrette, fagseminarer, konferanser, alternativstudier for delområdene samt deltakelse i EU-prosjektet Waterfront Communities” (Oslo Kommune 2006:1).

Fjordbyplanen er i følge en av informantene en plan for å utvide Oslo sentrum og gjøre dette mer attraktivt gjennom å restrukturere havneområdene og åpne opp byen mot vannet. I planen foreslås overordnede prinsipper for hele området og ulike delområde prinsipper for de tretten delområdene som er definert innenfor planen. Disse prinsippene skal videre ligge til grunn for reguleringsplanene for området.

I den overordnede planleggingen tydeliggjøres hvilke hensyn man er opptatt av å ivareta, hvilken vei man ønsker at sentrumsutvidelsen skal gå og hvor by-rommene skal være. Andre problemstillinger referer til hvilket forhold det skal være mellom bolig og næring i ulike områder og hvilke funksjoner man ønsker å ha hvor. I tillegg kommer også en rekke andre vurderinger for eksempel i forhold til kollektivtrafikk og miljøhensyn som er viktige vurderinger i plansammenheng. Universell utforming blir i en slik sammenheng ett av flere hensyn som skal ivaretas. Dette er for så vidt også i tråd med prinsippene for universell utforming, men det er likevel, i følge Aslaksen (2003), viktig å forstå hvordan den overordnede planleggingen også legger rammer for den mer detaljerte utformingen og at topografi og lokalisering av ulike funksjoner i stor grad vil påvirke hva som er mulig å få til på detaljnivå. I Fjordbyplanen kan man finne universell utforming som et begrep og en målsetting, men ikke som en strategi eller plan tilpasset, eller tenkt ut fra, den stedlige kontekst. Noe av hensikten med å formulere universell utforming som en målsetting, (for eksempel på nasjonalt nivå og i forhold til et lovverk, slik Wågø et. al 2006 mener er nødvendig), er at universell utforming skal operasjonaliseres ut fra den stedlige kontekst. Om man forstår hensynet til universell utforming som ivaretatt på dette overordnet plannivå vil derfor avhengig av hvordan man forstår konseptet og betydningen av de rammene som legges her.

Universell utforming er ikke et begrep i reguleringsplanen for området. Jeg vet ikke hva som er den konkrete begrunnelsen for dette, men i følge informanter kan det synes som en kombinasjon av politisk uvilje og at dette ville kreve en konkretisering av universell utforming som det ikke har vært vanlig praksis for å kreve gjennom reguleringsplanlegging. I utgangspunktet var det utformet et "bærekraftsprogram" som vedlegg til reguleringsplanen. Dette bærekraftsprogrammet består av en designhåndbok, et overordnet miljøoppfølgingsprogram og et kulturoppfølgingsprogram. Disse har imidlertid endret status og er nå *retningsgivende* vedlegg til reguleringsplanen. Universell utforming er et viktig begrep først og fremst i designhåndboken.

"Designhåndboken skal inngå som et hjelpemiddel ved planleggings- og byggeoppgaver i Bjørvika-Bispevika-Lohavn. I tillegg til å gi retningslinjer for utforming av bygninger, uteområder og anlegg, skal boken inspirere formgivere og utbyggere slik at vi skaper et fremtidsrettet byområde vi kan være stolte av." (Plan- og bygningsetaten 2004:2)

Designhåndboken er utarbeidet av Eiendoms- og byfornyelsesetaten, Havnevesenet, Plan- og bygningsetaten, Statens vegvesen region øst, Statsbygg og ROM Eiendomsutvikling/Oslo S Utvikling. Det vil si at denne er utarbeidet i et samarbeid mellom kommunen og de som skal bygge ut områdene. I designhåndboken finnes definisjonen av universell utforming og noen setninger som til en viss grad utdyper hva dette innebærer.

"Prinsippet om universell utforming legges til grunn for all planlegging i området, både for uteområder og bebyggelse. (...). Alle bygninger, anlegg og omgivelser skal planlegges slik at de kan brukes på like vilkår av så mange som overhodet mulig. Dette betyr at planlegging skal ta utgangspunkt i brukbarhet for blant annet barn, eldre og ulike grupper funksjonshemmede. De funksjonelle hensynene skal integreres tidlig i planarbeidet slik at løsningene kan bli gode både estetisk og funksjonelt" (Plan- og bygningsetaten 2004:3).

Kvaliteten universell utforming finnes også innarbeidet stedvis i teksten uten referanse til selve begrepet, for eksempel i setningen; *"Boligbyggingen skal komme alle grupper til gode og ivareta boligbehov for ulike grupper av befolkningen i ulike faser av livet."* (Plan- og bygningsetaten 2004:16). I Designhåndboka henvises det også til retningslinjer for utforming i tillegg til reguleringsbestemmelsenes § 4.2. hvor det kreves redegjørelse for tilrettelegging for mennesker med orienterings- og bevegelseshemming, og støy, luftkvalitet (som har

---

betydning for mange med astma og allergier), annen forurensning og lokalklimatiske forhold, blant annet. Dette er ikke en konkretisering av universell utforming, men det identifiserer likevel noen kvaliteter og noen brukergrupper som man finner igjen i veiledningsmateriale på universell utforming.

Under designhåndboka skal det komme fem temahefter, eller byromsprogram, hvorav fire var ferdige da jeg gjorde de siste intervjuene. Disse temaheftene er laget av Bjørvika utvikling, et selskap opprettet av grunneierne, og har i hovedsak to funksjoner, parallelt med Designhåndboka. De skal være en inspirasjon til dem som etter hvert vil kjøpe og utvikle eiendommene og det skal være en støtte i saksbehandlingen på plan- og bygningsetaten. En av informantene sier;

”Men det er litt uklart for oss, vi har ikke fått noe klar bestilling fra politikerne på godkjenning av disse. Så vi sliter litt med det, det er litt vanskelig å finne rollen vår i det. Vi kan ikke si til utbyggerne; lag et hefte så skal vi godkjenne det for dere ... vi kan gi innspill og så blir det opp til dem hvordan det blir seende ut til slutt. Så det er litt uklart.”

I en slik overordnet plan som Fjordbyplanen vil det være en utfordring å finne det riktige detaljnivået. Som en av informantene sier må det være så detaljert og konkret at politikerne forstår hva de vedtar og samtidig fleksibelt nok til at grunneierne kan svelge det.

Grunneierne, som HAV eiendom er her både en motpart og en samarbeidspart for plan- og bygningsetaten. En av informantene referer til samarbeidet med HAV, og sier;

”De er jo også en kommunal etat, men likevel så separat at de opptre som en privat grunneier på en måte. (...) De er veldig store og tunge og mye av den dialogen med grunneieren, den har jo skjært seg litt av og til, vi har litt forskjellige interesser. (...). De driver også byutvikling, men vi mener at det er vi som tar hensyn til det samla interessefeltet for byutvikling, mens de har interesser i forhold til at de skal få mest mulig penger når de selger det.”

Begrepet universell utforming ligger i de overordnede og retningsgivende plandokumentene som en idé om god utforming også for dem med funksjonsnedsettelse, og er videre formulert som et grunnleggende premiss for den videre utviklingen. Den mer konkrete informasjonen om hvordan man kan ivareta prinsippene for universell utforming er det imidlertid, i følge mine informanter, meningen at man skal finne andre steder. Det forutsettes

slik at utbygger har tilstrekkelig kunnskap eller også finner den informasjonen som er nødvendig for å tilfredsstille hensynet til universell utforming. En sier;

”Det hender at vi har faglige diskusjoner om universell utforming, men det er som regel utbyggerne som kommer med de konkrete løsningene. De er jo ikke dummere enn at de skjønner de må ta det hensynet.”

På samme måte forutsettes det da også at det finnes tilstrekkelig kunnskap om universell utforming i Plan- og bygningsetaten som kontrollerende myndighet. Planmyndighetene har her ingen konkrete lover eller vedtak å vise til. De er på samme måte som utbyggerne henvist til egne erfaringer og veiledningsmateriell. Universell utforming er slik i prinsippet et faglig ansvar og oppgave.

Universell utforming berører både den overordnede planleggingen og detaljutformingen i følge Aslaksen (2003). Informantene har noe ulik oppfattelse av hva som er viktig på det overordnede plannivået og hvor viktig det er, men alle oppfatter likevel at detaljnivået er det viktigste, og det mest utfordrende. En sier for eksempel;

”Altså, det som er definert av krav der [om universell utforming] det står i Designhåndboken (...), og der står det noen nokså generelle formuleringer om det, så følges det opp av temahefter fra utbyggerens side (...). Men det er jo ved rammesøknader, når du ser detaljer i et forslag hvor vi kan slå ned på dårlige løsninger, og har hjemmel til å nekte og da føler jeg, har generelle formuleringer i forbindelse med plan- og bygningsloven.”

Dette gjenspeiles for så vidt også både i Fjordbyplanen og i Designhåndboken, hvor universell utforming er formulert som en målsetting som skal operasjonaliseres på lavere nivåer, eller mer detaljerte nivåer. Det gjenspeiles forøvrig også i temahefter og veiledningsmateriell på universell utforming, som helt klart fokuserer mest på detaljløsningene. Man kan derfor si at Oslo kommune har formulert universell utforming som en målsetting, men ikke utarbeidet en plan eller strategi for hvordan man skal få dette til på en god måte innenfor de kontekstuelle utfordringene som kanskje er spesielle for Oslo. Slike kontekstavhengige utfordringer blir det da i stor grad opp til utbygger å finne gode løsninger på og for plan- og bygningsetaten å vurdere i forhold til hva som skal aksepteres, som godt nok, eller eventuelt *som universell utforming*.

7.2 Saksbehandling

Informanter fra Plan- og bygningssetaten forteller at mangel på konkrete krav kan være en stor utfordring i saksbehandlingen. Det er ekstra krevende for saksbehandlerne som også vil ha behov for mye kunnskap for å kunne vurdere konsekvensene av forslaget med henblikk på universell utforming, i tillegg til at det ofte er mange saker og lite tid til å se på alle detaljer. Rasjonell saksbehandling krever noen ”tommelfinger-regler”. En sier;

”Og når loven bare stiller funksjonskrav, så må du opprette saksbehandlerregler, du må drøfte tema i grupper eller i avdelinger, sånn at du har lik saksbehandlerpraksis. Og det blir ... ”you have to pick your fights” ... er det ikke det, det heter? Du klarer ikke å ta alle krigene, så må du plukke ut noe som er viktig ... så er det kanskje noen tema som det ikke er noen kriger på, så blir det et mønster på det ... så er det noe som faller bak.”

Det etableres derfor noen standarder, som gjerne også finnes i en håndbok. Tidspress og lik saksbehandlerpraksis fremmes som vesentlige faktorer innenfor saksbehandling. En annen av informantene formulerte seg slik;

”altså, det blir liksom ”best practice”. Det som er vist som brukbar praksis, det forutsetter jo på en måte at det fungerer ... det kan det jo godt hende at det ikke gjør. Det er veldig mange spesielle hensyn man skal ta hvis man skal ta med alle ulike former for ... bevegelseshemming eller synshemming eller andre, som kognitive hemninger.”

Planleggere skal i dag ivareta en kompleks samling ulike hensyn, og deres lojalitet trekkes både mot ivaretagelse av den enkelte, individ eller gruppe, den større offentligheten, politikernes vedtak, kollegaer og egen profesjonell integritet (Twedwr-Jones 2002). Samtidig må planleggeren være inneforstått med hva som er mulig å få til ut fra grunneiernes interesser (Amdam & Veggeland 1998). Mine informanter har litt forskjellige oppfatninger om hvorvidt universell utforming er et hensyn man klarer å ivareta. Det kan til en viss grad virke som at det er de som vet minst om universell utforming som mener at dette hensynet blir ivaretatt og at de som har jobbet mye med temaet i langt større grad opplever treghet og motstand og samtidig ser utfordringer, både tekniske og praktiske. Men det har også med holdningen å gjøre; det er noe ulikt *hva som anses for godt nok* og hva den enkelte mener det er *riktig og realistisk å kreve* og hvorvidt man forstår det slik, at hensynet til universell utforming er ivaretatt fordi *brukerorganisasjonene har akseptert løsningene*.

Alle informantene oppfatter likevel at universell utforming både bør og kan forskriftsfestes på en bedre måte enn det er i dag (og nytt lovverket er jo nå også på vei). I dag er det plan- og bygningsloven som er lovverket man forholder seg til. Men generelle formuleringer og ”bør” setninger gjør loven mindre hjelpsom, i følge informantene, og særlig dersom saksbehandleren kanskje er nyutdannet og ikke har den nødvendige autoritet som også i følge en av informantene ofte er tilfelle. Som en sa; *”saksbehandlerne er rett og slett ikke skodd godt nok til å stå i mot presset profesjonelle utbyggere kan utøve”*.

Det er ikke tvil om at utbyggere jobber for å tjene mye penger og dermed vil forsøke å utnytte arealet de disponerer ut fra det hensynet (alle informanter, også OSU). Det vil ofte si at leilighetene krympes, fordi man tjener mer på å selge flere små enn færre store og fellesarealer er ikke salgbart på samme måte som de privateide arealene. I følge flere av informantene så handler universell utforming, i kontrast til dette, på mange måter om å lage ting stort nok. Store nok leiligheter og døråpninger, nok plass rundt inngangspartier og i resepsjoner, brede nok fortau og gangstier for å nevne noe. Man trenger ofte noe mer areal for å ivareta prinsippene for universell utforming enn det som har vært vanlig i følge flere av mine informanter.

Universell utforming oppfattes likevel ikke av alle som et spesielt forhandlingspreget hensyn, slik utbyggingsareal og byggehøyder i større grad kan være. *”Har du kunnskapen så gjelder det å finne de praktiske løsningene”*, som en sa. Men hva som er den nødvendige kunnskapen eller hva som er en god eller dårlig løsning er det ikke et entydig svar på. Også veiledningsmateriellet gir ulike svar, så det forutsettes på en måte at man også er enige, eller kan bli enige, om hva som er gode nok løsninger for å gi universell utforming. I tillegg til implementering av standarder som finnes i veiledningsmateriellet, forutsettes det, i følge flere av mine informanter, kunnskap og evne til innlevelse i ulike menneskers forutsetninger som går utover disse konkrete mål og standarder som finnes. En sier for eksempel;

”Det er mye holdning, og at folk ikke er seg det nok bevisst. Og i forhold til areal som koster vil man tenke ”knadde” gode løsninger som kanskje også er mer spenstige, men hvis du har en stor uterullestol så tar den mye plass, og kanskje må resepsjonen være litt større og derfor også dyrere. Og hvis du går i TEK eller NBI-blader så er de fleste målene tilpasset en innerullestol som er ganske liten. En snusirkel på 150 cm klarer du ikke å snu en stor stol på, så de store stolene stopper ofte ved utgangsdøra.”

7.3 Standarder og ulikt veiledningsmateriell. Eksempler fra Bjørvika

Alle de jeg har møtt, som har hørt om universell utforming eller som jobber med universell utforming, har en klar forståelse av at dette dreier seg om å lage løsninger som også er brukbare for mennesker med ulike handikap. Jeg har ikke møtt noen som arbeider med universell utforming uten at det er relatert til rullestolbrukere, blinde og svaksynte, hørselshemmede og eventuelt miljøhemmede. Det er heller ingen som i noe særlig grad henviser til de syv prinsippene for universell utforming, som jeg har presentert tidligere, sammenlignet med de konkrete mål og standarder som finnes i veiledningsmateriell som hyppig blir referert. Kategoriene av brukergrupper er også i veiledningsmaterialet i hovedsak rettet mot de nevnte kategorier av handikap. Særlig mot rullestolbrukere, men også synshemmede, noe som også bekrefter hva andre har beskrevet tidligere.

Bevegelseshemninger er noe man har jobbet mye mer med og over et lengre tidsperspektiv. Men synshemninger kan og se ut til å være mer komplekst og sammensatt, fordi det er så veldig mange forskjellige varianter av dette (jamfør Imrie & Hall 2001), selv om min informant fra Blindeforbundet faktisk hevder at det ikke er så vanskelig. Andre informanter oppfatter at bevegelseshemming gir veldig konkrete problemstillinger, som er enklere og på et helt annet nivå enn problemstillinger knyttet til om du *finner* det du skal. Miljøhemninger og hørselshemninger er ikke noe informantene jobber mye med, men dette er også nyere tema som det ikke er så mye kunnskap om, eller veiledningsmateriale på (så vidt jeg har fått kjennskap til). Når det gjelder miljøhemninger handler det, i følge informantene, ofte om å sørge for at beplantningen ikke er allergifremkallende og at renholdet er tilfredsstillende. Med henblikk på hørselshemninger er installasjon av teleslynge et viktig tiltak, men informantene har også en forståelse av at det for denne gruppen er viktig å tenke på de akustiske forholdene.

Informantene mine som har jobbet mye med universell utforming hevder i stor grad at den nødvendige kunnskapen finnes, og uttrykker frustrasjon over en veldig treghet i systemet. Det betyr ikke at man vet alt, eller at det ikke behøves mer forskning, eller at alle som burde vite vet, men at mye kan gjøres på en bedre måte med den kunnskapen som finnes i dag i en rekke forskjellige veiledere og håndbøker. Materiell er utviklet både av Norges handikapforbund og Norges blindforbund, Deltasenteret, Husbanken, Byggforsk (grønn

serie), og det står, som tidligere nevnt, en del i REN (veiledning til teknisk forskrift). Det finnes naturligvis også materiale på nettet, og svenske eller danske veiledere som det kan være naturlig å benytte seg av. Jeg har ikke inngående kjennskap til dette materialet, men flere av informantene har bidratt til å belyse aktuelle problemstillinger.

Det er i veiledningsmateriellet ikke nødvendigvis klart hva som skiller mellom begrepet tilgjengelighet og begrepet universell utforming og det opereres med ulike standarder. Det er ikke slik at man enkelt kan finne svaret på hva universell utforming innebærer på et konkret nivå. Dette er naturligvis viktig for mange som har fått i oppgave å ivareta disse prinsippene. Husbankens ”Livsløpsstandard” er en standard som er konkret, godt kjent og mye brukt. Noen forstår denne som god nok med henblikk på universell utforming, andre ikke, avhengig av hva man forstår med tilgjengelighet. Universell utforming kan man si at i prinsippet legger full tilgjengelighet til grunn. Livsløpsstandard gir tilgjengelighet for en *liten rullestol* til hovedrom; kjøkken, bad, stue og ett soverom. Det vil si at i en bolig med flere etasjer uten heis vil deler av boligen forbli utilgjengelig for en rullestolbruker. Det kan også diskuteres hvorvidt et soverom er fullt tilgjengelig dersom man til en dobbeltseng bare har tilgang med rullestol til den ene siden og kanskje bare til deler av klesskapet, noe som viser til *hvor* man anser denne snusirkelen for å være nødvendig.

Hvor tilgjengelig boligen er for rullestolbrukere varierer med hvor man anser tilgjengelighet for å være nødvendig og hvilken stolstørrelse som legges til grunn. I følge flere av mine informanter trenger for eksempel en liten rullestol en snusirkel på ca 140 cm, en mellomstor ca 150 cm og en stor elektrisk stol trenger ca 160 cm. Norges handikapforbund anbefaler derfor 160 cm som nødvendig diameter på en snusirkel for rullestol slik at de aller fleste rullestolene er inkludert. Byggforskserien, som mange bruker i følge informantene, legger 150 cm til grunn, og Husbanken bruker 140 cm. Det er slik ikke etablert enighet om hvilken av disse standardene som er mest hensiktsmessige blant viktige produsenter av veiledningsmateriale.

Livsløpsstandard har en del begrensninger men fremmes likevel som viktig av handicaporganisasjonene, fordi den har vist seg å være et godt utgangspunkt og derfor må holdes fast ved inntil en ny og bedre standard er på plass (Wågø et.al 2006). Livsløpsstandard er i utgangspunktet en bolig tilrettelagt for bevegelseshemmede, men også synshemmede vil gjerne ha litt godt med plass rundt seg. Derfor er man også fra

Blindeforbundet, i følge min informant derfra, opptatt av at boliger bør bygges med livsløpsstandard. Livsløpsstandard kan også forstås som viktig for å stå i mot utviklingen de siste årene hvor leilighetene har blitt bygget stadig mindre og hvor selv livsløpsstandard for utbyggerne har vært vanskelig å få til (Isdahl 2004). Informanter referer her også til konsepter som ”living in a box” og utbyggere som ikke lenger selger areal, men volum (!). Dette er forstått som kvaliteter, eller retter sagt som *manglende kvalitet*, ved mye av det som bygges og som tendenser i motsatt retning av universell utforming. Flere snakker også gjerne om universell utforming som en måte å heve kvaliteten på omgivelsene, ut fra en mer generell forståelse av *kvalitet*.

Jeg oppfatter det ikke slik at man fra Plan- og bygningsetaten ønsker å presse utbygger til å gå utover den etablerte livsløpsstandard, for å oppnå universelt utforma boliger. For Fjordbyen er det vedtak på at 50 % av boligene skal ha livsløpsstandard, og det anses stort sett for å være greit, både i forhold til gjennomføring og universell utforming. En sier for eksempel;

”Altså er det et vedtak på det (livsløpsstandard) så er det noe de fleste utbyggere forholder seg til. (...) Og det går jo mye på tekniske løsninger, mens hele det offentlige miljøet er en mye større utfordring.”

Det forstås likevel som en utfordring å passe på at disse boligene blir bygget i hvert byggetrinn, slik at utbygger plutselig ender med å få bygge 120 % for å klare å tilfredsstille kravet om at 50 % skal ha livsløpsstandard. Slik jeg forstår informanten vil en utbygger som starter med å bygge ut den andelen som ikke trenger livsløpsstandard, lettere kunne bygge en for stor andel av denne type boliger og dermed ”plutselig” stå igjen med en andel som ikke vil kunne bygges ut med like mange boliger med livsløpsstandard. På denne måten vil utbyggerne da kunne få tillatelse til en større utbygging for at kravet om andelen boliger med livsløpsstandard skal bli dekket. En annen standard som varierer i veiledningsmateriell er knyttet til hva man forstår som akseptable stigningsforhold. Det vil si hvor bratt det kan være der man anlegger vei eller rampe. Min informant fra NHF sier;

”Vi krever stigningsforhold 1:20 og vi kan på kortere strekninger akseptere 1:15. Byggforskriftene anbefaler 1:20, men det er kun en anbefaling og ikke et absolutt krav, og de aksepterer 1:12 på kortere strekninger. Og det vi opplever det er at de her kortere strekningene, de kan bli jævlig lange.”

Utfordringene er både å få veier og ramper slake nok og samtidig veie dette mot hva som er en akseptabel avstand. Topografien, det gitte landskapet, trekkes frem av flere informanter som spesielt utfordrende i forhold til universell utforming. Det er stor forskjell på rullestolbrukere, noen er veldig sterke i armene og kan legge ut på både lange og bratte reiser, det samme kan de som bruker elektrisk stol. Men for en stolbruker som ikke er så sterk, eller for den saks skyld enhver annen som ikke er så sterk eller i så god form vil rampen ikke lenger ha en hensiktsmessig utforming om rampen blir veldig lang eller veldig bratt. Er det store variasjoner i terrenget bør man, i henhold til Aslaksen (2003) og min informant fra NHF, vurdere hvilke muligheter man har for universell utforming før man velger å bygge det ut. I Bjørvika er det forholdsvis flatt og de store allmenningene vil legges så slakt som 1:20, slik NHF i utgangspunktet krever, men det vil være mange mindre gater som blir noe brattere og vil få ca 1:14. En av informantene fra plan- og bygningsetaten sier;

”Det er klart at hvis du ser på Bjørvikaplanen og hvordan den er bygget opp så ville det være utrolig vanskelig å lage disse løpene slakere, for da måtte de begynt langt ute i vannkanten, ikke sant, eller gå i s-form eller noe sånt og tatt masse areal. Så det er kanskje et eksempel på at ikke 100 % av fortauene i Bjørvika blir tilpasset rullestolbrukere etter boka. (...). Men det er klart at det hadde betydd veldig mye for Bjørvikaplanen hvis man skulle hatt den ambisjonen, så det er klart at ambisjonsnivået der er lagt litt lavere.”

”Stasjonsallmenningen” er en av de 7 brede allmenningene det refereres til her, som også fremheves som det geniale grepet i Fjordbyplanen. Disse allmenningene skaper åpninger til den bakenforliggende byen, og skaper forbindelser til fjorden. Stasjonsallmenningen, som går over sporområdene og ned i Schweigaardsgate, blir i følge informantene ca 900 m lang og vil stige ca 8 m opp. En sier;

”Det er 8 m høydeforskjell, og når du da lager en rampe, som skal 8 m opp og du skal ha en stigning som er 1:15 eller 1:20, så er det et vanvittig prosjekt! Det er sånn at, når jeg snek meg ned for å se på det, så tenkte jeg; greier de det? Er en rullestolbruker så frisk at han greier å skyve seg opp dit? Det er et interessant prosjekt altså, faktisk ... men har vi dratt det for langt?”

I henhold til informantene er Stasjonsallmenningen en stor utfordring med hensyn til å ivareta krav til stigningsforhold, men også et eksempel på hvordan dimensjonene kan bli

uforholdsmessig store og strekningene lange. Det vil på en måte ikke skje så mye der, som en av informantene sa. En av informantene fra plan- og bygningsetaten sier:

”Men så er det de forbindelsene som skal over sporområdet da, og sju åtte meter opp fra gatenivå i Bjørvika, og der har vi jobba fælt. (...). De fleste arkitekter vet omtrent hvor bratt en sånn rampe skal være, det er vel 1:18 eller 1:20, og med reposer for at den skal tilfredsstillende kravene, men hvis man skal gå opp disse sju åtte meterne med en sånn stigning så blir det veldig langt ... men det har vi fått til. Men når vi møter handikapforbundet og sånt med det, så sier de at det er vel og bra, særlig for barnevognsfolk og syklistene og sånt ... men det er veldig få rullestolbrukere som orker å dra seg sju meter loddrett til værs ... og da er det heisen du sitter med ikke sant. Og ja, hvor mange av disse overgangene skal ha 1:20, er det noe vits i skal vi heller satse på ... det har kommet en masse sånne vanskelige saker og da har vi brukt Osloavdelingen av disse forbundene som har kompetanse på det, og de liker jo at vi kommer og spør dem om ting. Vi har mange eksempler på det. Eller at vi har bedt tiltakshaver om å gjøre det.”

Fra Stasjonsallmenningen skal det etter hvert lages trapper og ramper ned til perrongene på Oslo S. Rampene er på tegningene både brattere (1:15,2) og lengre enn det informanten fra NHF anser for akseptabelt. Både her og ved nedgangen til Schweigaardsgate krever NHF derfor heis i tillegg til en rampeløsning, fordi rampen blir uforholdsmessig lang, i forhold til trappen:

”For snakker man om universell utforming så må man lage det universelt utforma. Det hører ingensteds hjemme at en rullestolbruker, som er noen av de svakeste i samfunnet, skal måtte starte fra det nivået der [peker på tegning], mens en funksjonsfrisk kan ta den korte veien opp og ned trappa.”

Der Stasjonsallmenningen får nedgang mot Schweigaardsgate er det nå et vedtak på heis. I følge en informant er dette faktisk en milepel, og den første utendørsheisen som skal driftes av samferdselsetaten som ikke er tilknyttet jernbanestasjoner direkte. I følge mine informanter krever utendørsheiser generelt relativt mye vedlikehold, blant annet på grunn av hærverk, og dette bidrar til høye driftskostnader. Driftsbudsjettene i kommunen er ofte knappe og drifting forstås i mange tilfeller som den store bøygen i kommunen. Men siden dette område er regulert offentlig, så er også en heis her en offentlig oppgave. I følge en av informantene er dette også et eksempel på hvordan ”kommunen får ting tilbake”, når de legger føringer for hvordan utbyggere skal tilrettelegge. I utgangspunktet var det heller ikke

lagt opp til heis i operaen, noe det nå har blitt, ”*Det vil jeg påstå at det var plan- og bygningsetaten som greide (latter), ett målbart resultat!*” (informant fra plan- og bygningsetaten).

Jevne underlag som er gode å trille på er viktig blant annet for rullestolbrukere, og et konkret fokus i forhold til ivaretagelse av universell utforming. I Oslo og Bjørvika spesielt må man forholde seg til konsekvensene av dårlige grunnforhold med store bevegelser i grunnen ved valg av overflatemateriale på fortau og gangveier. En type dilemma er i følge en av informantene at deler av Oslo kommune ønsker et flott og gedigent steinbelegg i Bjørvika. Store granittheller vil kunne ha tilfredsstillende funksjonalitet dersom grunnen er stabil, men bevegelser som er fra 2-4 cm pr år enkelte steder (det vil si at i løpet av ti år kan man få forskyvninger på hele 40 cm!) gjør at man vil få setninger og forskyvninger som vil kunne gi til dels store ”snublekanter”, og større jo større hellene er forteller en av informantene. Om vedlikeholdet er tilfredsstillende, slik at ujevnheter utbedres når de oppstår, så vil dette likevel kunne fungere. Men informantenes erfaringer er jevnt over at det ikke er slik. Driftsbudsjettene er ofte et ”sorgens kapittel”. Asfalt, som både er elastisk, ikke glatt, rimelig å legge og vedlikeholde ville for eksempel kunne være et praktisk og rimelig alternativ til disse hellene, som en av informantene sa det. Store og små snublekanter forstås heller ikke som godt eller greit for den som ser dårlig, eller for den som vandrer i egne tanker, og kanskje går og ser opp i luften. Et jevnt underlag kan slik være et eksempel på universell utforming som et generelt krav til funksjonelle løsninger.

Noe av det viktigste i forhold til synshemninger er i følge informantene logiske løsninger, at ting er der du forventer å finne dem. Dette innebærer at forenkling, og mest mulig rette vinkler sammen med ledelinjer og belysning noe av det aller viktigste, i følge mine informanter. I Norge er det ikke etablert standarder for ledelinjer, enda. Noe som kan ha sammenheng med at ledelinjer ofte ligger i bakken og dermed må konstrueres på en slik måte at de fungerer hele året og er robuste nok til å tåle vinter, is og snø, og for eksempel snøryddemaskiner. Ledelinjer skal henge sammen, de skal lede logisk fra et sted til et annet og bør utformes på en slik måte at det ikke skapes forvirring. Det er, i følge informanter (blant annet), derfor viktig med enkle og forståelige prinsipper, noe som innebærer til dels vanskelige valg når det gjelder hva som skal tydeliggjøres og hvor ledelinjene ut fra det bør gå fra og til. En ledelinje bør jo gå fra noe og til noe annet og ikke ende opp helt tilfeldig. En

---

av informantene fortalt i denne forbindelse om et tidligere prosjekt, hvor de tenkte ledelinjer frem til hovedstadsaksjonen, men som *hovedstadsaksjonen ikke syntes var estetisk vakker*:

”Så da slutter de ledelinjene der hovedstadsaksjonen begynner. Da tok de jo enormt mange gater og uterom, og for meg som jobber med universell utforming så er det jo bare så trist at når de først tok et så stort jafs, at de kunne greie å være så lite praktiske” (Arkitekt).

Det finnes ikke en helhetlig eller overordnet ledelinjeplan for Bjørvika, men som en av informantene sa; *”... det er klart at en helhetlig ledelinjeplan for Bjørvika den kunne godt eksistert, men den eksisterer ikke. Det er jo noe å tenke på”*. Det gjenstår mye arbeid i Bjørvika, så ledelinjer kan jo komme på plass etter hvert. For eksempel står det på nettsidene til Bjørvika utvikling AS om Stasjonsallmenningen at; *”For å tilrettelegge også for blinde og svaksynte skal anlegget suppleres med ledelinjer og markeringer slik handicap- og blindedeforbundet ønsker”*³. Men det kan likevel se ut som at det i dag ikke er det mye bevissthet omkring dette og hva ledelinjer faktisk innebærer. For eksempel forteller en informant at man i utgangspunktet valgte en ”karuselldør” i operaen. Dette er ikke en heldig løsning for synshemmede, så der har Blindeforbundet presset på for en helautomatisk dør. Og informanten sier:

”Nå har de satt opp begge deler, så en vanlig dør ved siden av den karuselldøren, men vi har ikke fått noe ledefelt som kan lede deg mot riktig dør ... så det blei en sånn mellomløsning der som vi ikke er helt fornøyd med.”

Blinde og svaksyntes muligheter for å orientere seg avhenger også av belysning og bruk av kontraster. Denne oppfattes heller ikke som heldig for blinde og svaksynte slik det er blitt i deler av operaen i Bjørvika. Informanten forklarer:

”Blant annet så er toalettene utformet på en veldig merkelig måte i forhold til kontrastbruk fordi man har valgt å legge så mye som mulig i sort. Så vi har nesten ikke en eneste kontrast eller motbrytning i hele sanitæranlegget, det er veldig uheldig for blinde og svaksynte, fordi at bare rent svart er nesten umulig å orientere seg i”.

---

³ Se www.bjorvikautvikling.no/ (23.4.2008)

Handikaporganisasjonene, i min undersøkelse Norges blindeforbund og Osloavdelingen av Norges handikapforbund, har begge involvert seg i planprosessene for utbyggingen av Bjørvika/Fjordbyen med hensyn til interesser deres medlemmer har, og særlig i forhold til at universell utforming skal legges til grunn for utbyggingen. Medvirkning er pålagt etter plan- og bygningsloven, men i det videre skal jeg også forsøke å belyse hva som kan se ut til å være litt spesielt med hensyn til handikaporganisasjonenes rolle slik jeg har funnet den.

7.4 Brukerbegrepet og medvirkning

Brukermedvirkning kan man forstå slik at det i utgangspunktet er for folk som har eller vil få et brukerforhold til et bestemt prosjekt. Disse er vanligvis ikke involvert i prosesser hvor prosjekter utvikles men inviteres spesielt til medvirkning i en eller annen form, ene og alene fordi de er eller blir brukere av et bestemt prosjekt. Dette referer en av informantene til som ”ordentlig” brukermedvirkning. Denne forstås som mer hensiktsmessig der brukerne er kjent og hvor man skal gjøre noen grep i en eksisterende bygningsmasse. I slike sammenhenger oppfattes også medvirkning som viktig for at man ikke skal ”gå fullstendig i baret”. For eksempel vil arkitekten og de prosjekterende kunne ha et veldig konkret behov for informasjon om hva som er viktig i de ulike prosjektene. Det kan være informasjon om hvor ”tråkkene” går i nabolaget, eller hva som er viktige kvaliteter i området slik de oppfattes av de menneskene man bygger for. Denne type medvirkning forstår jeg som aktuelt der man trenger informasjon om folks preferanser, men ikke uten videre som medvirkning med hensyn til prinsippene for universell utforming slik jeg har diskutert i kapittel 5.

Medvirkning i forbindelse med planlegging og utbyggingen av Bjørvika og det større området Fjordbyen vil nødvendigvis måtte ha et noe annet utgangspunkt i og med at de brukerne man planlegger for i dag ikke bor der eller har erfaringer med området. I følge en av informantene har likevel en bred medvirkningsprosess vært ønsket fra plan- og bygningsetaten/Fjordbykontoret i denne omfattende planen for restrukturering og utbygging. Det har derfor vært prosesser på medvirkning som går ut over minstekravet i plan- og bygningsloven. Siden det ikke var faktiske brukere å ha dialog med ble det isteden sendt ut 1.600 brev til berørte naboer med invitasjon til åpent møte. ”Det kom ca 50 ”, sa en informant fra Fjordbykontoret. Dette illustrerer også informantenes generelle erfaring av at det kan være svært vanskelig å få befolkningen i tale, et fenomen som for så vidt også er et

---

tema i planleggingslitteraturen. I denne sammenhengen trekker også flere frem den debatten som har vært i avisene som et eksempel, og noen til og med som det kanskje beste eksempelet, på medvirkning i planprosessen for Bjørvika og Fjordbyen. Dette betyr imidlertid ikke at avisene dermed forstås som en god arena for medvirkning. Redaktørene stiller ganske strenge krav til forenkling, innleggene må både være korte nok og ikke for nyanserte. Dessuten vil de gjerne ha stoff som belyser konflikter, slik at artikler som kunne bidratt til generell opplysning om hva som foregår på planstadiet ofte blir så forenklet og unyanserte at det totale bildet på en måte blir helt feil. Men det er også tatt initiativ til ”Stemmer om Fjordbyen”⁴, en samling innspill til planene for Fjordbyen. Slik jeg forstår en av informantene kom ideen til dette på bakgrunn av de begrensningene man oppfatter at avisene har som arena for mer nyanserte innspill til planprosessen. Folk ble derfor invitert til å skrive ned sine tanker om fremtiden for Fjordbyen innenfor en ramme på 5000 ord. Det kom inn 25 bidrag fra folk som har engasjert seg, hvorav mange av er fagfolk, og disse er i følge en av informantene trykket ganske ”rått”. Stemmer om Fjordbyen er en samling innspill til planene for Fjordbyen, noe har man i følge en av informantene faktisk tatt hensyn til, men i denne sammenhengen forstår jeg initiativet på bakgrunn av et generelt ønske om å få høre hva folk tenker og mener. Det er ikke formulert aktuelle problemstillinger og det er heller ikke, så vidt jeg har forstått det, laget en plan eller strategi for hvordan disse innspillene skal brukes. Det som er helt klart, og egentlig tema her, det er at dette initiativet ikke ble tatt på bakgrunn av prinsippene for universell utforming, men heller ut fra et ønske om en bredere medvirkningsprosess enn det som er vanlig ut fra plan- og bygningsloven.

Medvirkning er et begrep som dekker mye og som kan foregå på mange ulike nivå. Alle informantene har også et forhold til medvirkning fordi det er pålagt gjennom plan- og bygningsloven. Men å bruke medvirkning aktivt utover det som er lovpålagt forstås som veldig individuelt. Det er heller ikke alle som forstår medvirkning som en nødvendig del av universell utforming. Her er det noe rom for misforståelser, men slik jeg forstår det refererer dette til at det ikke er nødvendig å involvere brukerorganisasjonene i alle prosjekter for å lage gode løsninger med hensyn til universell utforming. Medvirkning i forhold til universell utforming dreier seg om brukbarhetskriterier og nødvendig informasjon om dette finnes i

---

⁴ Utgitt i Tverrfaglig Arena for Byutvikling (TAB) 5.7.2006. Se www.norskform.no/ (10.2.2008)

veiledningsmateriell. Brukerorientering innebærer slik ikke nødvendigvis direkte kontakt med hverken brukere eller representanter for brukerne i alle sammenhenger.

7.5 Brukermedvirkning og universell utforming

Å utvikle en design på grunnlag av brukermedvirkning anses for å være en svært uvanlig tilnærming. I følge mine informanter lar arkitekter/landskapsarkitekter seg inspirere av ting de har sett før, både gode og mindre gode eksempler. Det kan virke mer som om arkitektene, på grunnlag av tilegnet generell kunnskap om hvilke utfordringer ulike funksjonsnedsettelse medfører, i større grad har brukerne med seg i bevisstheten i plan- og utformingsprosessen. Dermed er brukerne, gjerne forstått som ”den i rullestol og den blinde”, tilstede mer i bevisstheten enn som konkrete personer som ytrer seg i prosessen. Mange av problemstillingene er i følge informantene og veldig konkrete. Kanskje gjelder dette spesielt i forhold til bevegelsehemninger, hvor arkitekten må vite hvor bred døra må være, hvor stor heisen må være og lignende, men også i forhold til miljøhemninger med toleransegrenser for støv og pollen og orienteringshemninger med hensyn til ledelinjer og gjennomførte prinsipper. Informasjon om dette finnes tilgjengelig i veiledningsmateriell på universell utforming.

I praksis vil det antakelig i de fleste tilfeller ikke være hensiktsmessig å legge omfattende brukermedvirkning til grunn for å skaffe informasjon om brukernes funksjonalitet, fordi mye slik informasjon allerede er samlet i lett tilgjengelig veiledningsmateriell på universell utforming. Alle informantene har likevel en referanse til ulike handikaporganisasjoner når det gjelder medvirkning med hensyn til universell utforming. Dette gjelder både i forhold til den enkeltes ønsker om å bruke medvirkning aktivt og i forhold til medvirkning etter plan- og bygningsloven.

I henhold til plan- og bygningsloven legges planer ut til offentlig ettersyn. Da har borgerne og organisasjonene en uttalerett i forhold til planen slik den foreligger, og dette er i følge informanter fra plan- og bygningsetaten det som i hovedsak er medvirkning i praksis. Medvirkning i plan- og bygningsetaten referer da til nær sagt alle innspill til et aktuelt prosjekt, og medvirkningsbegrepet dekker både ulike offentlige etater, berørte grunneiere og ulike interesseorganisasjoner. Handikaporganisasjonene har på en måte denne retten fordi de

---

representerer mennesker med særskilte behov for tilrettelegging. I en slik bred medvirkningsprosess vil deres ønsker og behov likevel være ett av flere hensyn. Den formelle arenaen forstås i organisasjonene som en viktig arena for ivaretagelse av deres interesser, og en arena for ivaretagelse av universell utforming. I NHF avdeling Oslo er det nå en ansatt som bare driver med universell utforming, og som skriver alle høringsuttalelsene, det vil si om lag 100-130 i året.

Medvirkning med hensyn til universell utforming rettes mer spesifikt mot Handikapforbundet og Blindeforbundet. Og i forbindelse med planleggingen av Bjørvika har de også blitt invitert til å delta på enkelte arbeidsmøter, selv om de i følge informanter ikke har vært med på de store møtene. Handikaporganisasjonene brukes likevel ofte som konsulenter på universell utforming, noe som bekreftes både av informanter fra organisasjonene og fra plan- og bygningsetaten. Denne mer uformelle medvirkningen, eller rådføringen, brukes gjerne i vanskelige saker, hvor for eksempel landskapsarkitekten ikke gir helt stringente råd, når det er usikkerhet om hva som vil fungere hensiktsmessig og når det er spørsmål om hvilke kompromisser som er akseptable for interesseorganisasjonene.

I min undersøkelse kan det slik se ut til at organisasjonenes medvirkning i plansammenheng på den ene siden dreier seg om å ivareta deres interesser, og på den andre siden å fungere som faginstans på universell utforming. Det kan også synes som at organisasjonenes interesser i en planleggingssammenheng *er* universell utforming. Organisasjonene har på en måte flere roller, men til en viss grad har de også fått (eller tatt) en del ansvar for universell utforming, i og med at det i mange tilfeller oppfattes som greit hvis organisasjonen har sagt det er greit.

Dette er en problemstilling jeg kommer tilbake til, men i denne forbindelse kan det være hensiktsmessig å først se litt på organisasjonenes rolle ut fra hva de selv oppfatter som riktig og viktig.

7.6 Organisasjonene og medvirkningsprosesser

I organisasjonene ønsker man generelt mer innflytelse og flere muligheter til å medvirke i plan- og byggesaker. Organisasjonene mener derfor at de fortsatt har en jobb å gjøre i å skolere sine egne medlemmer til dette formålet. I organisasjonene oppfattes ivaretagelse av

universell utforming som en utfordring for *dem*, både med hensyn til kompetanse og kapasitet. I tillegg til å kunne lese og forstå plantegninger må man ofte forholde seg til knappe frister slik at det ikke er tid til å gjøre grundige vurderinger eller hente inn ekstern hjelp til der man kunne trenge det.

I dag er ikke lovverket godt nok, det er alle informantene enige om, og kanskje særlig på bakgrunn av dette opplever organisasjonene (spesielt i NHF) at ansvaret for universell utforming ”skyves over på dem”. At et lovverk er nødvendig forstår også en annen av informantene som viktig ut fra den rolle brukerorganisasjonene faktisk har i dag:

”Det er viktig å ha med brukermedvirkning, men man må ha et lovverk som er styrende sånn at den som sitter på brukersiden ikke alene skal sitte med ansvaret for at det tilrettelegges, men kan være med å si at i henhold til lovverket så skal det tilrettelegges, og her kommer ikke jeg inn.”

Slik jeg tolker både denne og andre informanter, så har tidligere erfaring med brukermedvirkning i stor grad dreid seg om at organisasjoner medvirker for å ”passe på” at deres rettigheter til et tilrettelagt miljø blir ivaretatt. De skal være med for å passe på at veiledningsmaterialet og utarbeidete standarder blir fulgt opp. Dette hevder flere, også i NHF og NBF, egentlig er unødvendig, men det oppfattes likevel som en nyttig kontrollfunksjon. Utgangspunktet for en slik tilnærming ligger muligens også i at universell utforming forstås som implementering av forholdsvis enkle prinsipper og tiltak. Som jeg har vært inne på tidligere er det innenfor gitte rammer, som kan være både de fysiske omgivelsene og budsjetter, ikke alltid at den optimale løsningen er enkel eller mulig å komme frem til. Et nøkkelord i planlegging og utforming er i følge en av mine ”arkitekt informanter”, *kompromiss*. Og som hun videre sier;

”I dag er brukermedvirkning veldig i fokus, og alle skal være med å si noe i alle mulige sammenhenger. Og til en hver tid ... alt skal på høring hele tiden ... og, altså, en plan, det er ikke sikkert at den beste planen er et kompromiss mellom alt. Så det er noe med å få ro til å tenke gjennom alle de innspillene og kna det prosjektet som man har.”

Dette er ikke diskutert i særlig grad i litteraturen om universell utforming, men som Aslaksen (2003) skriver, innebærer kompromiss og nesten gode løsninger for mange ubrukelige løsninger. Organisasjonene har kanskje nettopp av denne grunn en vanskelig rolle, i og med at de både ønsker å være kritiske og kunne være i en posisjon hvor de kan

---

kreve tilrettelegging, og nå universell utforming, fordi det er vedtatt som et grunnleggende hensyn for planlegging og utforming i Bjørvika. Samtidig virker organisasjonene gjerne som konsulenter, som skal kunne bidra med den nødvendige innsikt som gir universell utforming. Dersom ”kompromiss” er det normale, kan man tenke seg at organisasjonene må nøye seg med å finne et akseptabelt kompromiss, selv om dette i utgangspunktet ikke er forstått som godt nok. Å finne det beste kompromisset kan man forstå som en oppgave for dem med faglig ansvar. Spørsmålet er her om organisasjonene har eller bør ha dette ansvaret eller deler av det. Slik det fremstår i min undersøkelse, så er det et faglig ansvar å utarbeide konkrete forslag som også ivaretar universell utforming, men hvorvidt hensynet til universell utforming er ivaretatt, er det til en viss grad opp til organisasjonene å avgjøre. Flere forstår hensynet til universell utforming som ivaretatt når kravene fra organisasjonene er oppfylt, eller i tilfeller der det ikke er mulig, at organisasjonene har akseptert løsningene. En av mine informanter fra plan- og bygningsetaten uttrykte det slik; ”Når de [*handikaporganisasjonene*] har sagt ja, så er de jo gissel til evig tid ... da har man nådd målet, da ser man ikke videre, bortsett fra i detaljene da selvfølgelig”. Det vil si at organisasjonene får et visst ansvar som ”godkjennende” instans. Å tilrettelegge for å tilfredsstille handikaporganisasjonene kan i følge en av informantene også forstås som et levende motiv nå, fordi det er så mye fokus på universell utforming slik at; ”du kan jo lure på om du gjør dette ekstra kostnadskrevende tiltaket for ikke å bli hengt ut ... det må jeg dessverre innrømme og si”.

Organisasjonene ønsker, samtidig med flere muligheter til medvirkning og reell innflytelse, også at universell utforming skal være en del av praksis i fagene. Det er jo fagprofesjonene som skal kunne dette. Men slik informanten fra NHF uttrykte det, så sliter organisasjonen med å få samfunnet og de store aktørene i byggebransjen til å akseptere begrepet universell utforming slik de mener det skal være. I denne sammenhengen oppfatter jeg det for det første som en utfordring at organisasjonene på sett og vis har, eller forsøker å ta, det faglige ansvaret ved å utarbeide veiledere og knytte til seg kompetanse. Videre at det holdes kurs for medlemmene i universell utforming, slik at de skal kunne medvirke i plansammenhenger for å ivareta universell utforming. På denne måten tar de også ansvar for hva universell utforming skal være. For det andre kan det se ut til at forståelsen av universell utforming i stor grad baserer seg på en politisk og rettighetsbasert tilnærming. Tilrettelagte omgivelser er en rettighet og derigjennom et i hovedsak statlig ansvar. Universell utforming

er videre vedtatt politisk og bør derfor følges opp med vedtak og planer for gjennomføring. Lovverk forstås som helt nødvendig for at universell utforming skal bli virkelighet, og ut fra dette perspektivet forstås også tydelighet i forhold til tolkningen av hva ”konkret universell utforming” skal være som helt nødvendig. Slik jeg forstår dette, har man i NHF liten tillitt til at universell utforming vil kunne bli et resultat av en faglig basert tilnærming alene. Politikk og lovverk må ligge bak. Han sier for eksempel; ”... vi må ha et lovverk, vi må bli enige om en del krav som skal ligge til grunn for å få universell utforming, det nytter ikke å ha tre sånne diametre på de sirklene. Vi er villige til å si; ok, 150, men da forholder man seg til 150”. Dette er kanskje en realistisk tilnærming, men ut fra min forståelse av universell utforming ikke i henhold til intensjonene om å ivareta *alle*.

Et viktig spørsmål er derfor om den sterke forankringen i organisasjonene bidrar til en fortsatt svak forankring i fagene, særlig med hensyn til en kritisk tilnærming rettet mot brukbarhet for *alle*. Ut fra mitt case kan det se ut til at det i stor grad er opp til organisasjonene å definere hva universell utforming er, og hva som er godt nok. I plansammenhenger forsøker flere slik å ivareta *handikaporganisasjonenes* interesser for og krav til brukbarhet.

Organisasjonene er veldig opptatt av at universell utforming ikke er vanskelig i praksis. I mange tilfeller er det nok mye som kan gjøres som ikke er vanskelig, noe som også bekreftes av andre informanter. Men å ikke anerkjenne at universell utforming *også* innebærer vanskelige avveininger og utfordringer, bidrar, slik jeg forstår det, også til å svekke den kritiske tilnærmingen som representerer selve grunnholdningen i universell utforming. Brukermedvirkning har jeg forstått som en metode for evaluering og kritisk tilnærming for bedre å forstå forhold mellom variasjonen og mangfoldet av ulike forutsetninger og omgivelser. Slik jeg har tolket ideen og strategien universell utforming, så har den en sterk faglig tilknytning, som ikke baserer seg på å gjøre som brukerorganisasjonene ønsker. Universell utforming er basert på kunnskap om brukernes ulike utgangspunkter og forutsetninger, og at man ut fra dette kan skape løsninger som ideelt sett dekker alle. Den er brukerorientert, men ikke deltakerorientert. Den er viktigere for dem med funksjonshemninger enn andre, men den ”tilhører” dermed ikke funksjonshemmede eller deres organisasjoner. På bakgrunn av teorier om planlegging og medvirkning som metode for kritisk tilnærming og evaluering, vil man kunne forstå nødvendigheten av lovfesting og standardisering i saksbehandling. Men brukerorganisasjonene burde i en slik

---

sammenheng fungert som en stadig påminnelse om de store variasjonene med henblikk på brukernes ulike forutsetninger, og ikke være dem som insisterer på forenkling. Det synes imidlertid i min empiriske undersøkelse, som at brukerorganisasjonene også driver med saksbehandling og kontroll, og av denne grunn også har behov for noen ”tommelfingerregler” og standarder. Videre kan forenkling og standardisering muligens forstås ut fra at organisasjonene driver med strategisk politikk i forhold til å få et samfunn som er bedre tilrettelagt, et arbeid som er rettet mot planmyndigheter så vel som private utbyggere, men hvor målbarhet og resultater er viktig.

Handikaporganisasjonene har en formell rett til medvirkning etter plan- og bygningsloven. Denne retten kan forklares/forsvares på bakgrunn av at formålet med planlegging også er å ivareta svakere og spesielt sårbare grupper i samfunnet. Det er slik viktig at organisasjonene medvirker med hensyn til medlemmenes interesser, som gjerne må forstås som en del av universell utforming og som interesser det er svært viktig å ivareta, men i denne sammenhengen og ut fra tidligere teoretiske diskusjoner, forstår jeg det likevel som riktigere men likevel at universell utforming som prinsipp er et faglig ansvar som handler om *alle*.

7.7 Universell utforming, en faglig forankret tilnærming

Jeg forstår det slik at man i plan- og bygningsetaten forsøker å ivareta universell utforming på lik linje med andre hensyn som skal ivaretas. Først og fremst ut fra standarder i veiledningsmateriell, og dernest ut fra dialog med aktuelle organisasjoner. Organisasjonene brukes aktivt, og det innrømmes at de i mange tilfeller får noe ansvar, men universell utforming forstås likevel som et hensyn det er opp til plan- og bygningsetaten å sørge for at blir ivaretatt. Ideen om universell utforming er nok likevel i større grad forstått som ivaretagelse av handikappedes behov for tilrettelegging, enn som en grunnleggende kritisk holdning til brukbarhet som en viktig del av god design. Noen har ideen om universell utforming som grunnleggende holdning, og det er personer som jobber med universell utforming. Det følgende sitatet kan beskrive en slik holdning til universell utforming.

”Den første gurun vi møtte i studiene var jo Le Corbusier. Og alt vi laget var jo da ut i fra et menneske på ca 180 cm. Noen var så freidig at de satte sin egen høyde. Så kom vi i kontakt med Neufert, og han var jo en del av Bauhausskolen og var veldig opptatt av at alt skulle fungere, størrelser og høyder og sånt. Han har laget en bibel, et tjukt oppslagsverk over hvor stort absolutt alt er, hvor stor plass trengs det mellom bordet og veggen for å få reist seg fra en stol. Hvor stor avstand må du ha i en café for å få inn et bord med tre stoler, for å få inn 100 mennesker i et auditorium, hvor stort må det være og hvordan bør det utformes. Idealmann det og, men han hadde en for USA og en for Europa. Litt større for USA! Og denne boka var jo så nyttig! Særlig når du hadde litt dårlig tid, ellers gikk vi jo rundt med tommestokken. Så her har du først Corbusier så har du Neufert og nå universell utforming med individet i fokus. Før skulle det være så enkelt som mulig. En standardmann! Nå må vi tenke helt annerledes og det er klart at det blir mye mer komplisert ... men jeg håper det blir mer frodig.”

Andre forholder seg til universell utforming mer som ett av flere viktige hensyn man er pålagt å ivareta og vektlegger nødvendigheten av noen minimumskrav, ut fra en praktisk tilnærming. Man kan ikke forvente at alle skal være ”ekstremhumanister”, som en arkitekt uttrykte seg. For å få til et bedre tilrettelagt samfunn vil man i praksis, slik jeg forstår mine informanter, også ut fra de teoretiske perspektivene, trenge både et lovverk som referer til noen minimumsnormer, og evne til innlevelse. Lovverket er viktig overfor store og motvillige utbyggere, men det trengs i tillegg bevisstgjøring. Det vil si at man godt kan ta utgangspunkt i standardisering, men at det også er nødvendig med kunnskap om ulike hensyn som skal ivaretas. En holdningsendring og en måte å tenke på forstås derfor av informantene som har jobbet mye med universell utforming, som nødvendig for å finne frem til de gode løsningene. Gode løsninger ivaretar både det funksjonelle og det estetiske ut fra et bredt brukerperspektiv. Dette forstås som en utfordring å få til i seg selv, og ikke minst i forhold til at også er en rekke andre hensyn som skal ivaretas.

Jeg har beskrevet og tolket universell utforming som en faglig forankret tilnærming hvor evaluering er forstått som en viktig kvalitet. Først ut fra ideen om at det trengs mer og bedre kunnskap, dernest fordi evaluering er en metode som kan brukes til å opprettholde en kritisk søkende holdning. Det var ingenting i Bjørvika område som var helt ferdigstilt da jeg gjorde mine intervjuer, resultatevaluering av dette område var derfor ikke et stort tema. Jeg skal likevel formidle noen tanker om evaluering som kvalitet ved planlegging og utforming slik det fremkom i intervjuene.

7.8 Kontroll og evaluering

Evaluering av ferdigstilte prosjekter med hensyn til universell utforming og med den hensikt å skaffe mer kunnskap om forholdet mellom mennesker og arkitektur er i følge mine informanter ikke vanlig. Men de hevder at evaluering av prosjekter er noe som gjøres hele veien, underveis. Den form for evaluering informantene viser til er da først og fremst den kontrollen som utføres av den som har prosjektlederansvar og plan- og bygningsetaten. Plan- og bygningsetaten må godkjenne bebyggelsesplan, detaljprosjekt og rammesøknad som skal ivareta programvedtak og de føringer som ligger i reguleringsplanen. Denne kontrollen involverer da langt mer enn bare universell utforming. En sier:

”Universell utforming er nå i skuddet, og det er mange som samler på eksempler og som jobber med dette og etter hvert forteller hverandre om dette, og det er en del nettsider som er fine å bruke. Jeg vet Bærum kommune laget en gang en sånn sjekklister, kanskje i 96/97. Og i en plan- og byggeprosess så sjekker du jo hele veien, i og med at du må fylle ut skjema, så det er jo et system. Men det er så mange ting som skal følges opp, fra a til å, sånn at det å sikre at universell utforming er med i alle ledd, og at noen går gjennom bygget kun i forhold til det på slutten, det ... så bra er det ikke enda altså ... det skjer feil hele veien.”

Den evaluering som skjer underveis av prosjekter, vil ikke være rettet bare mot universell utforming, men flere av informantene mener at krav på bakgrunn av universell utforming likevel blir tatt hensyn til og ivaretatt så godt det lar seg gjøre gjennom den lange kjeden av premissgiving, forming og kontroll som skjer i veldig mange ledd. Det er likevel en stor utfordring, som en av informantene sier, fordi det er mange krav som skal tilfredsstilles:

”Hele veien så skal vi bli flinkere på alle områder, og vi har teknologi så det er nesten ikke måte på hva vi kan få til. (...). Det er veldig vanskelig.”

Evaluering av et prosjekt i etterkant er en måte å opprettholde den kritiske holdningen på, også på sikt. Slik jeg tolker hensikten med evaluering som en del av strategien universell utforming, bygger den på ideen om at man hele tiden skal forholde seg kritisk til de løsninger man velger og hele tiden ha faktiske brukere som referansepunkt i dette arbeidet. Dette gjør man for å opparbeide mer kunnskap og eventuelt nye måter å forstå hvordan folk forholder seg til og berøres av omgivelsenes utforming. Evaluering blir da både prosessorientert og resultatorientert. Evaluering er prosessorientert som del av en kritisk metodisk tilnærming, og resultatorientert i en fase hvor det faktiske resultatet evalueres med henblikk på faktiske

brukere og kriteriene for universell utforming, eller andre ting man har jobbet med å få til underveis.

Denne tolkningen av evaluering skiller seg dermed fra informantenes syn og praksis. Slik jeg forstår mine informanter, er det nærmeste man kommer i dag den kontrollen som finner sted underveis, som i stor grad dreier seg om å ivareta funksjonskravene og konkrete krav i forhold til stigninger, heis og livsløpsstandard. I tillegg kommer den noe mer uformelle evaluering man gjør gjennom diskusjoner og i forhold til eksempelsamlinger, hvor hensikten kanskje i noe større grad kan forbindes med å peke ut løsninger som fungerer godt og løsninger som ikke fungerer godt. Men noen tradisjon for å arbeide med kritiske, teoretiske refleksjoner og begrunnelser, og ”hvorforspørsmål” som man finner i samfunnsvitenskapen, er det ikke grunnlag for å lese ut av mine intervjuer. Det som er viktig i følge en av mine informanter er at;

”Landskapsarkitekten/arkitekten må være den som kan så mye at han klarer å implementere dette i designen, så må planleggeren klare å sette de riktige kravene i de overordnede dokumenter. Så må byggherren skjønne hva dette her dreier seg om, ikke ha alle de der detaljkravene, men forstå, ha basiskunnskap om hensyn og hvorfor.” .

Implisitt, og som en tolkning av intervjuet i sin helhet, forstår jeg det slik at den kunnskapen som er nødvendig, finnes i profesjonene og i informasjons- og veiledningsmateriale. Dette er et syn som flere til en viss grad deler, og, som jeg tidligere har nevnt, at det finnes mye kunnskap som i dag ikke anvendes, uten at denne dermed forstås som fullstendig eller endelig.

Den evaluering som finner sted i forbindelse med universell utforming, kan slik se ut til å komme til uttrykk på forskjellig måte. Det er noe formalisert kontroll, gjennom plan- og bygningsetaten, det finnes noen internettsider og eksempelsamlinger med en mer uformell karakter og det er diskusjoner og ”snakk” arkitekter i mellom om løsninger som er valgt i ulike prosjekter. Ellers er arkitekter i følge en av informantene late til å lese; *”Altså, vi leser tidsskrifter og ser på bilder, altså det er rett og slett skummelt nesten. Jeg mener, det er en ganske liten håndfull arkitekter ... som skriver godt om faget sitt.”*

Mer evaluering er likevel ikke noe informantene generelt trekker frem som spesielt viktig i forhold til universell utforming. Hverken i form av mer kontroll eller i form av mer

---

kritisk og analytisk arbeid med å forstå hvordan prosjektene *faktisk* fungerer for brukerne. Hovedproblemet har, i følge informantene, med de holdninger som fortsatt mange har til mennesker med funksjonsnedsettelse, og kanskje til at hensiktsmessig eller funksjonell utforming skal være et like viktig krav til god utforming som estetikk.

I plan- og bygningsetaten har det i følge en av informantene imidlertid vært gjort en slags evaluering av situasjonen ”på huset” gjennom en to-delt idédugnad, hvor en del dreide seg om forståelse og erfaringer i forhold til plan- og byggesaksarbeid og en del om status på huset/bygningen. Denne har egentlig ingenting med utbyggingen i Bjørvika å gjøre, men den viser at man arbeider med å forstå hva universell utforming er i plan- og bygningsetaten, selv om det arbeidet i følge en informant ansatt der går ”ganske trått”. Plan- og bygningsetaten holder til i et bygg som gjerne oppfattes slik at tilgjengelighetshensyn er ivaretatt, i følge en informant derfra. Gjennom idédugnden fant man likevel en rekke forhold som ikke forstås som tilfredsstillende. Dugnden har derfor bidratt til en større bevissthet om kriterier for brukbarhet og universell utforming.

”Og vi kom jo fram til det at vi har veldig mye glassvegger med glassdører, som har dårlig kontrast som folk lett kan gå seg på. Altså, det estetiske er veldig bra, men man går på glassdører, selv folk som ser ganske godt. Og i kundesenteret er det dårlig akustikk, det er ikke noe tele-slynge, ikke noen som kan tegnspråk. Vi har et nummersystem som er vanskelig å orientere seg i for alle kunder, fordi du har to nummer på en måte (...) fordi det er to køer, og det er egentlig veldig vanskelig å skjønne når du kommer hit. (...). ... det er ikke noe heve- og senketerminaler og den skranken ved inngangen er kjempehøy. Så når vi først begynner å tenke sånn så er det masse her på huset, enda her mener vi at det er tatt hensyn til. Men vi ser at overalt er det løsninger som ikke fungerer.”

Det arbeides med å få til universell utforming, og å skape større bevissthet om hva som fungerer godt og ikke godt, særlig for funksjonshemmede mennesker. På plan- og bygningsetaten ønsker man å være gode på dette og blant annet derfor er det også ansatt en person som har et slags ansvar for å jobbe med dette internt i etaten.

Universell utforming kan man tenke på som et grunnleggende prinsipp som kan være en del av alle ledd i en plan- og utformingsprosess, men det vil, i følge flere av informantene, aldri kunne bli mer enn ett av flere hensyn. Dette kan man si handler om at universell utforming også må vurderes i forhold til verdier og hensyn utenfor konseptet. Hvordan ulike

hensyn veies mot hverandre vil også ha betydning for hva universell utforming blir i praksis. Slike avveininger kan være del av en mer generell forståelse av hvilke hensyn som absolutt må ivaretas og hvilke hensyn som forstås som mindre viktige. Avveininger mellom ulike hensyn kan også forstås ut fra en konkret situasjon hvor universell utforming forstås som mer eller mindre viktig, og på bakgrunn av hva som er praktisk mulig i denne situasjonen.

7.9 Universell utforming som ett av flere hensyn

Det finnes i følge informantene konkrete tekniske utfordringer hvor man i dag ikke har en god løsning, for eksempel i forhold til brannsikkerhet. I bygg med flere etasjer skal det være heis, og det er greit, men begynner det å brenne må man ta trappen. Folk i rullestol kommer inn og opp, men kan få store problemer med å komme ned og ut om det begynner å brenne. Brannløser skal være automatiske, men er ofte tunge og trenger ”et puff”, eller har et håndtak som det for noen kan være svært vanskelig å presse ned fra en rullestol.

Et annet hensyn som også forstås som viktig å ivareta, er bevaringsinteresser, hvor alt helst skal være så autentisk som mulig. Avveininger mellom ønsket om tilgjengelighet og ønsket om å bevare det autentiske kan man i mange tilfeller forstå som en interessekonflikt. En sier; *”Jeg var i Bergen og så en rampe opp til en middelalderkirke, det var flott, samtidig som det var ... mange ville sikkert synes det skurret.”* En annen av informantene referer til tårnet på Nidarosdomen som et sted det ”bare blir for dumt” å tilrettelegge, med for eksempel en heis utenpå. På tilsvarende vis kan eksepsjonell arkitektur forstås som kunst, slik Wijk (2002) viser til. Arkitekturen har ikke da nødvendigvis en funksjonell eller hensiktsmessig utforming, slik ideen om universell utforming legger til grunn, men handler i større grad om eksperimentering med form og uttrykk. Spørsmålet er likevel, i hvilke tilfeller er det greit at tilgjengeligheten blir mindre god fordi bygget i seg selv er kunst?

I Bjørvika har nå operaen kommet, som et symbolsk sett viktig bygg for Oslo, ikke minst gjennom arkitekturens særegenhet. Bygget kan forstås som kunst, og som eksepsjonell arkitektur. Politisk har likevel folkeliggjøring vært en viktig strategi. Dette skal være et bygg som tilhører hele Oslos befolkning, som alle skal kunne være stolte av, og i denne sammenhengen har også offentlig tilgjengelighet vært et tema. Operaen er ikke et eksempel på universell utforming, selv om det er gjort visse tiltak i forhold til tilgjengeligheten, som

---

jeg tidligere har vært inne på. Men den *offentlige tilgjengelighet* som diskusjonen også dreier seg om, har forankring i en annen diskurs. Operaen er ikke tenkt som et bygg for den ”kulturelle eliten”, men som et bygg hele Oslos befolkning skal kunne glede seg over å være stolte av. En utviklingstrend har vært en økende privatisering av byrom, gjennom for eksempel gjennom kjøpesentre hvor ungdom som ”står og henger”, ”skatere”, tiggere og uteliggere ofte holdes vekk ved hjelp av vakthold, fordi de ikke ”passer inn”. Dette er en trend man i plan- og bygningssetaten forsøker å motarbeide, de offentlige rommene skal være for alle. En av informantene filosoferte her litt over dette med offentlig tilgjengelighet og privatisering i forhold til universell utforming. Ofte betyr privatisering faktisk bedre beskyttelse for de som får være innenfor, og det kan jo kanskje forstås som en bedre løsning for mange funksjonshemmede. De byrommene som private har ansvaret for, er også ofte bedre passet på og vedlikeholdt enn mange av de offentlige, som i mange tilfeller bare blir stående og forfalle. Dette kan informanten ha rett i, Aslaksen skriver for eksempel om universell utforming at; *”kravene til trygghet må være ivaretatt gjennom innsyn og åpenhet til alle ledd i kommunikasjonslinjene, eventuelt supplert med synlig vakthold”* (2003:49). Prinsippene om universell utforming kan slik utfordres av ideer om offentlig tilgjengelighet og urbane kvaliteter.

At operaen skal være tilgjengelig for offentligheten vil kunne dreie seg om at folk skal kunne gå på taket utenom åpningstidene, uten vakthold og regulering, eller bruke kafé og bar som ligger inne i bygget selv om man ikke skal se en forestilling. Operataket kan man videre forstå som del av den eksepsjonelle arkitekturen, og som et utgangspunkt for en kanskje helt ny og særegen opplevelse for dem som får gå på det. Men hvordan kan man forstå brukbarhetsperspektivet og hensiktsmessighet i denne sammenhengen? Hva er i dette tilfellet viktigst, det eksepsjonelle og kanskje uventede, eller det forutsigbare og trygge som universell utforming på mange måter representerer?

Før den offisielle åpningen av operaen var det en ”åpen dag”, hvor folk fikk komme og gå på taket. Dagen etter kom det masse kritikk i avisene fordi alt var blendene hvitt, det var snublekanter, ikke gelender og en hadde falt og slått seg stygt. Det var forbundet med en viss risiko å gå der. Hvis operataket skal forstås ut fra at det er eksepsjonell arkitektur og kunst, er det i følge Wijk (2002) greit at tilgjengeligheten ikke er god. Spørsmålet er imidlertid om dette innebærer at tilgjengeligheten må reguleres med vakthold og åpningstider for å ivareta de besøkendes sikkerhet. Operataket kan man derfor forstå både som

eksepsjonell arkitektur, ut fra ønsket om offentlig tilgjengelighet og ut fra universell utforming og brukbarhet. Jeg kan ikke her se at det ene perspektivet nødvendigvis er riktigere enn det andre, men at operataket er et eksempel på hvordan ideen om universell utforming må veies mot andre hensyn, som opplevelse og toleranse for at dette kan innebære en viss forhøyet risiko for å snuble.

Miljø og bærekraftig utvikling er også viktige hensyn i dagens planlegging og politiske målsettinger, på samme måte som universell utforming. Hensynet til miljøet kan likevel forstås som mye viktigere for fremtiden, slik blant annet en av informantene så det. Det betyr ikke dermed at målsettingene om universell utforming og bærekraftig utvikling står i konflikt med hverandre, men at det rett og slett kan bli viktigere å finne måter som kan redusere miljøproblemer, eller ”økologiske fotavtrykk” som en sa det, enn å etablere god praksis for universell utforming. I en planleggingsammenheng vil slike målsettinger nødvendigvis måtte veies mot hverandre i forhold til hvor store ressurser som settes inn og hvordan man prioriterer. En av informantene sier;

” ... det er et hierarki, for eksempel brann, når du kommer med innspill om brann så er det ingen som mukker, det gjør man bare, og på energi så er det og blitt litt sånn etter hvert at miljø er godt innarbeidet ... altså frosken måtte de ta ned fordi et var feil tresort og så videre ... og det er ikke sikkert de hadde tatt den ned fordi den ikke var tilgjengelig, ennå, så det er noe med det hierarkiet som er viktig å tenke på.”

Denne informanten referer også til erfaring fra tidligere prosjekter, hvor en viktig årsak til at de faktisk fikk til mye bra i forhold til universell utforming, og så mye bra at de fikk en pris for det, antakelig var at det alltid var politisk enighet om at dette var viktig, at det var en menneskerett. Politikerne gav seg ikke overfor utbyggerne før tilgjengeligheten var god. Dette er også i tråd med hva Imrie & Hall (2001:84) har funnet, det er sjeldent at utbyggere motsetter seg politiske krav.

Politikerne har en viktig rolle i planlegging fordi de på mange måter legger føringer på hvordan ulike hensyn skal veies mot hverandre. De kan i prinsippet bestemme om universell utforming skal være like viktig eller mindre viktig enn for eksempel estetikk og eksepsjonell arkitektur, økonomi, bærekraft eller også ivaretagelse av grunneieres interesser ut fra ideer om at byutvikling må tilpasses marked og etterspørsel. Det vil si, de kan ikke

---

bestemme grunneieres interesser, men de kan stille krav til grunneierne i større og mindre grad.

Det er i hovedsak to tema som peker seg ut som viktige og spesielt frustrerende for mine informanter som arbeider med universell utforming, og begge tema reflekterer vilje til å prioritere brukbarhet og tilgjengelighet. Det er utbyggernes krav om høyest mulig avkastning og ellers liten interesse for universell utforming, og det er ideer om estetikk og en moderne by, som kanskje er særlig viktig på politisk nivå. Universell utforming vektlegger spesielt det funksjonelle aspektet ved arkitektur og design. Deler av Oslo kommune og deler av arkitektstanden vektlegger, ifølge mine informanter, i mye større grad det estetiske aspektet ved arkitektur. Som en av informantene sa;

”Estetikk handler mye om smak og det handler om følelser, vakkert er rett og slett vanskelig å vedta. Å sloss mot begreper som er ladet med følelser, som for eksempel ”vakkert”, men også ”moderne”, som og flittig brukes av Oslo kommune, er en mye større utfordring og på et helt annet nivå enn en diskusjon over tekniske løsninger”.

Det er i følge flere av mine informanter ofte sagt at manglende tilgjengelighet og dårlige løsninger skyldes at man ikke har tenkt gjennom prosjektet tilstrekkelig, men ved flere tilfeller trekkes ”Hovedstadsaksjonen” frem som et eksempel på det motsatte. Ved opprustingen av Karl Johans gt., ble det politisk vedtatt at estetikk skulle være viktigere å ivareta enn tilgjengelighet for funksjonshemmede.

Jeg skal ikke utdype politikernes føringer for Bjørvika utbyggingen, men med utgangspunkt i at universell utforming som brukbarhet for alle er beskrevet som et premiss for utbyggingen i Bjørvika, i politisk vedtatte dokumenter, er det på en måte litt spesielt at byråd Merete Agerbak-Jensen (H) kan ta ett slikt standpunkt som Katarina Dale Håkonsen viser til i sin artikkel ”Byer uten barn”⁵

”I det store og det hele mener politikeren at det tilrettelegges for at barn kan bo i Oslo, men innrømmer noen unntak: - I Bjørvika er det ikke egnet. Og heller ikke i tjukkeste gryta, midt i et veikryss i Oslo, bør nok barnefamilier bo, sier byråden [Merete Agerbak-Jensen]”

---

⁵ Dogamagsinet 17.1.2008. Se www.norskform.no/

Universell utforming er vedtatt nasjonalt, politisk, av kommunen, og i Fjordbyplanen. Det utarbeides nasjonale retningslinjer og et lovforslag er på vei. Universell utforming bør derfor også *politisk* forstås som viktig å ivareta, også i Bjørvika vil nok flere mene. Dette er imidlertid et utsagn som sier noe om at det også ligger *andre verdier* til grunn for politikernes forståelse av hva som er godt og riktig.

7.10 Planlegging og politikk

Jeg har vektlagt en forståelse av ideen om universell utforming som en faglig forankret, kritisk og helhetlig tilnærming til forståelse av brukbarhet. Jeg har videre forsøkt å se denne i lys av teorier om planlegging og medvirkningstenkning. Jeg har kort vært inne på den instrumentelle og formålsrasjonelle planleggingens idealer, hvor planlegging og politikk forstås slik at politikerne setter mål og administrasjonen utarbeider nødvendige planer og tiltak basert på sin kunnskap og ekspertise for å nå de politiske målsettingene. Planlegging og politikk er i et slikt perspektiv forstått som adskilte aktiviteter og av flere også forstått som den dominerende normen i dag, for hvordan planlegging bør skje. Dette kan også synes å ligge til grunn for ideen om universell utforming i planleggingen av Bjørvika området, i og med at universell utforming er formulert som en overordnet målsetting. Universell utforming som en politisk målsetting, er det opp til administrasjonen å ivareta på en god måte, og universell utforming av byrommene er et faglig ansvar. En situasjon med kommandomakt over ønskelige og nødvendige handlinger, fullstendig kunnskap og klare mål må likevel forstås som en ”ideal-situasjon” som ikke eksisterer i offentlig planlegging (Amdam & Amdam 2000). Nyere teorier om planlegging vektlegger at planlegging i dag er kompleks, involverer en rekke forskjellige aktører og er styrt av mange hensyn som ikke er basert på kunnskap i tradisjonell forstand. Politikernes rolle forstås i denne sammenhengen som svært viktige, blant annet fordi politiske beslutninger har et grunnlag i en annen rasjonalitet enn ”fagrasjonalitet” (Kleven red. 1998).

Forholdet mellom politikk og planlegging kan man se som et gjensidig avhengighetsforhold og som et forhold det er viktig å forstå, fordi mye av forklaringen på gapet mellom norm og virkelighet antakelig ligger der (Kleven red. 1998, Amdam & Veggeland 1998). Planleggingens idealer varierer, men legger i all hovedsak til grunn handling basert på kunnskap. Politikere legger imidlertid en annen form for rasjonalitet

---

til grunn, slik at deres handlinger oftest er et resultat av en helt annen logikk. Man kan si at planleggingens problemperspektiv er rettet mot å avdekke sammenhenger og legge til rette for organisert felles handling, noe som innebærer komplekse beslutningsprosesser (Kleven red. 1998). I politikken derimot, er utfordringen å gjøre problemene håndterbare, innenfor det som synes mulig, noe som innebærer forenkling (ibid). Problemene forstås også ofte innenfor et mindre ansvarsområde, og som enkeltstående problem. Politikerne må videre søke oppslutning for sine standpunkter, noe som ofte innebærer små skrittvis endringer og tiltak fordi det generelt minimaliserer konflikter (ibid). Det er heller ikke slik at det politisk er uinteressant hvilke tiltak og virkemidler som iverksettes, slik at man velger ut fra hva som kanskje faglig sett anses som den beste løsningen. Valg av virkemidler representerer ofte viktige ideologiske standpunkter (Kleven red. 1998). Planlegging kan på en måte beskrives som en kunnskapsbasert forberedelse til handling, men, i følge Flyvbjerg (1992, i Amdam & Veggeland 1998), er det også slik at de fleste *avgjørelser* i en planleggingssammenheng i større grad styres av strategier og taktikk enn av kunnskap.

Politikere kan også forstå hensikten med planlegging ut fra andre perspektiver enn dem man gjerne ser i teorier om planlegging. Kommunene planlegger fordi de er pålagt å utarbeide ulike planer av staten (Kleven red. 1998). De kan også utarbeide planer fordi *"rasjonelle og logiske beslutningsmetoder oppfattes som et kjennetegn på en "god" organisasjon. Et godt utviklet planleggingssystem kan avleses som et symbol på formålsrettet og effektiv virksomhet"* (Kleven red. 1998:167). Planlegging blir i dette perspektivet en slags symbolsk handling. Kommunene kan selvfølgelig også planlegge fordi det forstås som nyttig, men i følge Kleven red. (1998) har kommunal planlegging elementer av alle tre; planlegging er noe man både må gjøre, bør gjøre og kan ønske å gjøre. Jeg skal, som sagt, ikke spekulere særlig over politikernes ideer om planlegging av Fjordbyen og Bjørvika, men i tillegg til disse tre elementene, kan hensikten med deler av planleggingen for Bjørvika og Fjordbyen se ut til å dreie seg om å tiltrekke oppmerksomhet. Jeg tenker da på hvordan områdene profileres utad og, slik jeg har vært inne på, hvordan temahefter for områdene skal være både støtte for fremtidig saksbehandling, og samtidig være inspirasjon til dem som skal kjøpe og bygge ut eiendommene.

I dag har utbyggerne i følge Isdahl (2004) mer albuerom enn på lenge, han skriver også; *"Samtidig vet vi at dagens politikerflertall ikke er villig til å gå inn med nye tilskudd, prisregulering, skjerperte standardkrav og andre virkemidler fra tidligere tider. Det er og blir*

utbyggerne og deres planleggere som sitter med nøkkelen til forbedrete boligløsninger.” (Isdahl 2004:21). Han peker også på hvordan man på plan- og bygningsetaten i Oslo har trappet ned utviklingen av egne planer til fordel for innsendte planer.

Oslo kommune har i forbindelse med utbyggingen av Bjørvika, inngått en utbyggingsavtale med Bjørvika utvikling AS, hvor formålet med avtalen er å; *”legge til rette for en helhetlig utbygging av Bjørvika. Utbyggingen skal skje i henhold til vedtatt reguleringsplan og fordele ansvar og risiko tilknyttet samarbeid, utbygging, drift og finansiering av teknisk og sosial infrastruktur.*” (Se www.bjorvikautvikling.no/). Bjørvika infrastruktur, som eies 100 % av Bjørvika utvikling AS, har imidlertid ansvaret for prosjektering, bygging og finansiering av offentlige veier, broer, parker, allmenninger, gang- og sykkelstier og kai fronter (ibid). Bjørvika kan slik også forstås som et eksempel på planlegging etter en ”governance-modell”, med utstrakt samarbeid mellom offentlig og privat sektor. Som informantene har påpekt har ikke dette bare vært enkelt, og i denne sammenhengen forstås også universell utforming som ganske lett, sammenlignet med andre utfordringer som det er mye mer diskusjon om. Dette kan tolkes på flere måter. Det kan bety at universell utforming slik det *defineres i praksis*, er ganske enkelt, og det kan bety at man har operasjonalisert universell utforming til noen standarder men uten å ivareta den *kritiske holdningen*. Det kan også bety at *manglende bevissthet* om en rekke problemstillinger gjør konseptet enklere. Men det kan også bety at andre hensyn og kvaliteter forstås som mye viktigere. For eksempel vil det at de brede allmenningene som gir åpninger ut mot sjøen for de eksisterende og bakenforliggende bydelene kunne vurderes som et så grunnleggende viktig grep i planen, at det ikke vil være aktuelt å legge disse annerledes for å unngå kravet til heis eller høyere stigningstall enn det Norges handikapforbund anbefaler. Politikernes føringer vektlegger høy estetisk kvalitet (jamfør Plan- og bygningsetaten 2004), og, som jeg har vært inne på, har dette bidratt til noen utfordringer med hensyn til universell utforming.

Mine informanter har også påpekt, og som flere andre tidligere, at universell utforming ikke kan være arkitektens ansvar alene, fordi veldig mange avgjørelser er tatt når arkitekten kommer inn i bildet. Det handler også om at små og store endringer som skjer underveis i selve byggeprosessen er utenfor arkitektens kontroll. Som jeg har vist i oppgaven generelt og gjennom caset spesielt, er det mange aktører, prinsipper, ideer og lokale forhold som påvirker operasjonaliseringen av universell utforming i praksis. Det kan slik se ut til at like mye som nødvendigheten av at flere får kunnskap om universell utforming, så er det

aktører som fortsatt må overbevises om at bedre tilrettelagte omgivelser er viktig. Som Imrie & Hall (2001) skriver, må særlig politikere og utbyggere overbevises om at bedre tilrettelagte omgivelser er viktig og de må i større grad anerkjenne funksjonshemmedes behov.

Et av hovedargumentene mine er at det finnes et spenningsfelt mellom hva universell utforming betyr i ulike tolkninger, teoretisk og praktisk. Noe av utfordringen er derfor å skape en konsensus om hva universell utforming skal være. Dette gjelder for eksempel i hvor stor grad universell utforming skal operasjonaliseres til konkrete standarder, om man kan operere med flere ulike standarder, og i hvilke tilfeller standardene skal hevdes. Det er også spørsmål om hvor universell utforming er *viktig* å få til, og hvor det er *reelt* å få det til?

8. Konklusjoner og avsluttende refleksjoner

Jeg har gjennom oppgaven belyst ideen om universell utforming fra ulike innfallsvinkler, teoretiske så vel som praktiske. Jeg har gjennom dette vist at universell utforming også kan forbindes med ulike *diskurser* som igjen vektlegger ulike prinsipper. For eksempel er den funksjonelle tilnærmingen, basert på brukbarhetskriterier én, rettighetstilnærmingen med vekt på standardiseringer og lovverk en annen, og den mer deltakerorienterte tilnærmingen med vekt på funksjonshemmede en tredje. Disse ulike diskursene impliserer noe ulik tolkning og operasjonalisering av, eller praksis for universell utforming, som kan bidra til en forklaring av manglende konsensus om hva universell utforming innebærer, teoretisk og praktisk. I tillegg kommer de mer praktiske utfordringene og strukturelle forutsetningene for planlegging og utforming som kan synes å begrense muligheten for å få universell utforming til i praksis. Studiens funn er ikke entydige, og mine konklusjoner vil da heller ikke være det. I dette avsluttende kapittelet er intensjonen derfor å samle noen av de forskjellige perspektivene og *flertydigheten* som er vektlagt i oppgaven. Jeg vil også belyse universell utforming som et konsept med paralleller til det kanskje enda mer populære konseptet ”bærekraftig utvikling” i kapittel 8.2. Dette blir på en måte et nytt perspektiv på universell utforming, men det er nettopp *studiens funn* som gjør en slik sammenligning relevant. Hensikten er derfor å vise hvordan konseptet, særlig med henblikk på organisasjonenes spesielle rolle, kan forklares på en annen og kanskje mer meningsfull måte enn det denne oppgavens teoretiske rammeverk har tillatt.

8.1 Universell utforming som en ny måte å tenke på

Ideen om universell utforming kan man si legger til grunn en måte å tenke på som ikke har vært vanlig. Medvirkning og eksternt press på profesjonene, for eksempel gjennom krav fra nasjonale eller internasjonale institusjoner, kan være et virkemiddel som bidrar til at denne måten å tenke på blir internalisert, blir vanlig. Som Imrie & Hall (2001) har funnet, er dette også en mye viktigere årsak til endrede holdninger enn kritisk refleksjon innenfra i profesjonene. Flere av informantene mine trekker også frem bevisstgjøring og holdningsendring som fortsatt nødvendig, og slik at; ”*det blir en del av de tingene du naturlig sjekker*”, som en av informantene sa.

I dag er det mye oppmerksomhet rettet mot begrepet universell utforming, i plansammenhenger, politiske sammenhenger og i media. Dette betyr ikke dermed at innholdet i begrepet er internalisert, eller at problemstillingene faktisk er erkjent av alle viktige aktører. En internalisering av universell utforming i profesjonene kan man si forutsetter en nødvendig læringsprosess og eventuelt en holdningsendring, noe som vil kunne være vanskelig å stille som konkret krav i en plan. Fordi planlegging og utforming generelt involverer svært mange ulike aktører og fordi ansvaret på mange måter pulveriseres, som en av informantene påpeker, kan man også forstå det som nødvendig at ”denne måten å tenke på” internaliseres i hver enkelt aktør. Det betyr, i følge både informanter og for eksempel Imrie & Hall (2001), at mange må vite noe, men likevel at det viktigste er en erkjennelse av problematikken, på alle nivå i en planleggingssammenheng.

Den empiriske undersøkelsen viser at problemstillingene på mange måter er erkjent i plan- og bygningsetaten, men at forståelsen av hva universell utforming i praksis innebærer langt fra er entydig eller enkel å komme frem til, blant annet fordi grad av kunnskap og bevissthet om utfordringene varierer. Flere av arkitektene mener også at universell utforming er en utfordring de og mange av deres kollegaer vil ta, men at det i mange tilfeller kan være en større utfordring å få politikere og utbyggere til å forstå og erkjenne innholdet i begrepet, og faktisk ta konsekvensene av dette. Universell utforming krever for eksempel noe mer areal, som koster litt ekstra, og det økonomiske argumentet veier ofte tungt i diskusjoner. Men som en av informantene sa om utbyggerne;

”De kan gjerne sende en båt til Kina eller til andre siden av jordkloden for å hente stein til Norge, til steinura Norge ... det koster ingenting, så det gjør man. Men straks man snakker om å få ting universelt tilgjengelig så kommer de økonomiske hornene ut.”

Universell utforming er av flere også forstått som prinsipper for god kvalitet, som burde være både ønsket og salgbart, men dette er det åpenbart ikke konsensus om blant aktørene, slik mine informanter erfarer det i sin praksis. Det henvises for eksempel ofte til at det i Oslo nå bygges altfor smått og trangt, og at en oppgradering av de gjeldende minstestandardene derfor kan se ut til å være helt nødvendig, når det gjelder kvalitet så vel som universell utforming. ”Livsløpsstandard” oppfattes likevel ikke som *attraktiv* eller som et virksomt salgsargument, og som en av informantene sa; *”nei, livsløpsstandard, det er for de over åtti!”*. Det forstås av informantene som jobber med universell utforming mot utbyggere og

andre, som en utfordring å gjøre konseptet salgbart og attraktivt. Den moderne, ”objektive” og kunnskapsbaserte tilnærmingen er åpenbart ikke særlig treffende i en slik sammenheng, og heller ikke rettighetsargumentene. Undersøkelsen til Isdahl (2004) viser også til hvordan de store utbyggerne av boliger i Oslo nå vektlegger salgssituasjonen gjennom hele prosessen og hvordan livsløpsstandard (eller for den saks skyld miljøkvaliteter) ikke oppfattes som et virksomt salgargument. En av hans informanter uttrykker også at det ikke er noen bolignød nå, og derfor må utbyggerne i større grad skape ”boligbehov”: ”i dagens marked må du appellere til en form for ønske eller drøm” (sitert i Isdahl 2004:8). Videre skriver Isdahl (2004:22) at:

”Selgerne, markedsanalytikerne og reklamefolkene har fått tung innflytelse. De påvirker ikke bare programgrunnlaget, men tolkningen av dette, det vil si idé- og beslutningsprosesser langt inn på det territoriet som tradisjonelt tilhører de prosjekterende – arkitekter, ingeniører og prosjektledere.”

Som en av informantene mine sa, er det nødvendig å gjøre universell utforming til ”en mote!”. Det forstås også som nødvendig for dem som sitter på plan- og bygningsetaten å ha noen gode eksempler å vise til, som viser at god brukbarhet, også for handikappede, kan kombineres med spennende og attraktiv utforming. Dette er beskrevet av flere informanter som en mangelvare i dag.

Slik det fremkommer av mitt case, så mener jeg den viser at universell utforming, som idé og prinsipper for utforming, i stor grad tilpasses eksisterende strukturer og etablert saksgang i forhold til medvirkningsprosesser, plan- og bygningsloven og etablerte standarder og krav for universell utforming. Dette kan muligens også medvirke til at universell utforming blir en rekke *enkelttiltak*, fremfor i større grad å være en *helhetlig* utformingsstrategi for området. Det vil si en strategi som viser tydelige, eksplisitte og gjennomførte prinsipper, for å ivareta kravet til logikk og sammenheng, gjerne utarbeidet på tvers av de forskjellige aktørenes ansvarsområder. Dette vil antakelig kunne beskrives som en ”masterplan”, og muligens uttrykke en form for offentlig styring og regulering som i dag ikke er vanlig, eller også ønsket praksis.

Det helhetlige perspektivet på universell utforming ser i min undersøkelse ut til å være spesielt utfordrende, fordi det fordrer stor grad av samarbeid og samordning på tvers av etatene, noe som heller ikke er vanlig i dag. Som en av informantene også reflekterer, *burde*

---

det vært en større grad av tverretatlig arbeid mellom friluftsetaten og samferdselsetaten, fordi det *”blir veldig vanskelig for bare plan- og bygningsetaten å få til en sammenheng alene”*. Forståelsen av at universell utforming krever samordning og en ”helhetlig” (men selektiv!) tilnærming er likevel ikke dominerende. Alle informantene hevder at detaljnivået er det viktigste. I mitt case ser det også ut til at universell utforming på mange måter handler om implementering av de standardene som er utarbeidet, så godt det lar seg gjøre. Det vil si at å drive med universell utforming ikke nødvendigvis innebærer en holdningsendring, men hovedsakelig å legge nye standarder til grunn.

Informantene mener at universell utforming er et hensyn man forsøker å ivareta, men som en sa må man i praksis kunne inngå kompromisser, selv om *”vi prøver å være forkjempere for[universell utforming]”*. Som jeg har beskrevet tidligere har også de tilbakevendende tema for frustrasjon i større grad vært forbundet med hvordan politikere og utbyggere vurderer universell utforming i forhold til andre hensyn, som estetikk, økonomi og avkastning, enn universell utforming i seg selv. Et politisk vedtak på at universell utforming skal ligge til grunn for planleggingen, betyr ikke dermed at politikerne er villig til å *prioritere* det like høyt som andre hensyn der disse eventuelt står i konflikt.

I innledningen til dette kapittelet trakk jeg frem bærekraftig utvikling som et konsept med paralleller til universell utforming. Disse parallellene henspiller spesielt på hvordan *begrepene* har hatt stor gjennomslagskraft og hvordan konseptene er åpne for *tolkningsmuligheter*. Begge konseptene vektlegger også betydningen av *kunnskapsutvikling og kunnskapsbaserte handlinger*, men innebærer samtidig nødvendige og vanskelige *avveininger* mellom hensyn både *innenfor og utenfor konseptet*. I utgangspunktet kan både miljøproblematikk og brukbarhetsproblematikk forstås som temaer innenfor *ekspertenes fagdiskurser*. Men innen begge, nå etter hvert etablerte konsepter, og da ut fra hva min undersøkelse kan se ut til å vise, så har *organisasjoner* en viktig og spesiell rolle. I det videre skal jeg derfor forsøke å vise hvordan dette er relevant og mulige implikasjoner med hensyn til forståelse og implementering av universell utforming.

8.2 Konseptet universell utforming og parallellen bærekraftig utvikling

Allmendinger et. al (2000) mener at suksessen begrepet bærekraftig utvikling har verden over ligger i at begrepet nettopp er åpent for tolkning, noe som gjør det enkelt å slutte seg til. Det er også oppnådd en slags konsensus om at hensynet til miljøet er viktig. Om man forstår det slik at man *faktisk* planlegger og handler etter bærekraftige prinsipper, vil imidlertid avhenge av hvordan man forstår dem. Også dette konseptet, som universell utforming, innebærer avveininger mellom ulike målsettinger som kan stå i konflikt med hverandre slik Allmendinger et. al (2000) beskriver det. Problemet kan være relatert til mangelfull kunnskap om hva som faktisk *er* den mest bærekraftige løsningen, men kan også relateres til avveininger mot andre hensyn utenfor konseptet som skal ivaretas, for eksempel ønsket om økonomisk vekst. Både fordi det er faktiske konflikter, og fordi man ofte ikke har nok erfaring og bevis for hva som er mest bærekraftig bør man derfor, i følge Allmendinger et. al (2000), være litt forsiktige med å anklage planleggerne alene for manglende resultater. De konkluderer blant annet med at;

”Sustainable development is permeating planning thought from both the bottom up and the top down. Individual planners wrestle with how to interpret it in practice, while central government has given it official status by reviewing all planning policy guidance to reflect the state’s commitment to it, enshrined in the 1990 White Paper on the environment and the nation’s 1994 sustainable development strategy, updated in 1999. Many sectors have struggled to come to grips with what it means in practice.” (:425).

I følge Jamison (1996) har miljøorganisasjonene hatt en sentral rolle når det gjelder å formidle, eller oversette, biologenes, oceanografenes og meteorologenes fagdiskurser med hensyn til miljøproblematikk, slik at miljøproblematikk *også er blitt anerkjent politisk og i samfunnet mer generelt*. De har, i følge Jamison, vært viktige ”intermediary actors”. Som jeg har diskutert tidligere er politikerne viktige premissgivere i planlegging, og det er derfor i mange tilfeller nødvendig at problemstillingene er akseptert og erkjent som viktige politisk, nettopp fordi mange beslutninger i praksis ikke er basert på slik fagrasjonalitet og kunnskap. Jamison peker imidlertid på at de store miljøorganisasjonene ikke bare har formidlet ekspertenes kunnskap, men at de også har satt den sammen på nye måter, og slik at kunnskapen fremstår som ”*policy-orientated packages*” (Jamison1996:224). De store

miljøorganisasjonene er ikke bare sentrale formidlere, men også aktive i forhold til å produsere kunnskap, formulere problemer og i forhold til implementeringen av ulike tiltak. Jamison (1996) peker på to særlig viktige forhold å være oppmerksom på i denne sammenhengen. Dette handler om organisasjoners rolle som kunnskapsprodusenter, og den epistemologiske status for denne, og det handler om deres politiske legitimitet. Jamison viser her til hvordan den helhetlige tilnærmingen til den kompleksitet som miljøproblemene er preget av i tidlige *fagdiskurser*, er blitt transformert av miljøorganisasjonene til et format som passer media og annonsekampanjer. Dette har resultert i en *forenkling* av problemforståelse, *"and, perhaps, more to the point, linear causality."* (Jamison 1996:236). Det vil si at den epistemologiske status er endret, og at den kunnskap som organisasjonene formidler er konstruert på en annen måte enn det man så i den tidlige fagdiskursen. Han skriver:

"In this respect, the environmentalist message has been significantly transformed from the holism that was so characteristic of the early 1970s. Then environmentalism represented, among other things, a new world view, a new ecological way of organising society, and not merely a new set of products or production processes. Then, we were asked not merely to buy new products or support clever advertising campaigns, but to take part in changing society, to get involved." (Jamison 1996:236).

Miljøorganisasjonenes *kommersielle suksess* er også basert på nisjer *"in the global ecosystem of knowledge production"* (Jamison 1996:242), det vil si, det er mye kunnskap om miljøet som ikke formidles gjennom organisasjonene. Jamison mener at deres kommersielle suksess også innebærer at organisasjonene vil *fortsette* å konstruere kunnskap om miljøet på denne måten, noe som igjen kan ha bidratt til at organisasjonene har mistet deler av sin *kritiske identitet og rolle*. Det er oppstått for nære bånd mellom dem som i utgangspunktet var kritiske og dem som ble kritisert. Jamison mener derfor man bør være oppmerksom på hvem eller hva organisasjonene representerer, også fordi mye av det de driver med ligger et sted mellom hva man vanligvis forbinder med vitenskap og politikk. Miljøorganisasjonene er likevel viktige *kognitive aktører*, og representerer, i følge Jamison, også en ny type kunnskap: *"We discuss the importance of new types of intellectual roles which are practised in social movements, and of new organisational forms that are developed for both the production and dissemination of knowledge"* (1996:239).

Det er paralleller her, men også forskjeller. Det viktigste er kanskje likevel å se at organisasjonene *har* en viktig rolle med hensyn til å formidle og konstruere kunnskap på en slik måte at det også blir anerkjent som viktig politisk og i samfunnet for øvrig. Og videre at dette kan se ut til å innebære en forenkling som igjen skyver de mer komplekse sammenhengene i bakgrunnen. Handikaporganisasjonene, og kanskje særlig Norges handikapforbud, er aktive aktører med henblikk på etablering av problemforståelse, utvikling av veiledningsmateriale, og som konsulenter i planprosesser. I tillegg arbeider organisasjonene, og da særlig NHF slik det fremstår i mitt case, strategisk, et sted mellom fagdiskurs og politikk. Universell utforming skal også i stor grad gjøres målbart, kontrollerbart og gjennomførbart, noe som innebærer *forenkling*. Universell utforming oppfattes som et faglig ansvar, men likevel også som en oppgave for organisasjonene.

Dersom vi følger Jamison videre, er det også beskrivende at (miljø)organisasjonene representerer nisjekunnskap, og ikke den *helhetlige forståelsen som var så karakteristisk* for den tidligere fagdiskursen (1996:236). Også handikaporganisasjonene i min undersøkelse representerer nisjekunnskap, om universell utforming. Handikapforbundet vet litt om hva som er viktig for blinde- og svaksynte, men arbeider ut fra bevegelseshemmedes ønsker og behov og Blindeforbundet ut fra sine medlemmers ønsker og behov. I planleggingssammenhenger representerer de slik både kunnskap om svakere gruppers interesser og behov, og universell utforming. Det jeg forstår som kritisk her er den potensielle nødvendigheten av en *aktiv* organisasjon, for å få dekket bredden av ulike funksjonshemminger. I dag er for eksempel hørselshemmede en gruppe som ikke er representert i diskusjonen om universell utforming i planprosesser, og en gruppe man generelt vet veldig lite om blant mine informanter. Dette viser en manglende *helhetlig* forståelse av brukbarhet.

Universell utforming krever ”ekspertise”, faglig innsikt og ”en måte å tenke på”. Spørsmålet er likevel om det er riktig at denne ekspertisen ”eies” av organisasjonene, og om det faktisk er tilfelle og i hvilken grad. Flere av arkitektene jeg har snakket med har også en viss motstand mot organisasjonenes måte å konseptualisere kunnskapen om universell utforming på, de samarbeider gjerne med dem, men ønsker en mer helhetlig tilnærming ut fra kontekst og design. Som en også sa, ”*kanskje må vi ha tre sånne sirkler, for det er jo stort sett tre størrelser på rullestolene*”. Eksempelet er veldig konkret, men står på en måte litt i kontrast til informanten fra NHF som jeg også tidligere har sitert: ”*det nytter ikke å ha tre*

---

sånne diametre på de sirklene ... vi er villige til å si 150, men da forholder man seg 150". Som Jamison påpeker at miljøorganisasjonene kan ha mistet deler av sin kritiske rolle og identitet, kan man også påpeke dette ut fra en forståelse av at universell utforming *i sin essens* handler om *ivaretagelse av det komplekse*, forstått som menneskelig mangfold og forskjellighet. Slik jeg har vist, vil universell utforming i en plan- og utformingsfaglig sammenheng innebære noe forenkling og standardisering i praksis. Nettopp derfor ville det også kunne fremmes som en særskilt oppgave for organisasjonene å hele tiden minne fagfolkene om *hvordan menneskelig mangfold faktisk ivaretas slik deres medlemmer opplever det*. Organisasjonene deltar i dag på andre premisser enn det jeg mener ideen om universell utforming tilsier. Dette mener jeg kan forklares ut fra teorier om bærekraftig utvikling som jeg her har vist til, men nå som lovverket og standardene kommer vil organisasjonenes rolle kanskje kunne endres slik at den kritiske tilnærmingen bedre ivaretas. Fremfor å være "konsulenter på universell utforming" burde organisasjonene da kanskje i større grad involveres i evaluering, "tester" og diskusjoner på hva som fungerer og ikke fungerer, slik jeg mener ideen tilsier som en kritisk og søkende holdning til brukbarhet i utforming.

Vedlegg nr. 1

Kart over Fjordbyen, hentet fra nettsiden www.pbe.oslo.kommune.no

---

Vedlegg nr. 2

Intervjuguide

Ideen universell utforming:

Hva oppfatter du at ideen universell utforming dreier seg om?

Oppfølgingstema: *Menneskerettigheter, demokrati og deltakelse, funksjonalitet i design, handikappede*

Veiledningsmateriell og krav:

Det finnes en del praktisk retta veiledningsmateriell, hva kjenner du til og har du benyttet deg av dette.

Er det satt/formulert konkrete krav i forhold til universell utforming i Bjørvika-planen?

Oppfølgingstema: *Beplantning, skilting, ledelinjer, trinnfrie atkomster, livsløpsstandard*

Helhetlig planlegging:

Hva forstår du med helhetlig planlegging?

Har man tenkt helhetlig i Bjørvika med hensyn til universell utforming, i tilfelle hvordan?

Oppfølgingsspørsmål: Er det tilfeller hvor man helt eller delvis har fått/gitt dispensasjon fra kravet om universell utforming i Bjørvika og i tilfelle hvilke og hvorfor?

Hierarki og medvirkning:

Det er mange aktører fra ulike fagfelt som påvirker og har innflytelse over et prosjekt, for eksempel; grunneiere, entreprenører, arkitekter og offentlige etater. Oppfatter du at det er et hierarki mellom disse, eller mer presist, mellom fagfeltenes posisjon og innflytelse?

Oppfatter du at det er et hierarki mellom de ulike hensyn og krav som skal ivaretas? Og i tilfelle, hvor i hierarkiet vil du plassere universell utforming? (Hva er viktig og hva er viktigst)

Er det andre aktører enn handikaporganisasjoner som medvirker med hensyn til universell utforming?

Hvilke rutiner har man for medvirkning generelt med hensyn til:

1. hvem som medvirker?

2. når ulike aktører medvirker?
3. hvor mye ulike aktører medvirker.
4. hvordan innspillene i prosessen behandles og brukes i den aktuelle prosessen

Hva oppfatter du som hensikten med medvirkning fra handikaporganisasjoner?

Oppfølgingsspørsmål: En rettighet funksjonshemmedes organisasjoner har, for å oppnå bedre løsninger for handikappede, kontroll, læring, unngå protester på det ferdige eller nesten ferdige prosjektet, effektivitet i planleggingsprosessen

Har man ønsket medvirkning av handikaporganisasjoner i planprosesser for Bjørvika?

Hvem har, eller hvor finnes, kompetanse, til å vurdere når man har tilfredsstilt kravene til universell utforming?

Utfordringer med hensyn til universell utforming:

Hvilke utfordringer ser du ved universell utforming som strategi for samfunnsutforming?

Oppfølgingstema: Politisk vilje, operasjonalisering, samordning, lovverk, kunnskap, engasjement

Oppfatter du at det er eller har vært vanskelige utfordringer med hensyn til universell utforming i Bjørvika, i tilfelle hvilke og hva konkret besto utfordringen i?

Målsettingen universell utforming kan forstås som et offentlig/kommunalt krav som samtidig overlater til utbyggersiden og finne de faktiske løsningene fordi kravet ikke er formulert konkret. Oppfatter du dette som problematisk? I tilfelle hvorfor.

Alternativt: oppfatter du samarbeid mellom offentlig og privat sektor som nødvendig for å komme frem til gode løsninger, eventuelt også akseptable løsninger med hensyn til hva som er mulig og akseptabelt økonomisk og politisk?

Litteratur

Allmendinger, P. 2002. *Planning Theory*. Palgrave 2002.

Allmendinger, P., Prior, A. & Raemakers, J. 2000. Conclusions. I: Allmendinger, P., Prior, A. & Raemakers, J. ed. *Introduction to Planning Practice*. Wiley, 423-429.

Amdam, J. & N. Veggeland 1998. *Teorier om samfunnsplanlegging. Lokalt, regionalt, nasjonalt, internasjonalt*. 2. utgave. Universitetsforlaget. Oslo.

Amdam, J. & R. Amdam 2000. *Kommunikativ planlegging, regional planlegging som reiskap for organisasjons- og samfunnsutvikling*. Det Norske Samlaget.

Andersen, R. R. 2003. Universell utforming – utopi eller realitet? I: Andersen, R. R. & S. Bergh red. 2003. *Universell utforming over alt! Planlegging og utforming av uteområder, bygninger, transport og produkter for alle*. Sosial- og helsedirektoratet Avdeling for levekår, Deltasenteret og Statens råd for funksjonshemmede 2003, 11-25.

Andersen, R. R. & S. Bergh red. 2003. Innledning. I: *Universell utforming over alt! Planlegging og utforming av uteområder, bygninger, transport og produkter for alle*. Sosial- og helsedirektoratet Avdeling for levekår, Deltasenteret og Statens råd for funksjonshemmede 2003, 5-9.

Andersen, S. S. 1997. *Case-studier og generalisering, forskningsstrategi og design*. Fagbokforlaget.

Aslaksen, F. 2003. Samfunnsplanlegging - hensynet til ulike behov krever økt planleggerkompetanse. Og utbyggingsområder og utearealer – lokalisering og utforming. Begge artikler i: Andersen, R. R. & S. Bergh red. 2003. *Universell utforming over alt! Planlegging og utforming av uteområder, bygninger, transport og produkter for alle*. Sosial- og helsedirektoratet Avdeling for levekår, Deltasenteret og Statens råd for funksjonshemmede 2003, 27-41 og 43-56.

Asmervik, S. 2002. Cities, Buildings and Parks for Everyone, a Universal Design Compendium. I: Christophersen, J., red. *Universal Design, 17 Ways of Thinking and Teaching*. Husbanken, 43-57.

Barnes, B. 1995. *The Elements of Social Theory*. UCL Press

Christophersen, J. 2002. Introduction by the Editor. I: Christophersen, J., red. *Universal Design, 17 Ways of Thinking and Teaching*. Husbanken, 7-15.

Coeffey, A. & P. Atkinson 1996. *Making Sense of Qualitative Data, Complementary Research Strategies*. SAGE Publications.

Darke, R. 2000. Public Participation, Equal Opportunities, Planning Policies and Decisions. I: Allmendinger, P., Prior, A. & J. Raemaekers ed. *Introduction to Planning Practice*. Wiley, 385-412.

Dok og Sosial- og helsedirektoratet 2006. *Full deltakelse for alle? Utviklingstrekk 2001-2006*. Dok og Sosial- og helsedirektoratet.

Findal, W. 1996. *Norsk modernistisk arkitektur, om funksjonalismen*. J. W. Cappelens forlag AS. Oslo.

Flyvbjerg, B. 1993. *Rationalitet og magt*. Bind 1 og bind 2. Odense: Akademisk Forlag.

Freeman, M. 2002. *Human rights. An interdisciplinary approach*. Polity Press in association with Blackwell Publishing Ltd. 2002

Guldbrandsen, H. & A. Staalesen 2003. Kristiansand – medvirkning på alvor. I: Andersen, R. R. & S. Bergh red. 2003. *Universell utforming over alt! Planlegging og utforming av uteområder, bygninger, transport og produkter for alle*. Sosial- og helsedirektoratet Avdeling for levkår, Deltasenteret og Statens råd for funksjonshemmede 2003, 119-127.

Hall, P. 2002. *Cities of Tomorrow*. 3. edition. Blackwell Publishing.

Heggen, E.K 2003. Åpne bygninger. I: Andersen, R. R. & S. Bergh red. 2003. *Universell utforming over alt! Planlegging og utforming av uteområder, bygninger, transport og produkter for alle*. Sosial- og helsedirektoratet Avdeling for levkår, Deltasenteret og Statens råd for funksjonshemmede 2003, 57-73.

Higgins, M. & A. Karski 2000. The Built Environment and Design. I: Allmendinger, P., Prior, A. & J. Raemaekers ed. *Introduction to Planning Practice*. Wiley, 247-283.

-
- Imrie, R. & P. Hall 2001. *Inclusive Design, Designing and Developing Accessible Environments*. Spon Press 2001.
- Isdahl, B. 2004. *I hodet på utbyggerne, samtaler med ni utbyggere av byboliger*. Nr. 5 av bolig:urbans temahefter. Husbanken og Norsk Form 2004.
- Jamison, A. 1996. Ch. 10: The shaping of the Global Environmental Agenda: The Role of Non Governmental Organisations". I: Lash, S. et. al (ed). *Risk Environment and Modernity: Towards a new ecology*. SAGE Publications, 224-245.
- Jones, G. & S.Ranson 1989. Is there a need for participative democracy? *Local Government Studies*, 4, 1-10.
- Kleven, T., Amdam, R., Olsen, K. H., Lie, T. & J. I. Jenssen 1998. *Planlegging og handling. Kommunal planlegging som grunnlag for politisk styring*. 2. utgave. Kommuneforlaget AS. Oslo.
- Kunnskapsforlaget 1994. *Norske synonymer, blå ordbok*. 2.utgave. Kunnskapsforlaget, H. Aschehoug & co AS og Gyldendal Norsk Forlag. Oslo.
- Kunnskapsforlaget 1998. *Fremmedord, blå ordbok*. 15. utgave. Kunnskapsforlaget, H. Aschehoug & co AS og Gyldendal Norsk Forlag. Oslo.
- NOU 2001: 22. *Fra bruker til borger. En strategi for nedbygging av funksjonshemmende barrierer*. Statens forvaltningstjeneste, Informasjonsforvaltning. Oslo 2001.
- Oslo kommune 2006. Forslag; *Fjordbyplanen –prinsipper for utviklingen av helheten i Fjordbyen og for delområder – planprogram for Filipstad, Vippetangen, Alnas utløp og Ormsund*. Plan- og bygningsetaten, Avdeling for Byutvikling, Fjordbykontoret.
- Pacione, M. 2001. *Urban Geography, a Global Perspective*. Routledge 2001. London & New York.
- Plan- og bygningsetaten 2004. *Designhåndbok*. Eiendoms- og byfornyelsesetaten, Havnevesenet, Plan- og bygningsetaten, Statens vegvesen region øst, Statsbygg og Rom eiendomsutvikling AS/Oslo S utvikling AS

- Preiser, W. 2002. Infusing Universal Design Into the Curriculum. I: Christophersen, J., red. *Universal Design, 17 Ways of Thinking and Teaching*. Husbanken, 217-241.
- Prior, A. 2000. Development Plans. I: Allmendinger, P., Prior, A. & J. Raemaekers ed. *Introduction to Planning Practice*. Wiley, 49-81.
- Sandhu, J. 2002. Multi-Dimensional Evaluation as a Tool in Teaching Universal Design. I: Christophersen, J., red. *Universal Design, 17 Ways of Thinking and Teaching*. Husbanken, 105-125.
- Smith, M. J. 1998. *Social Science in question*. The Open University. SAGE Publications.
- Sosial- og helsedirektoratet 2004. *FNs standardregler for like muligheter for mennesker med funksjonshemming*. Særtrykk. Sosial- og helsedirektoratet 2004.
- Statens bygningstekniske etat og Husbanken 2004. *Bygg for alle. Temaveiledning om universell utforming av byggverk og uteområder*. Statens bygningstekniske etat og Husbanken HO-3/2004.
- Steinfeld E. & B. Tauke 2002. Universal Designing. I: Christophersen, J., red. *Universal Design, 17 Ways of Thinking and Teaching*. Husbanken, 165-189.
- Stokke K. B. & A. M. Hanssen 2002. *Funksjonshemmedes interesser i planleggingen. En evaluering av programmet "planlegging for alle"*. NIBR-rapport 2002:19
- Tewdwr-Jones 2002. Personal Dynamics, Distinctive Frames and Communicative Planning. I: Allmendinger, P. & Tewdwr-Jones ed. *New Directions for Planning Theory*. Routledge.
- Thagaard, T. 2002. *Systematikk og innlevelse, en innføring i kvalitativ metode*. 2.utgave. Fagbokforlaget.
- Vavik, T. 2003. Brukervennlighet i produktdesign. I: Andersen, R. R. & S. Bergh red. 2003. *Universell utforming over alt! Planlegging og utforming av uteområder, bygninger, transport og produkter for alle*. Sosial- og helsedirektoratet Avdeling for levekår, Deltasenteret og Statens råd for funksjonshemmede 2003, 91-105.

Welch, P. & S. Jones 2002. An Opportunity for Critical Discourse in Design Education. I: Christophersen, J., red. *Universal Design, 17 Ways of Thinking and Teaching*. Husbanken, 191-215.

Wijk, M. 2002. If Anything, Call It Ergonomics - in Search for a Word in a World Called Science. I: Christophersen, J., red. *Universal Design, 17 Ways of Thinking and Teaching*. Husbanken, 81-103.

Wågø, S., Høyland K., Kittang, D & L. Øvstedal 2006. *Universell utforming. Begrepsavklaring*. SINTEF Rapport nr SBF51 A06014- Åpen.

Yin, R. K. 2003. *Case Study Research, Design and Methods*. Third Edition. Sage Publications 2003.

Østerberg, D. 1999. *Det moderne, et essay om vestens kultur 1740-2000*. Gyldendal.

Østergaard, P. 2002. Architects of Tomorrow, Accessibility of the Future -Teaching Accessibility at the School of Architecture in Aarhus. I: Christophersen, J., red. *Universal Design, 17 Ways of Thinking and Teaching*. Husbanken, 149-161.